

Enhetlighet och relevanta hänsyn i dömandet i brottmål

Brå – kunskapscentrum för rättsväsendet

Myndigheten Brå verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsbekämpning och brottsförebyggande arbete, till i första hand regeringen och myndigheter inom rättsväsendet.

Publikationen finns som pdf på www.bra.se. På begäran kan Brå ta fram ett alternativt format. Frågor om alternativa format skickas till tillgangligt@bra.se

Vid citat eller användande av tabeller, figurer och diagram ska källan Brå anges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovspersonens tillstånd.

Författare: Sarah Lehtinen

urn:nbn:se:bra-1013
ISSN 1100-6676

© Brottsförebyggande rådet 2021

Brottsförebyggande rådet, Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08-527 58 400, e-post info@bra.se www.bra.se

Enhetlighet och relevanta hänsyn i dömandet i brottmål

Rapport 2021:16

Förord

Brå har vid flera tillfällen studerat tingsrätternas dömande i brottmål, och konstaterat att det förekommer skillnader i dömandet mellan landets tingsrätter. I föreliggande rapport presenteras resultaten från en ny studie, som använder en experimentell vinjettundersökning och gruppintervjuer för att närmare undersöka vilka faktorer som domare tar hänsyn till i påföljdsbestämningen. Syftet med rapporten är att öka kunskapen om vilka faktorer som kan påverka graden av likabehandling i bland annat straffvärdebedömningen och val av påföljd. Rapporten vänder sig i första hand till Sveriges domstolar, Domstolsverket och regeringen.

Författare till rapporten är Sarah Lehtinen, utredare vid Brå. I arbetet har även Lisa Westfelt, Nina Törnqvist och Fredrik Granström deltagit. Flera akademiker och hovrättsassessorer har bidragit med sina kunskaper, och Brå vill särskilt tacka Axel Holmgren, doktor i straffrätt vid Stockholms universitet, för hans hjälp under projektets gång. Brå vill även tacka projektets referensgrupp, samt Malin Åkerström, professor i sociologi, och Lisa Wallander, docent i socialt arbete, båda vid Lunds universitet, som läst ett utkast till rapporten och lämnat mycket värdefulla synpunkter. Avslutningsvis vill Brå rikta ett varmt tack till de domare som deltog i vinjettstudien och intervjuerna.

Stockholm i november 2021

Kristina Svartz
Generaldirektör

David Shannon
Enhetschef

Innehållsförteckning

Sammanfattning	6
Utgångspunkter för påföljdsbestämningen	6
Metod och material	7
Resultat och slutsatser	9
Förslag för domstolarna	13
Rapporten vill bidra till ett ökat intresse för forskning om dömandet ..	13
Inledning.....	14
Rapportens bakgrund.....	14
Syfte och frågeställningar.....	15
Betydelsen av kontextuella faktorer och beaktandet av relevanta hänsyn i påföljdsbestämningen	17
Disposition.....	20
Kort om reglerna för påföljdsbestämning.....	21
Straffmätningen.....	21
Val av påföljd.....	22
Personutredning från Kriminalvården	24
Metod och material	26
Den experimentella vinjettstudien	26
Fokusgruppsintervjuerna	36
Studiens avgränsningar	38
Bedömningar av de fiktiva fallen.....	40
Enhetlighet i dömandet.....	40
Relevanta hänsyn i dömandet	43
Vidare diskussioner kring resultaten och faktorer som kan påverka enhetligheten i dömandet.....	52
Svårare för förmildrande omständigheter att få genomslag?	52
Otydligheter vid bedömningen av omständigheter och billighetsskäl....	54
Ovidkommande faktorer om den tilltalades person som får betydelse..	56
Yttre faktorer som kan försvåra enhetligheten i dömandet	59

Att bestämma påföljd har blivit lättare – men fler verktyg medför även viss risk	61
Slutsatser och förslag.....	63
I stor utsträckning enhetligt dömande mellan grupper av domare respektive domstolar.....	63
De flesta relevanta faktorer beaktas, men lindrande faktorer får liten betydelse	63
Även ovidkommande faktorer om den tilltalades person beaktas.....	64
Möjligt att det förekommer skillnader som vinjettstudien inte fångade upp	65
Förslag på strategier för att minska betydelsen av ovidkommande faktorer och otydligheter i påföljdsbestämningen	66
Lågt deltagande, men intervjudeltagarna anser att forskning behövs....	67
Förslag på framtida forskning.....	69
Rapporten vill bidra till ett ökat intresse för forskning om dömandet ..	69
Referenser	71
Bilageförteckning.....	79
Bilaga 1 Påföljdsbestämningen	80
Bilaga 2 Studiens vinjettuniversum.....	82
Bilaga 3 Urvals- och insamlingsförfarande	91
Bilaga 4 Bortfall, fördelning, samt vinjettuniversumets korrelation och balans	94
Bilaga 5 De statistiska analyserna	97

Sammanfattning

Brå har vid flera tillfällen studerat graden av enhetlighet i tingsrätternas dömande i brottmål (Brå 2000, 2011, 2017), och konstaterat att det förekommer skillnader i dömandet mellan landets tingsrätter. Utifrån principen att lika fall ska bedömas lika ger det anledning att studera enhetligheten i dömandet i brottmål ytterligare. I föreliggande rapport går Brå vidare med att studera enhetligheten i dömandet i brottmål, men även vilka faktorer som tas i beaktande i påföljdsbestämningen, och hur detta eventuellt varierar mellan grupper av domare och grupper av domstolar. Detta görs genom en experimentell vinjettstudie, där domarna har fått ta ställning till påföljdsbestämningen i ett antal fiktiva fall. I studien studeras följande frågeställningar:

- 1 Gällande enhetlighet i dömandet: Finns det skillnader mellan olika grupper av domare respektive domstolar a) i vilket straffvärde de bedömer att de fiktiva fallen har, b) i andelen domare som väljer fängelse respektive annan påföljd, eller c) i hur långt straff de väljer vid val av fängelse?
- 2 Gällande relevanta hänsyn i dömandet: Vilken betydelse har a) faktorer som ska ha betydelse, såsom allvarlighetsgrad och olika omständigheter vid brottet, och b) faktorer som inte ska ha betydelse, såsom den tilltalades kön, ålder och härkomst, i olika steg i påföljdsbestämningen?

Med detta vill Brå öka kunskapen om faktorer som kan inverka på lika-behandling i domstolarna, genom att bidra till ökad kunskap dels om graden av enhetlighet i domares bedömningar i påföljdsbestämningen, dels om vilka faktorer som beaktas vid olika steg i påföljdsbestämningen.

Utgångspunkter för påföljdsbestämningen

Vid påföljdsbestämningen bestämmer domstolen vilken påföljd som ska dömas ut i det aktuella fallet. Påföljdsbestämningen innefattar två huvudsakliga delar: straffmätningen och påföljdsvalet. Straffmätningen mynnar ut i brottets straffvärde alternativt straffmättningsvärde. Straffvärdet ska baseras på faktorer som hänför till själva gärningen, exempelvis brottstyp och omständigheter vid brottet. Efter att straffvärdet fastställts kan andra

bestämmelser vägas in i strafflindrande riktning, vilket resulterar i straffmättningsvärdet. Straffvärdet alternativt straffmättningsvärdet anger den nivå på bötesstraffet eller fängelsestraffet som är resultatet av straffmätningen.

Efter straffmätningen ska påföljdsvalet göras. Påföljderna delas in i straff respektive övriga påföljder, där fängelse och böter räknas till straff, medan övriga påföljder inkluderar villkorlig dom och skyddstillsyn. Vid påföljdsvalet kan faktorer som beskriver både brottshändelsen och den tilltalades personliga förhållanden beaktas. En lagstadgad presumtion mot fängelse medför att domstolen inte ska döma ut fängelsestraff om det inte finns starka skäl att göra det. Ett högt straffvärde, brottslighetens art och återfall bryter dock presumtionen mot fängelse. Det kan finnas särskilda skäl att ändå döma till en annan påföljd än fängelse, exempelvis om den tilltalade bedöms som lämplig för samhällstjänst.

Metod och material

Studien består av två delar: en experimentell vinjettstudie och en intervjustudie.

Den experimentella vinjettstudien

I den experimentella vinjettstudien har domare från tingsrätter och hovrätter i olika delar av landet gjort en bedömning av straffvärde, påföljd (fängelse eller annan påföljd) och, vid val av fängelse som påföljd, även fängelsestraffets längd, i fyra fiktiva fall (vinjetter) som beskriver ett grovt rattfylleri, en stöld, en misshandel och ett narkotikabrott.

Vinjetterna utgörs av en beskrivning av en brottshändelse tillsammans med olika kombinationer av faktorer som enligt lagstiftningen ska beaktas i påföljdsbestämningen, till exempel brottets allvarlighetsgrad och förekomst av förmildrande eller försvårande omständigheter. Dessutom omfattar vinjetterna faktorer som enligt lagstiftningen inte ska påverka påföljdsbestämningen, till exempel den tilltalades kön och ålder, eftersom forskning tyder på att sådana faktorer ändå kan påverka domares bedömningar.

Följande faktorer ingår i vinjetterna: brottstyp, brottets allvarlighetsgrad, förekomst av försvårande omständighet, förekomst av förmildrande omständighet, förekomst av billighetsskäl, den tilltalades tidigare belastning,

den tilltalades sociala situation, den tilltalades familjebild, förekomst av missbruk hos den tilltalade och motivation för stöd och behandling (i de fall missbruk förekommer), den tilltalades kön, den tilltalades ålder och den tilltalades härkomst.

Faktorerna varierar mellan vinjetterna på ett sätt som gör att deras relevans för domarnas bedömningar i påföljdsbestämningen kan analyseras i statistiska analyser. De statistiska analyserna påvisar om det finns systematiska skillnader mellan grupper av domare respektive domstolar (frågeställning 1), men även vilka av de inkluderade faktorerna som beaktas i bedömningarna (frågeställning 2). I rapporten studeras inte enskilda domares eller domstolars bedömningar, utan fokus är på förekomsten av systematiska skillnader i bedömningarna mellan olika grupper av domare respektive olika grupper av domstolar.

Respondenterna och hanteringen av lågt deltagande

Studiepopulationen utgörs av samtliga ordinarie domare och icke-ordinarie domare med tjänstebenämningarna tf assessor, tf rådmän och tingsfiskal, vid landets samtliga tingsrätter och hovrätter. Totalt kontaktades 990 domare med förfrågan om medverkan i vinjettstudien, varav 209 domare valde att delta i studien (21 procent). Deltagandet har varierat mellan grupper av domare och varit lågt bland vissa grupper. Det låga deltagandet och en ojämn fördelning av de deltagande domarna har fått vägleda vilka statistiska analyser som har varit möjliga att göra, och bör även beaktas vid tolkningen av resultaten, eftersom ett lågt deltagande gör det svårare att påvisa signifikanta resultat i de statistiska analyserna

Det låga deltagande påverkar resultaten olika mycket

Av metodologiska skäl har bortfallet större betydelse för säkerheten i resultaten när det gäller studiens första frågeställning (om enhetligheten i påföljdsbestämningen mellan olika grupper av domare respektive olika grupper av domstolar), än för studiens andra frågeställning (om vilka inom- och utomlegala faktorer som har betydelse för påföljdsbestämningen).

När det gäller den första frågeställningen är det möjligt att man skulle ha funnit fler tecken på oenhetlighet mellan olika grupper av domare respektive domstolar om ett större antal domare hade deltagit i studien.

När det gäller den andra frågeställningen kan resultat som visar att vissa faktorer påverkar domarnas bedömningar betraktas som tillförlitliga. Samtidigt är det möjligt att fler faktorer har betydelse för domares

bedömningar, men som, för att få genomslag, skulle ha krävt ett större antal deltagare.

Fokusgruppsintervjuer

I den andra delstudien gjordes fyra fokusgruppsintervjuer med sammanlagt 14 domare. Under intervjuerna diskuterades bedömningsgrunder i olika fall och hur domare går tillväga när de fattar sina beslut rörande påföljd i brottmål, men även studiens preliminära resultat. Intervjuerna har använts för att bättre förstå och tolka resultaten från vinjettstudien.

Resultat och slutsatser

Enhetligt dömande mellan domare och domstolar i stor utsträckning

När det gäller frågeställningen om enhetlighet i dömandet visar resultaten från vinjettstudien att de fiktiva fallen bedöms på ett enhetligt sätt i landet, med ett undantag. Domare verksamma i hovrättsområdet över Skåne och Blekinge bedömer de fiktiva fallen med fängelse i lägre utsträckning än domare verksamma i andra hovrättsområden. I övrigt framkommer inga skillnader mellan de studerade grupperna av domare respektive domstolar i bedömningen av påföljdsval, straffvärde eller fängelsestraffets längd. En slutsats från rapporten är därmed att de fiktiva fallen i stor utsträckning har bedömts på ett enhetligt sätt.

Faktorer som har betydelse för påföljdsbestämningen

Vilka faktorer som ska ha betydelse varierar mellan olika steg av påföljdsbestämningen. Resultaten från analyserna av vilka faktorer som har betydelse för påföljdsbestämningen redovisas därför åtskilt för bedömningarna av straffvärde, av påföljd och av längden på ett eventuellt fängelsestraff.

Bedömningen av de fiktiva fallens straffvärde

Enligt reglerna för påföljdsbestämningen ska straffvärdet baseras på faktorer som hänför sig till själva gärningen. Av de inkluderade faktorerna ska allvarlighetsgrad liksom försvårande och förmildrande omständighet ha betydelse för straffvärdebedömningen i de fiktiva fallen, vilket analyserna också visar att de har. Straffvärdet ökar ju högre allvarlighetsgrad och vid förekomst av försvårande omständighet, medan det minskar vid förekomst av förmildrande omständighet. Därmed beaktas de relevanta faktorerna. Men, förutom dessa, beaktas även den tilltalades tidigare belastning samt

förekomst av missbruk och motivation till förändring, och även den tilltalades kön.

Bedömningen av påföljdsval i de fiktiva fallen

I bedömningen av valet mellan fängelse och annan påföljd kan samtliga faktorer som beskriver brottshändelsen eller den tilltalades personliga förhållanden beaktas. Samtliga relevanta faktorer får betydelse, enligt analyserna, förutom förmildrande omständighet. Ju högre allvarlighetsgrad det fiktiva fallet har, desto större sannolikhet för fängelsepåföljd. Även förekomst av en försvårande omständighet ökar sannolikheten för att fängelse döms ut, medan förekomst av billighetsskäl minskar sannolikheten att fängelse döms ut. Störst betydelse för påföljdsvalet får brottstypen, där de fiktiva narkotikabrotten bedöms med fängelsepåföljd i betydligt större utsträckning än de övriga brottstyperna. Förklaringar till detta resultat kan ha att göra med dels brottstypens art- och straffvärde, dels faktorer som påverkar möjligheten att döma ut frivårdspåföljd i narkotikabrott.

Även alla studerade faktorer som beskriver information från Kriminalvårdens personutredning beaktas i påföljdsvalet. Sannolikheten för fängelsepåföljd ökar om den tilltalade har en tidigare belastning eller lever i en oordnad social situation, vilket här innebär att personen inte har jobb och/eller bostad. Sannolikheten för fängelsepåföljd minskar däremot om den tilltalade har barn. Om den tilltalade har ett omfattande missbruk och är omotiverad till förändring ökar också sannolikheten för fängelse, medan den minskar om en tilltalad med missbruksproblematik är motiverad till förändring. Dessa resultat är därmed förväntade när det gäller valet mellan fängelse och annan påföljd.

Bedömningen av längden på de fiktiva fallens fängelsestraff

I bedömningen av längden på de fiktiva fallens fängelsestraff ska domaren beakta brottets allvarlighetsgrad, försvårande respektive förmildrande omständigheter samt eventuella billighetsskäl (till exempel om den tilltalade frivilligt har valt att ange sig till polisen). Av dessa får allvarlighetsgrad och förekomsten av försvårande omständighet betydelse i bedömningen av fängelsestraffets längd, enligt analyserna, men förmildrande omständigheter eller billighetsskäl får däremot inte det.

Analyserna visar även att den tilltalades kön beaktas i bedömningen av längden på fängelsestraffet. De fiktiva fallen med en kvinnlig tilltalad bedöms med ett kortare fängelsestraff än de fiktiva fallen med en manlig tilltalad.

Ytterligare analyser påvisar att förekomsten av försvårande omständighet beaktas i bedömningen av de fiktiva fallen med en manlig tilltalad, men inte om den tilltalade är en kvinna.

Diskussioner utifrån resultat från de statistiska analyserna

Sammantaget visar analyserna om relevanta hänsyn i påföljdsbestämningen att de flesta relevanta faktorer beaktades i bedömningen av de fiktiva fallen, och att de fiktiva fallen därmed bedömdes i stor utsträckning i enlighet med reglerna för påföljdsbestämningen.

Samtidigt framträder vissa mönster i resultaten som är värda ytterligare reflektion. Ett sådant mönster är att domarna i sina bedömningar av de fiktiva fallen i större utsträckning tenderar att beakta faktorer som ger hårdare straff än de som mildrar straffet. Det kan bero på att domarna har minimistraffet som utgångspunkt i sin påföljdsbestämning, och att detta medför att det inte finns utrymme att beakta förmildrande faktorer i lika hög grad som försvårande.

Ett annat mönster från de statistiska analyserna är att ovidkommande faktorer om den tilltalades person beaktas i bedömningarna av de fiktiva fallen. Den tilltalades tidigare belastning och förekomst av missbruk får betydelse för straffvärdebedömningen, vilket är oväntat mot bakgrund av reglerna för påföljdsbestämning, och den tilltalades kön får betydelse i både bedömningen av straffvärde och fängelsestraffets längd.

Stereotypa uppfattningar kan påverka omedvetet

När det gäller betydelsen av den tilltalades kön diskuterades flera förklaringar under domarintervjuerna, till exempel att kvinnor vanligen inte utför de mer allvarliga brotten, och när män och kvinnor begår brott tillsammans så är männen oftare den drivande parten. Sådana förklaringar kan dock inte direkt förklara de skillnader mellan könen som uppmätts i de statistiska analyserna, eftersom analyserna kontrollerar för sådana omständigheter.

De intervjuade domarna lyfter själva att bilden de har av en kvinnlig tilltalad jämfört med en manlig på ett omedvetet sätt kan påverka dem. Internationell forskning har också framfört att män döms utifrån stereotypa uppfattningar om en gärningsperson, medan kvinnor döms utifrån genusbaserade stereotypa uppfattningar. Det kan möjligen även förklara resultaten från vinjettstudien att försvårande omständigheter beaktas när den tilltalade är en

man, men inte när den tilltalade är kvinna. Det kan inte uteslutas att betydelsen av även andra egenskaper hos den tilltalade, såsom tidigare brottlighet och missbruk, kan vara ett resultat av liknande omedvetna processer.

Enligt analyserna hade däremot varken den tilltalades ålder eller härkomst betydelse för bedömningen av straffvärde, påföljdsval eller fängelsestraffets längd i de fiktiva fallen.

Flera otydligheter i hur olika faktorer bör beaktas i påföljdsbestämningen

Under domarintervjuerna framkom diskussioner om otydligheter i påföljdsbestämningen, som kan tänkas påverka domarnas bedömning av olika faktorer som ska beaktas vid påföljdsbestämning. En otydlighet som lyftes var att det inte var helt klart om de listor på förmildrande och försvårande omständigheter som anges i lagstiftningen är uttömmande eller exemplifieringar, och huruvida dessa omständigheter får beaktas om de inte varit framlagda under huvudförhandlingen. Därtill kan det, i de fall där en förmildrande eller försvårande omständighet ska beaktas, vara svårt att veta hur mycket de ska beaktas i relation till andra omständigheter. Billighetsskäl framstod som tydligare, även om det också gällande dem kan vara svårt att veta i vilken utsträckning de ska beaktas.

Yttre faktorer som kan försvåra enhetligheten i dömandet

Under intervjuerna lyftes även yttre faktorer som kan försvåra enhetligheten i dömandet. Domarna framförde att frivårdens yttranden inte alltid är enhetliga och inte heller håller jämn kvalitetsnivå, och att lämpligheten för samhällstjänst bedöms olika av frivården. De intervjuade domarna lyfte även att domarna också kan vara olika benägna att döma till en frivårdspåföljd, beroende på den tillit som domarna har för frivården. En domare med ett högt förtroende för sin frivård kan tänkas vara mer benägen att döma till en frivårdspåföljd än en domare med lågt förtroende för frivården. Baserat på diskussionerna under intervjuerna framstår det därmed som att det kan finnas behov av att se över kvaliteten och enhetligheten i frivårdens bedömningar, för att undvika sådana skillnader.

Förslag för domstolarna

Forskning lyfter medvetandegörande som en strategi för att minska betydelsen av ovidkommande faktorer i beslutsfattandet. En ökad medvetenhet hos domarna om möjliga stereotypa uppfattningar, exempelvis om den tilltalades kön, kan därför förväntas minska betydelsen av sådana. Att bli medveten om otydligheter i påföljdsbestämningen kan på samma sätt bidra till enhetlighet i dömandet. Ett förslag är därför att domarna i större utsträckning skapar forum för att diskutera rättsfall, för att tydliggöra de aspekter och riktlinjer som är otydliga, och att de även diskuterar sådana typer av rättsfall där det kan finnas en risk att deras bedömningar blir påverkade av omedvetna föreställningar och stereotyper.

Rapporten vill bidra till ett ökat intresse för forskning om dömandet

Trots de begränsningar som studien har, främst på grund av det låga deltagandet, har flera analyser kunnat göras, vars resultat även ledde till intressanta diskussioner med domare. Rapporten visar även förtjänsterna med den experimentella vinjettmetoden för att studera professionellas bedömningar. Brås förhoppning är att rapporten kan bidra till att öka intresset för forskning om dömandet i Sverige.

Inledning

Människors lika värde och likabehandling inför lagen är två grundläggande värden i regeringsformen (1 kap. 2 resp. 9 §§ regeringsformen). För landets domare innebär detta att de i sitt arbete ska ”beakta allas likhet inför lagen och inte göra åtskillnad mellan människor av ovidkommande skäl”. Inte heller fördomar eller förutfattade meningar får påverka domaren (Sveriges domareförbund 2011).

Den påföljd som domstolarna ska döma ut för ett brott bestäms vid påföljdsbestämningen. Den viktigaste straffrättsliga lagstiftningen återfinns i brottbalken (BrB), där vad som ska beaktas i påföljdsbestämningen av ett brott främst regleras i 29 och 30 kap. BrB. Domstolarna uppmanas även till en enhetlig rättstillämpning i 29:1 BrB:

Straff ska, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde.

Sammantaget innebär det att domstolarna i sina bedömningar bör vara lojala mot de intentioner lagstiftaren har (Jareborg och Zila 2017), och att rättstillämpningen ska vara densamma, oavsett exempelvis om den tilltalade är en man eller kvinna och oavsett i vilken domstol hen döms.

Rapportens bakgrund

Brå har vid flera tillfällen studerat graden av enhetlighet i tingsrätternas dömande i brottmål. Studierna har visat att det finns tingsrätter som tydligt avviker från riksgenomsnittet i användningen av fängelsestraffet (Brå 2000:13), att det finns skillnader i de olika tingsrätternas användning av påföljder för ungdomar (Brå 2011:10) och att sannolikheten att dömas till fängelse varierar både mellan olika tingsrätter i landet och beroende på om den tilltalade är man eller kvinna (Brå 2017). Brå har vidare studerat diskriminering i rättsprocessen (Brå 2008:4), och där konstaterat att det i rättsprocessen förekom olika typer av missgynnanden av personer med utländsk bakgrund, bland annat vad gäller möjligheten att komma till tals på lika villkor som andra.

I Brå (2017) var en av de centrala slutsatserna att tingsrätterna skiljer sig åt i andelen utdömda fängelsestraff, där vissa tingsrätter i högre grad och vissa

tingsrätter i lägre grad utdömer fängelse, än vad som är förväntat utifrån vilken sammansättning av brott som tingsrätten dömer och i relation till genomsnittet för riket. Vidare fann Brå skillnader mellan hovrättsområdena i landet gällande sannolikheten att dömas till fängelse, och att sannolikheten att dömas till fängelse var ungefär dubbelt så stor för en man som för en kvinna. Studien var dock en registerstudie, som endast omfattade de uppgifter som registrerats i Brås lagföringsregister, medan en rad faktorer som kan antas påverka sannolikheten att dömas till fängelse inte ingick i analysen, eftersom dessa inte registreras i lagföringsregistret. En slutsats i rapporten var dock att skillnaderna mellan tingsrätterna var så pass stora att de kan tolkas som en indikation på att tingsrätterna kan ha olika uppfattning i bedömningen av olika brotts allvarlighet och om hur fängelsepåföljden ska användas (Brå 2017).

Utifrån principen att lika fall ska bedömas lika och att rättstillämpningen inte ska bero på vilken domstol som dömer, är detta viktiga resultat, som ger anledning att studera dömandet i brottmål ytterligare. I föreliggande rapport går Brå därför vidare med att studera enhetligheten i dömandet i brottmål, men även vilka faktorer som tas i beaktande i påföljdsbestämningen, och hur detta eventuellt varierar över landet, samt mellan grupper av domstolar och grupper av domare.

Syfte och frågeställningar

Syftet med rapporten är att studera om domares bedömningar i påföljdsbestämningen, samt eventuella skillnader i bedömningarna, kan kopplas till å ena sidan faktorer som rör den tilltalade och omständigheter vid brottet, å andra sidan faktorer som rör egenskaper hos enskilda domare, domstolar och hovrättsområden.

För att uppnå syftet genomförs en experimentell vinjettstudie, där domarna får ta ställning till påföljdsbestämningen i ett antal fiktiva fall. I studien studeras följande frågeställningar:

- 1 Gällande enhetlighet i dömandet: Finns det skillnader mellan olika grupper av domare respektive domstolar a) i vilket straffvärde de bedömer att de fiktiva fallen har, b) i andelen domare som väljer fängelse respektive annan påföljd, eller c) i hur långt straff de väljer vid val av fängelse?
- 2 Gällande relevanta hänsyn i dömandet: Vilken betydelse har a) faktorer som ska ha betydelse, såsom allvarlighetsgrad och olika

omständigheter vid brottet, och b) faktorer som inte ska ha betydelse, såsom den tilltalades kön, ålder och härkomst, i olika steg i påföljdsbestämningen?

Med detta vill Brå öka kunskapen om faktorer som kan inverka på lika-behandling i domstolarna, genom att bidra till ökad kunskap dels om graden av enhetlighet i domares bedömningar i påföljdsbestämningen, dels om vilka faktorer som beaktas vid olika steg i påföljdsbestämningen.

Tidigare vinjettstudier om domares bedömningar

Vinjettmetoden har använts frekvent i studier om professionellas bedömningar (Wallander 2009) och även mer specifikt i studier om domares bedömningar.¹ Syftet med den här typen av studier är vanligen att undersöka vilka typer av faktorer som, antingen medvetet eller omedvetet, kan påverka den aktuella gruppens bedömningar i olika sammanhang (Alexander och Becker 1978, Rossi och Anderson 1982). I nordisk kontext har vinjetter under senare år använts för att studera domarnas beslutsfattande, exempelvis i en studie med syftet att studera om tingsrättsdomare påverkades av irrelevanta omständigheter i sitt beslutsfattande (Bergius m.fl. 2020), i en annan studie om enhetligheten mellan domares och lekmäns bedömningar om påföljder (Kääriäinen 2018), och i en tredje studie av om domares beslutsfattande i häktesfrågan påverkar deras senare bedömning om skuld (Liden m.fl. 2019). Därtill har också nämndemäns beslutsfattande studerats med vinjetter (Sörman m.fl. 2020).

Av dessa vinjettstudier är frågeställningen i Bergius m.fl. (2020) särskilt intressant för föreliggande studie. Domarna skulle där bedöma lämpligt skadestånd i förtalsmål. Slutsatsen i studien var att domarna påverkades av irrelevant information om målsägarens tidigare dom. I Liden m.fl. (2019) var slutsatsen att det förekom bekräftelsebias bland de studerade domarna, som ledde till olika utfall i skuldfrågan beroende på om den domare som fattade beslut i skuldfrågan också var den som fattat beslut i häktesfrågan. Kääriäinen (2018) fann att det förekom skillnader mellan lekmän och domares bedömningar om påföljder, men även att skillnaden varierade mellan olika typer av fall. Detta följer resultaten i en tidigare svensk vinjettstudie av Jerre och Tham (2010) som visade att skillnaden mellan

¹ Se exempelvis Ahola 2010, Applegate m.fl. 2000, Bergius m.fl. 2020, Jerre och Tham 2010, Kääriäinen 2018, Liden m.fl. 2019, Redding och Hensl 2011.

allmänhetens och domarnas bedömning varierar med brottstyp. Sammantaget visar dessa studier att det är möjligt att studera olika aspekter av dömandet med vinjetter, men även att skillnader i det rättsliga beslutsfattandet kan urskiljas i vinjettstudier.

Betydelsen av kontextuella faktorer och beaktandet av relevanta hänsyn i påföljdsbestämningen

Betydelsen av kontextuella faktorer för påföljdsbestämningen

Rapportens första forskningsfråga rör kontextuella faktorerens betydelse för påföljdsbestämningen. Betydelsen av sådana faktorer, såsom egenskaper hos den individuella beslutsfattaren, domaren, men även hos domstolen, har uppmärksammats i den internationella forskningen (se t.ex. Anderson och Spohn 2010, Johnson 2006, Ulmer och Johnson 2004), och även de tidigare Brå-rapporterna påvisar att det är av viss betydelse i vilken domstol en tilltalad döms. Här görs en kort genomgång av hur egenskaper hos domaren och domstolen kan få betydelse för påföljdsbestämningen.

Betydelsen av domarens tolkningar och erfarenheter

Den internationella forskningen visar att beslutsfattandet vid påföljdsbestämningen inte endast är ett resultat av formella överväganden baserat på riktlinjer för påföljdsbestämningen. Anderson och Spohn (2010) lyfter exempelvis att det är sannolikt att det förekommer skillnader mellan olika domares föreställningar om straff, och att det får betydelse både för vilka påföljder de väljer och för vilka faktorer de beaktar, liksom för hur stor vikt de lägger vid den tilltalades personliga förhållanden. Olika domare kan även anse att olika egenskaper hos den tilltalade utgör en fara för samhället i olika stor utsträckning, där uppgifter om exempelvis den tilltalades tidigare brottslighet och missbruk kan få betydelse. Domarnas bedömning av den tilltalades klander kan också variera, baserat bland annat på bedömningen av allvarligheten i det aktuella brottet och uppgifter om den tilltalades tidigare brottslighet och den tilltalades roll i brottet (Anderson och Spohn 2010, Jordan och Freiburger 2015, Steffensmeier, Ulmer och Kramer 1998).

Eftersom domarna måste fatta beslut under en begränsad tid och med begränsad information, är det sannolikt att de, för att underlätta beslutsfattandet, tillämpar stereotypa tillskrivningar som är relaterade till deras tolkningar av den tilltalades egenskaper (Johnson 2006). Forskning visar även att det rättsliga beslutsfattandet påverkas av den typen av kognitiva

processer (se t.ex. Anderson och Spohn 2010, Dhimi och Belton 2017). Eftersom domarna har olika attityder och tidigare erfarenheter, kommer deras tolkningar sannolikt att variera. Det gör att tidigare erfarenheter, fördomar och stereotypa föreställningar kan få betydelse för beslutsfattandet (Johnson 2006).

Forskare menar att även praktiska begränsningar och överväganden får betydelse för bedömningar, såsom utrymme i fängelser och om den tilltalade exempelvis har ansvar för sin familj (Johnson 2005, Jordan och Freiburger 2015, Steffensmeier, Ulmer och Kramer 1998). Därtill kan beslutsfattandet påverkas av vilken typ av fall en domare brukar döma, eftersom den totala genomströmningen av tidigare fall blir en bakgrund som varje nytt fall döms mot. Därigenom kan exempelvis en domare som hanterar många grova brott få en förhöjd tröskel för vad som bör anses vara grovt (Johnson 2006).

Betydelsen av domstolskultur

Den internationella forskningen uppmärksammar att domares arbete också påverkas av den omgivande organisatoriska, politiska och sociala miljön (Johnson 2006, Ulmer 2012). Domstolens storlek och lokalisering, liksom nivån av byråkrati och de strategier som utvecklas på domstolen, medverkar alla till dess specifika kultur, vilket resulterar i olika normer och därmed kan medföra skillnader i påföljdsbestämningen mellan domstolar (Eisenstein m.fl. 1988, Johnson 2006). Enligt Johnson (2006) är de beslut som fattas på en domstol fattade i överensstämmelse med de förväntningar som uppkommer i domstolarna, och som delas av gruppen, och tidigare forskning visar även att den påföljd en tilltalad får, och varför hen får den påföljden, delvis beror på var hen döms (Ulmer 2012, Ulmer och Johnson 2004).

Beaktandet av relevanta hänsyn i påföljdsbestämningen

Rapportens andra forskningsfråga rör vilka faktorer som har betydelse för påföljdsbestämningen. I studier av domares beslutsfattande skiljs utomlegala faktorer från de inomlegala (Sporer och Goodman-Delahunty 2009, Kääriäinen 2018), där de inomlegala faktorerna härrör från lagstiftningen, medan de utomlegala uppkommer ur fördomar och omedvetna föreställningar (Kääriäinen 2018).

Tidigare studier har påvisat att det som har störst betydelse för påföljdsbestämningen är inomlegala faktorer, såsom den tilltalades tidigare brottslighet och brottets allvarlighet (se t.ex. Doerner och Demuth 2010), men även att det rättsliga beslutsfattandet kan påverkas av utomlegala

faktorer (Bergius m.fl. 2020, Doerner och Demuth 2010, Jordan och Freiburger 2015), såsom den tilltalades kön, ålder och etnicitet.² Till exempel visade en av de tidigare nämnda Brå-rapporterna (Brå 2017) att den tilltalades kön hade betydelse för sannolikheten att dömas till fängelse.

Utöver utomlegala faktorer kan även inomlegala faktorer beaktas som i det aktuella sammanhanget är ovidkommande, exempelvis om den tilltalades tidigare brottslighet beaktas i ett steg av påföljdsbestämningen när den inte ska beaktas. Frågeställning två handlar därmed inte enbart om vilka inomlegala och utomlegala faktorer som beaktas i påföljdsbestämningen, utan även om de inomlegala faktorerna beaktas på ett relevant sätt.

I rapporten studeras såväl egenskaper hos den tilltalade, domaren och domstolen som beaktandet av relevanta hänsyn

Trots regler för påföljdsbestämningen och en förväntan om att olikheter mellan grupper av domare respektive domstolar jämnas ut av bland annat en gemensam rättskultur, medför resultaten från tidigare studier sammantaget en förväntan om att det kan finnas variationer i påföljdsbestämningen beroende på egenskaper hos domstolen respektive domaren (Anderson och Spohn 2020, Johnson 2006), liksom att förutfattade föreställningar om de tilltalade kan medföra att utomlegala faktorer beaktas (Kardell och Bergqvist 2009).

I den tidigare nämnda vinjettstudien av Bergius m.fl. (2020) visade resultaten att domarna påverkades av irrelevant information om målsägarens tidigare dom. I studiens efterföljande intervjuer hävdade domarna dock att de inte hade påverkats av den informationen. Domarna föreföll därmed omedvetna om denna påverkan, något forskarna anser bör studeras ytterligare, eftersom en större medvetenhet bland domarna om att de faktiskt påverkas kan hjälpa dem att i fortsättningen stå emot inflytandet av irrelevanta omständigheter. Sådana forskningsresultat, tillsammans med resultatet från tidigare Brå-studier, gör att det framstår som angeläget att studera dels om det finns skillnader mellan grupper av domare respektive domstolar i påföljdsbestämningen, dels vilka inom- och utomlegala faktorer som får betydelse i olika steg av påföljdsbestämningen. I studien rubriceras de två

² Se exempelvis Diesen (2005), Doerner och Demuth (2010), Holmberg och Kyvsgaard (2003), Kardell och Bergqvist (2009), Nowacki och Windsong (2019), SOU 2006:30 (2006), Spohn (2013).

frågeställningarna övergripande som enhetlighet i dömandet respektive relevanta hänsyn i dömandet.

Disposition

Rapporten fortsätter i nästa kapitel med en kort beskrivning av reglerna för påföljdsbestämningen, och därefter presenteras studiens metod och material. De två därpå följande kapitlen presenterar resultaten från studien. Rapporten avslutas med ett kapitel som presenterar studiens slutsatser och blickar framåt med förslag på dels ytterligare intressanta aspekter att studera vidare, dels frågeställningar som domstolarna själva kan ha intresse av att diskutera.

Kort om reglerna för påföljdsbestämning

Vid påföljdsbestämningen beslutar domstolen vilken påföljd som ska dömas ut i det aktuella fallet. De centrala reglerna för påföljdsbestämningen finns i 29 och 30 kap. i brottsbalken, och innefattar två huvudsakliga delar: straffmätningen och påföljdsvalet.³

Straffmätningen

Straffmätningen resulterar i brottets straffvärde, alternativt dess straffmättningsvärde. Ett brotts straffvärde utgörs av gärningens skadlighet eller farlighet och den brottsliga skuld såsom den kommit till uttryck i gärningen (29:1 BrB, Jareborg och Zila 2017). För varje brottsrubricering finns en fastställd straffskala som är ett uttryck för brottets *abstrakta straffvärde*. Det abstrakta straffvärdet speglar lagstiftarens syn på hur allvarlig en brottstyp är i relation till andra brottstyper (Borgeke och Heidenborg 2016, Jareborg och Zila 2017). I föreliggande rapport inkluderas bland annat brottstypen misshandel av normalgraden som har en straffskala på fängelse i 14 dagar till två år. Det kan jämföras med ringa misshandel, som har böter eller fängelse i högst sex månader i straffskalan, eller med synnerligen grov misshandel, som har en straffskala som sträcker sig från fängelse i fem år till fängelse i tio år.

Brottets *konkreta straffvärde* återspeglar hur allvarlig en konkret gärning är, och bestäms normalt inom den ram som straffskalan anger, men även i relation till andra brottsliga gärningar med samma brottsrubricering. Här väger man in allmänna aspekter gällande brottets allvar, fara, kränkning,

³ Detta är en beskrivning av reglerna för påföljdsbestämningen i fall där överlämnande till särskild vård inte är aktuellt, det vill säga fall där den tilltalade är över 21 år och bedöms inte ha en allvarlig psykisk störning. För unga lagöverträdare finns särskilda brottspåföljder: ungdomsvård, ungdomstjänst samt slutna ungdomsvård. Dessa behandlas inte här, eftersom denna studie är avgränsad till vuxna personer. För mer information om avgränsningarna, se metodkapitlet.

skada och art⁴, gärningspersonens motiv och avsikter (uppsåt), liksom försvårande och förmildrande omständigheter (Jareborg och Zila 2017).⁵

När det konkreta straffvärdet fastställts, i form av tid i fängelse eller antal dagsböter (vanligen inom ramen för brottets straffskala⁶), kan andra bestämmelser vägas in i strafflindrande riktning, såsom 29 kap. 5 § brottsbalken om billighetsskäl⁷. Utfallet av den bedömningen kallas straffmättningsvärdet. Om inga sådana strafflindringar förekommer resulterar straffmätningen i straffvärdet.⁸

Straffvärdet alternativt straffmättningsvärdet anger den nivå på bötesstraffet eller fängelsestraffet som är resultatet av straffmätningen, exempelvis 40 dagsböter eller ett års fängelse (Borgeke och Heidenborg 2016, Jareborg och Zila 2017, Ågren 2018).

Straffvärdet baseras därmed på omständigheter som hänförs till själva gärningen, och utgör grund för straffmätningen och påföljdsvalet, medan straffmätningen beaktar omständigheter utanför gärningen, och som snarare hänför sig till gärningspersonen (Jareborg och Zila 2017, Ågren 2018).

Val av påföljd

Efter att straffmätningen är gjord ska påföljdsvalet göras. Påföljderna delas in i straff respektive övriga påföljder. Till straff räknas böter och fängelse, där fängelse ska ses som svårare straff än böter (1:5 BrB), medan övriga påföljder inkluderar villkorlig dom, skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård. Villkorlig dom och skyddstillsyn är alternativ till fängelse (27:1 resp. 28:1 BrB). Andra påföljder än straff kan även förenas med straff (Jareborg och Zila 2017).

⁴ Närmare förklaring av begreppet art finns i bilaga 2, i avsnittet om varför artvärde inte inkluderas i de statistiska modellerna.

⁵ I bilaga 1 finns listor på de försvårande respektive förmildrande omständigheter som särskilt ska beaktas vid bedömningen av straffvärdet.

⁶ Det går dock att avvika från denna straffskala, genom att underskrida straffminimum eller överskrida straffmaximum (jfr 29:3, st. 2, 29:5 st. 2, 29:7 st. 1 BrB och 26:2–3 BrB, Ågren 2018).

⁷ Billighetsskäl utgör omständigheter som hänförs till gärningspersonens personliga förhållanden eller hans agerande efter brottet, och som domstolen ska beakta i lindrande riktning vid påföljdsbestämningen (Ågren 2018). Ett exempel är att den tilltalade har drabbats av en allvarlig kroppsskada som en följd av brottet. En lista på billighetsskälen finns i bilaga 1.

⁸ Därtill kan tidigare brottslighet beaktas i straffskärpande riktning vid straffmätningen, men det förutsätter att det inte beaktas vid valet av påföljd (29:4 BrB) (se avsnittet om val av påföljd).

Presumtion mot fängelse vid påföljdsvalet

Vid valet av påföljd tar domstolen först ställning till om påföljden kan stanna vid böter eller om straffvärdet alternativt straffmättningsvärdet ligger på fängelsenivå. I de fall där domstolen tagit ställning för fängelse och inte böter, medför en lagstadgad presumtion mot fängelse att domstolen inte ska döma ut fängelsestraff om det inte finns starka skäl att göra det (Jareborg och Zila 2017).

Presumtionen kan brytas av brottets straffvärde och artvärde, samt vid återfall

Det finns dock tre skäl som bryter presumtionen mot fängelse, och som därmed innebär att fängelse i normalfallet ska dömas ut, något som fastslås i 30 kap. 4 § brottsbalken. De tre skälen är 1) om brottet har ett högt straffvärde, vanligen över ett års fängelse⁹, 2) brottslighetens art, och 3) återfall. Om ett brott anses vara ett artbrott kan det leda till att en strängare påföljd döms ut, trots att straffvärdet inte behöver vara särskilt högt, i huvudsak i allmänpreventivt syfte. Vid återfall ska domstolen särskilt ta i beaktande a) omfattningen av den tidigare brottsligheten, b) tiden som förflutit sedan den tidigare brottsligheten, c) om den nya brottsligheten liknar den gamla, och d) om både den nya och den gamla brottsligheten är särskilt allvarlig (Borgeke och Heidenborg 2016, Jareborg och Zila 2017).

Om brottet bedöms som ett artbrott eller det är fråga om återfall, kan fängelse dömas ut även om straffvärdet är mindre än ett års fängelse. Även flera av skälen i kombination – om de var för sig är tillräckligt starka – kan motivera fängelse (Jareborg och Zila 2017, Ågren 2018). Ett straffvärde alternativt straffmättningsvärde som motsvarar fängelse i två år eller mer ska regelmässigt resultera i en fängelsepåföljd (Borgeke och Heidenborg 2016).

Valet mellan villkorlig dom och skyddstillsyn

Om det inte förekommer anledning att bryta presumtionen mot fängelse enligt 30 kap. 4 § brottsbalken ska ett val göras mellan villkorlig dom eller skyddstillsyn (Borgeke och Heidenborg 2016, Ågren 2018). Skälen för att döma till villkorlig dom är att det saknas anledning att anta att den tilltalade

⁹ Ju högre straffvärdet är, desto starkare är skälen för att fängelse ska dömas ut. Det finns inget i lagen som säger att annan påföljd än fängelse ska dömas ut vid ett visst straffvärde, men däremot anges i förarbeten att ett riktmärke är att ett straffvärde på ett år eller mera bör leda till fängelse (Se prop. 1987/88:120, Jareborg och Zila 2017).

kommer att göra sig skyldig till fortsatt brottslighet, och påföljden tillämpas ofta när det handlar om personer som döms för första gången (30:7 BrB, Borgeke och Heidenborg 2016).

Skälen för en dom till skyddstillsyn (30:9 BrB) är att skyddstillsynen kan förväntas bidra till att den tilltalade avhåller sig från fortsatt brottslighet, och denna påföljd tillämpas som regel vid återfall där det finns ett övervakningsbehov samt ett behov av stöd och hjälp, exempelvis mot missbruk (Borgeke och Heidenborg 2016, Ågren 2018). Skyddstillsyn är ofta den normala påföljden vid upprepad brottslighet, men kan även komma i fråga om en förstagångsbrottsling lever under oordnade förhållanden. Om den tilltalade troligen inte kommer att återfalla i brottslighet kan även villkorlig dom tillämpas vid upprepad brottslighet (Jareborg och Zila 2017).

Särskilda skäl kan motivera annan påföljd än fängelse

Även i de fall något av de tre skälen enligt 30 kap. 4 § brottsbalken är uppfyllda, kan det finnas särskilda skäl att ändå döma till en annan påföljd än fängelse. Billighetsskäl nämns särskilt i bestämmelsens första stycke (Jareborg och Zila 2017).

Ytterligare särskilda skäl för att döma till villkorlig dom eller skyddstillsyn istället för fängelse är om den tilltalade har en positiv utveckling, exempelvis genom att den tilltalade genomgår behandling för missbruk, eller om domen kan förenas med samhällstjänst (30:7 och 9 BrB, Borgeke och Heidenborg 2016, Jareborg och Zila 2017, Ågren 2018). Om domen förenas med en samhällstjänst måste den tilltalade samtycka till och bedömas som lämplig för samhällstjänst. Syftet med samhällstjänst i de fallen är att förstärka en villkorlig dom eller göra en skyddstillsyn mer kännbar (Jareborg och Zila 2017).

Personutredning från Kriminalvården

När det är möjligt att utdöma en annan påföljd än böter ska domstolen se till att de eventuella påföljder den tilltalade tidigare dömts till och den tilltalades levnadsomständigheter och personliga förhållanden i övrigt är utredda, ifall de kan förväntas ha betydelse i påföljdsfrågan. För att utreda detta kan en personutredning inhämtas från Kriminalvården. Syftet med utredningen är att utgöra en grund för påföljdsvalet och avgöra risken för fortsatt brottslighet. Personutredningen ska utreda fler bedömningsområden,

exempelvis den tilltalades familjeförhållanden, bostad, sysselsättning, fysisk och psykisk hälsa, förekomsten av missbruk och tidigare belastning.

Personutredningen ger rätten information om den tilltalade är i behov av övervakning, eller av behandling eller program, och utreder även den tilltalades inställning till och förutsättningar för en frivårdspåföljd. Med utredningen som grund lämnar frivården ett yttrande till domstolen, med en bedömning dels i påföljdsfrågan, dels av den tilltalades lämplighet för samhällstjänst (Bondeson 2004, Svensson och Persson 2011a, Svensson och Persson 2011b).

De uppgifter som framkommer i personutredningen kan dels vara av betydelse när presumtionen mot fängelse inte är bruten för att kunna välja mellan påföljderna villkorlig dom och skyddstillsyn, dels när presumtionen är bruten och det handlar om att utreda huruvida det föreligger särskilda skäl för att ändå välja en icke frihetsberövande påföljd, såsom villkorlig dom respektive skyddstillsyn med samhällstjänst.

Metod och material

För att besvara studiens frågeställningar användes två olika metoder:

- 1 En experimentell vinjettstudie, där domare i en enkätundersökning har gjort bedömningar i påföljdsbestämningen i fiktiva fall.
- 2 En intervjustudie, där fokusgruppsintervjuer genomförts med domare. Intervjuerna har utgått från vinjettstudiens resultat, och använts för att bättre förstå och tolka de resultaten.

I det här kapitlet beskrivs metoderna och materialen relativt kortfattat. Kompletterande beskrivningar och redovisningar finns i bilaga 2-5.

Den experimentella vinjettstudien

En experimentell vinjettstudie innebär att en grupp respondenter delges fiktiva berättelser, så kallade vinjetter, där omständigheterna i berättelserna varierar (Wallander 2008). Respondenternas uppgift är att göra en bedömning av vinjetterna.

I föreliggande studie utgörs vinjetterna av fiktiva brottsfall, och de omständigheter som varierar är förhållanden kring brotten och den tilltalade. Baserat på den information som framkommer i vinjetterna ombads domarna att bedöma lämplig påföljd för den tilltalade.

Genom att omständigheterna i vinjetterna varierar systematiskt, kan man med hjälp av statistiska metoder analysera om dessa omständigheter påverkar respondenternas bedömningar (Liebig m.fl. 2015). En experimentell vinjettstudie förenar därmed fördelarna av enkätundersökningar med fördelarna av en experimentell design (Auspurg och Hinz 2015, Hox m.fl. 1991, Wallander 2009).

Experimentell vinjettstudie lämplig för studiens syfte

Varje brottsfall i verkligheten är unikt och innefattar en rad unika omständigheter som tillsammans ligger till grund för påföljdsbestämningen. Förutom olikheter i själva brotten skiljer sig även de tilltalade åt, exempelvis i språkkunskaper och hur de uppträder i domstolen. De olika förutsättningarna gör det svårt att jämföra faktiska fall för att kartlägga enhetligheten mellan grupper av domare respektive domstolar och vad som beaktas i påföljdsbestämningen. I en experimentell vinjettstudie får de

deltagande domarna ta ställning till påföljdsbestämningen utifrån samma förutsättningar, även om vissa aspekter som beskriver brottet och den tilltalade varierar i de fiktiva fall som presenteras för respondenterna. Det möjliggör jämförelser mellan bedömningarna.

Det finns även flera fördelar med en experimentell vinjettstudie när man vill studera betydelsen av kontexter och faktorer som påverkar bedömningar, jämfört med mer traditionella metoder, såsom icke-experimentella vinjettstudier, enkätstudier och intervjuer. I en experimentell vinjettstudie bedömer respondenterna fall där man systematiskt varierat flera olika faktorer som tros påverka deras bedömning. Den systematiska manipulationen skiljer den experimentella vinjettstudien från traditionella vinjettstudier, och gör det möjligt att studera olika faktorerens unika effekter på bedömningen. Respondenterna i en experimentell vinjettstudie är troligtvis inte heller insatta i studiedesignen och antas därför vara mindre benägna att bedöma vinjetterna på ett socialt önskvärt sätt, än vad som skulle vara fallet i en traditionell enkätstudie. Respondenterna kan också vara omedvetna om vilka faktorer som påverkar dem i deras bedömningar, vilket innebär att de i en intervjustudie skulle ha svårt att svara korrekt på direkta frågor om detta (Alexander och Becker 1978, Wallander 2008).

Uppbyggnaden av vinjetter och vinjettuniversum

Studiens forskningsfrågor handlar om enhetligheten i påföljdsbestämningen och om vilken betydelse olika faktorer har för påföljdsbestämningen. Vinjetterna i studien måste vara uppbyggda på ett sådant sätt att forskningsfrågorna kan besvaras, samtidigt som uppbyggnaden av påföljdsbestämningen måste beaktas så att aspekter som domarna ska ta hänsyn till i påföljdsbestämningen inkluderas i vinjetterna. Därtill måste vinjetterna även upplevas som trovärdiga och logiska av respondenterna (Auspurg m.fl. 2009, Auspurg och Hinz 2015, Hughes och Huby 2004, Kullberg och Brunnberg 2007). Analysmetoden förutsätter även att vinjetterna formuleras så att det finns utrymme för olika bedömningar i påföljdsbestämningen, så att det inte är självklart att alla vinjetter bedöms med exempelvis en villkorlig dom.

Vinjetterna utgörs av olika kombinationer av variabelvärden för de variabler man väljer att inkludera i studien. Exempelvis kan en variabel om kön

utgöras av två variabelvärden: kvinna respektive man.¹⁰ Alla möjliga kombinationer av variabelvärdena utgör tillsammans studiens så kallade *vinjettuniversum* (Wallander 2008), det vill säga alla olika versioner av vinjetterna som kan skapas utifrån de valda variablerna och variabelvärdena. Ju fler variabler och variabelvärden som inkluderas, desto större blir vinjettuniversumet, vilket medför ett större antal möjliga vinjetter. Hur många, och vilka, variabler respektive variabelvärden som inkluderas i studien har därför noga övervägts.

Förstudie

För att uppnå en tillförlitlig design och rimliga vinjetter föregicks vinjettstudien av en förstudie, där personer inom akademien och hovrättsassessorer tillfrågades om studiedesignen samt vinjetternas innehåll och utformning. För mer information om förstudien, se bilaga 2.

Studiens vinjettuniversum

I Tabell 1 presenteras de inomlegala variabler som ingår i studiens modell, tillsammans med tillhörande variabelvärden. Varje vinjett utgörs av en kombination av värden för respektive variabel. Som tabellen visar omfattar vinjetterna dels variabler kopplade till brottets konkreta straffvärde samt billighetsskäl, dels variabler kopplade till personutredningen från Kriminalvården. Utöver variablerna i tabellen inkluderar modellen även utomlegala variabler som beskriver den tilltalades kön, ålder och härkomst, för att kontrollera för deras betydelse för påföljdsbestämningen. Den tilltalades ålder varierar i vinjetterna genom uppgiven ålder i år, medan kön och härkomst fångas upp av variationer i den tilltalades namn. I studien utgörs variablerna av mellan två och fem värden, och tillsammans resulterar det i ett vinjettuniversum med 311 040 möjliga vinjetter.¹¹

¹⁰ I litteraturen om vinjettstudier kallas de omständigheter som varierar i de olika vinjetterna *dimensioner*, medan de olika värden som dessa dimensioner kan anta kallas *nivåer*. Brå har valt att kalla dem variabler och variabelvärden för att underlätta förståelsen för metoden, och för de statistiska resultaten.

¹¹ Vinjettuniversumet har räknats som $4 \cdot 3 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 3 \cdot 4 \cdot 5 \cdot 2 \cdot 3 \cdot 3 = 311\,040$. Ytterligare beskrivningar av hur studiens variabler och variabelvärden har utvecklats finns i bilaga 2.

Tabell 1: Studiens inomlegala variabler och tillhörande variabelvärden.

Variabler	Variabelvärden
Brottstyp	Grovt rattfylleri Stöld Misshandel Narkotikabrott
Brottets allvarlighetsgrad	Låg allvarlighetsgrad Mellan allvarlighetsgrad Hög allvarlighetsgrad
Försvårande omständighet	Förekommer Förekommer inte
Förmildrande omständighet	Förekommer Förekommer inte
Billighetsskäl	Förekommer Förekommer inte
Den tilltalades tidigare belastning	Förekommer inte i belastningsregistret Förekommer i någon mån i belastningsregistret Förekommer i en större omfattning i belastningsregistret
Den tilltalades sociala situation	Socialt ordnad situation Delvis oordnad social situation Oordnad social situation
Den tilltalades familjebild	Ensamstående utan barn Ensamstående med barn Sambo utan barn Sambo med barn
Missbruk hos den tilltalade och den tilltalades motivation för stöd och behandling	Inget missbruk Visst missbruk, tilltalad motiverad att få stöd och behandling Visst missbruk, tilltalad inte motiverad att få stöd och behandling Omfattande missbruk, tilltalad motiverad att få stöd och behandling Omfattande missbruk, tilltalad inte motiverad att få stöd och behandling

Fallbeskrivningarna utgår från någon av de inkluderade brottstyperna.¹² Varje beskrivning av exempelvis en stöld har därmed samma grund, men variabelvärdena för de övriga variablerna varierar mellan vinjetterna. Det medför att inget fiktivt fall ser exakt likadant ut som ett annat, och att varje respondent får unika fall att bedöma. Det gör att betydelsen av varje inkluderad vinjettvariabel kan studeras isolerat i statistiska analyser.

Nedan återges ett exempel på en vinjett som beskriver en stöld, och i bilaga 2 finns även strukturen på stöldvinjetterna återgiven, tillsammans med en redovisning av de exakta textraderna för varje variabelvärde för stöldvinjetterna, som ett exempel.

¹² Ett alternativ hade varit att endast fokusera på en och samma brottstyp i samtliga fallbeskrivningar, men eftersom det är enhetligheten generellt som är av intresse, har det bedömts bättre att inkludera flera brottstyper, som dessutom gärna är något olika varandra.

[Förnamn Efternamn] har tillsammans och i samförstånd med en annan person brutit sig in i en auktionsfirmas lokaler nattetid. På detta sätt har de olovligt tillägnat sig kontanter, klockor samt smycken till ett värde av 94 900 kronor, vilket har inneburit ekonomisk skada för målsäganden. [Förnamn] har tidigare varit anställd vid auktionsfirman och [hans/hennes] kännedom om lokaler och larm har använts vid genomförandet av brottet. Den andra gärningspersonen är den som har varit drivande vid tillgreppet och det framstår som uppenbart att [Förnamn] har blivit utnyttjad vid utförandet av brottet. Trots att det inte funnits någon brottsmisstanke mot någon av dem, kontaktade [Förnamn] polisen ett par dagar efter inbrottet för att berätta att [han/hon] tillsammans med den andra personen hade begått denna stöld.

[Förnamn] är 24 år och förekommer under två avsnitt i belastningsregistret för liknande brottslighet de senaste tre åren. [Han/Hon] dömdes senast den 15 maj 2017 till dagsböter. [Förnamn] lever för närvarande i en ordnad social situation avseende att [han/hon] saknar stadigvarande boende och försörjning. [Han/Hon] är ensamstående och har inga minderåriga barn. Det har framkommit att [Förnamn] i perioder har ett visst missbruk av alkohol. [Han/hon] har förklarat sig motiverad och villig att få stöd och hjälp för sitt missbruk.

Urval av vinjetter och insamlingsförfarandet

Det har inte varit möjligt att använda samtliga möjliga vinjetter från vinjettuniversumet i studien, och ett stratifierat slumpmässigt urval av vinjetter har därför gjorts.¹³ Undersökningsföretaget Ipsos fick i uppdrag av Brå att göra detta urval, och att slumpmässigt sätta ihop vinjetter i uppsättningar om fyra unika vinjetter (eftersom varje domare skulle bedöma fyra vinjetter). Ipsos fick också i uppdrag att distribuera undersökningen till samtliga domare i Sverige (se mer om detta nedan). Efter insamlingsperioden levererade Ipsos underlaget tillsammans med domarnas bedömningar i en SPSS-fil till Brå.¹⁴

Respondenterna

Studiepopulationen utgörs av samtliga ordinarie domare och samtliga icke-ordinarie domare med tjänstebestämmelserna tf assessor, tf rådmän och tingsfiskal, vid landets samtliga tingsrätter och hovrätter. De icke-ordinarie

¹³ Eftersom varje respondent bedömer en vinjett av varje brottstyp är det slumpmässiga urvalet stratifierat. För motivering till varför ett slumpmässigt urval gjorts istället för ett systematiskt, se bilaga 3.

¹⁴ För ytterligare beskrivning av Ipsos förfarande och sekretess, se bilaga 3.

domarna arbetar liksom de ordinarie domarna som aktiva domare i brottmål.

Totalt kontaktades 990 domare med förfrågan om medverkan i vinjettstudien.¹⁵

Svarsfrekvens

Av de 990 domarna som undersökningen skickades till valde 209 domare att delta i studien, vilket medförde en svarsfrekvens på 21 procent. Under insamlingsperioden framkom att cirka 100 av de domare som räknades in i studiepopulationen inte dömer i brottmål, och kan ha valt att inte delta av den anledningen.¹⁶ Brås bedömning är därför att det totala antalet aktuella domare (990 stycken) egentligen torde vara färre, och att den faktiska svarsfrekvensen därmed är något högre.

Deltagandet har varierat mellan grupper av domare, och har varit lågt i vissa grupper.¹⁷ Exempelvis varierade deltagandet i hovrättsområdena från 15 till 34 procent. Varje domare bedömde dock fyra fall, vilket resulterade i totalt 836 bedömningar.¹⁸

Fördelning av respondenter

För att studera hur väl de domare som valde att delta i studien representerar domarkollegiet, det vill säga de 990 domare undersökningen skickades till, gjordes fördelningsanalyser av de deltagande domarna. Dessa analyser visar att vissa grupper av domare respektive domstolar är representerade i större respektive mindre utsträckning än i domarkollegiet totalt. Domare från hovrättsområdet för Västra Sverige och hovrättsområdet för Nedre Norrland deltog i studien i större utsträckning, medan domare från Göta hovrättsområde deltog i mindre utsträckning. Domare från mindre domstolar och manliga domare deltog i större utsträckning, medan domare från större

¹⁵ För beskrivning av förankring hos domarna och domstolarna, se bilaga 3.

¹⁶ Eftersom bedömningarna som gjorts inte har kunnat kopplas till respektive domare på grund av sekretess, är det inte möjligt att veta om dessa 100 domare har deltagit eller inte, och därför har dessa inte räknats bort från det totala antalet domare.

¹⁷ I bilaga 4 finns ytterligare information om bortfallet, och hur domarkollegiet och de domare som deltog fördelar sig på de domar- och domstolsvariabler som inkluderats i analysen, samt om korrelation och balans i de vinjetter som bedömdes av domarna.

¹⁸ Ingen av de deltagande domarna valde att lämna något av fallen obedömda. I praktiken ingick dock 832 bedömningar, eftersom en domares bedömningar (det vill säga fyra stycken) räknades som bortfall.

domstolar (med över 30 domare) och kvinnliga domare deltog i mindre utsträckning.

Hantering av den låga svarsfrekvensen och fördelningen av respondenter

Det låga deltagandet och fördelningen av respondenter är en utmaning och har påverkat vilka statistiska analyser som har varit möjliga att göra. Det har exempelvis inte gått att närmare analysera vissa resultat eller analysera interaktionseffekter, såsom betydelsen av att den tilltalade är en ung man jämfört med en äldre man eller en kvinna, eftersom bedömningarna varit för få för att med tillräcklig statistisk precision kunna göra nedbrytningar av resultaten på den nivån. Därtill bör det låga deltagandet och fördelningen av respondenter beaktas vid tolkningen av resultaten (se avsnittet om vinjettstudiens validitet nedan).

Domarnas bedömningar

Som nämnts ovan fick varje domare bedöma fyra vinjetter, som avsåg olika brottstyper. Varje domare fick därmed ett fall som handlade om ett grovt rattfylleri, ett om stöld, ett om misshandel och ett om narkotikabrott.¹⁹ För varje vinjett ombads domarna att göra en bedömning av fallets straffvärde, dess artvärde²⁰, lämplig påföljd och – vid val av fängelse – fängelsestraffets längd.

För att domarna skulle kunna bedöma vinjetterna med de alternativ som gavs, skulle de i sina bedömningar även beakta följande generella förutsättningar:

- De tilltalade har befunnits skyldiga till brott, med avsikts- eller insiktsuppsåt.
- De tilltalade är svenska medborgare.
- Ingen av de tilltalade har någon allvarlig psykisk störning som kan aktualisera rättspsykiatrisk vård.
- Det finns inte några pågående påföljder för de tilltalade, så ingen hänsyn behöver tas till reglerna i 34 kap. BrB. om ny påföljdsbestämning efter en tidigare dom.
- Det finns tillgång till lämplig kontraktsvård och samhällstjänst, och de tilltalade samtycker till detta, vid sådan eventuell påföljd.

¹⁹ För ytterligare information om valet av antal vinjetter att presentera för varje respondent, se bilaga 3.

²⁰ Huruvida brottet anses vara ett artbrott är av betydelse för om fängelse ska dömas ut eller inte.

I samband med att domarna besvarade vinjettstudien, uppgav de även information om sig själva, såsom kön, ålder och yrkeserfarenhet. Brå har även haft tillgång till uppgifter om de svarandes arbetsplats och tjänstebenenämning. Dessa uppgifter behövdes för att kunna studera om det fanns skillnader mellan grupper av domare respektive domstolar i bedömningen av påföljdsbestämningen.

Analysmodell och metod för de statistiska analyserna

Statistiska analyser har genomförts för att undersöka om det finns skillnader i hur domarna bedömer de fiktiva fallen, samt för att studera betydelsen av olika faktorer för påföljdsbestämningen. Bedömningarna utgör de beroende variablerna i analyserna, medan de oberoende variablerna utgörs av variablerna i vinjetterna, samt domarnas och domstolarnas egenskaper. En närmare beskrivning av analysmetod och de modeller som analyserats finns i bilaga 5.

Analyserna visar om det finns signifikanta systematiska skillnader mellan grupper av domare respektive domstolar, och vilka variabler i fallbeskrivningarna som har effekt på bedömningarna.

Vad betyder enhetligt dömande?

Ett enhetligt dömande innebär att lika fall bedöms lika, det vill säga att påföljdsbestämningen ska resultera i samma bedömning om förutsättningarna är desamma i olika fall.

I rapporten studeras inte enskilda domares eller domstolars bedömningar, utan om det finns systematiska skillnader i bedömningarna mellan olika grupper av domare (uppdelat efter domarnas kön och arbetserfarenhet) respektive domstolar (uppdelat efter hovrättsområde, hovrätt eller tingsrätt och domstolsstorlek). Det medför att slumpmässiga skillnader mellan domarna kan förekomma även om inte några systematiska skillnader framkommer i analyserna. Exempelvis kan förekomsten och tillämpningen av stereotypiska föreställningar variera på ett osystematiskt sätt mellan olika grupper av domare, vilket gör att de inte fångas upp i studien.

Om analyserna visar att variabler om domstolarnas eller domarnas egenskaper påverkar bedömningarna, innebär det att det förekommer systematiska skillnader i bedömningarna, vilket skulle innebära att bedömningarna av de fiktiva fallen görs på ett icke-enhetligt sätt mellan olika grupper av domare respektive domstolar. Visar analyserna däremot att dessa

variabler inte har betydelse för bedömningarna, tyder det på att bedömningarna av de fiktiva fallen görs enhetligt, mellan de studerade grupperna av domare respektive domstolar.

Relevanta hänsyn: Betydelsen av inom- och utomlegala faktorer för bedömningarna av de fiktiva fallen

Ett enhetligt dömande mellan grupper av domare respektive domstolar kan även vara ett resultat av en påföljdsbestämning där ovidkommande faktorer tas i beaktande, om samtliga domare beaktar sådana på ett likadant sätt. För att studera rättstillämpningen ytterligare, analyseras även vilka inom- och utomlegala faktorer som påverkar domarnas bedömningar i påföljdsbestämningen. Såsom redovisades i kapitlet om regler för påföljdsbestämningen, är det olika faktorer som ska ha betydelse i de olika stegen i påföljdsbestämningen. Om faktorer utöver dessa, eller om utomlegala faktorer har betydelse enligt de statistiska analyserna, innebär det att domarna tagit ovidkommande faktorer i beaktande vid bedömningarna av de fiktiva fallen.

Vinjetstudiens validitet

En studies validitet handlar i grunden om huruvida studien mäter det som forskaren avser att mäta. Validiteten kan delas in i olika delar, där den viktigaste formen av validitet i experimentella studier är den interna validiteten, det vill säga i vilken utsträckning man kan dra kausala slutsatser av resultaten från studien. Experimentella vinjetstudier är särskilt utformade så att de oberoende variabelernas betydelse kan separeras från varandra, vilket medför en hög intern validitet (Auspurg och Hinz 2015, Wallander 2009).

En central aspekt av denna studies validitet avser också hur väl fallbeskrivningarna är formulerade. Att fiktiva fall inte fullt ut kan fånga beslutsprocessers verkliga dynamik är en begränsning med studier likt denna (Bradbury-Jones, Herber och Jones 2014), men hur väl bedömningarna överensstämmer med agerandet i en verklig situation påverkas av hur respondenterna uppfattar vinjetterna; om situationerna i vinjetterna uppfattas som mer hypotetiska än realistiska kan det leda till att även svaren blir hypotetiska. Det är då mindre sannolikt att bedömningarna motsvarar hur respondenten skulle ha agerat i verkligheten (Hughes och Huby 2004). För att uppnå en hög validitet i det avseendet gjordes en omfattande förstudie med straffrättsforskare och hovrättsassessorer, där

fallbeskrivningarna och svarsalternativen testades och bearbetades vartefter (se bilaga 2). Under fokusgruppsintervjuerna framkom även att domarna som deltog i intervjuerna ansåg att de fiktiva fallen gick att bedöma, men med reservation för att det fanns mindre information att tillgå än det vanligen gör.

Det höga bortfallet påverkar den externa validiteten

Studiens externa validitet handlar om möjligheten att generalisera resultaten till en bredare population (i detta fall alla domare) och till att gälla även i det verkliga dömandet, och om samma resultat skulle fås om studien gjordes på nytt.

Den externa validiteten stärks bland annat av att metoden gör det möjligt att studera och kontrollera för ett stort antal variabler (Auspurg och Hinz 2015, Wallander 2009). Det finns dock några aspekter i studien som kan påverka den externa validiteten negativt. Framför allt handlar det om det höga bortfallet, i och med att majoriteten av domarna valde att inte delta. Det stora bortfallet bland domarna är ett generellt problem, eftersom ett lågt antal bedömningar gör det svårare att påvisa signifikanta resultat i de statistiska analyserna (d.v.s. ett så kallat typ 2-fel kan uppstå). Detta medför att vissa faktorer, som inte framstår som viktiga för domarnas bedömningar i denna studie, skulle kunna vara betydelsefulla i en studie med ett mindre bortfall. Ett icke-signifikant resultat bör därför tolkas som att ett samband inte kan påvisas, inte som att analyserna påvisar att det inte finns ett samband (Field 2009).

Även fördelningen av de deltagande domarna påverkar validiteten. Om det skulle finnas systematiska skillnader mellan de domare som valde att delta och de domare som inte deltog, till exempel när det gäller strängheten i påföljdsbedömningen, skulle detta vara ett hot mot studiens generaliserbarhet. Att domare framstår som en rätt homogen grupp, med i huvudsak samma utbildning, bör ändå bidra till stärkt validitet.

Det låga deltagandet påverkar resultatens externa validitet olika mycket

Bortfallet har större betydelse för resultatens validitet när det gäller studiens första frågeställning (om enhetligheten i dömandet mellan olika grupper av domare respektive domstolar), än för studiens andra frågeställning (om vilka faktorer som har betydelse för dömandet). Det beror på att fördelningen av bedömningar på de domar- och domstolsvariabler som analyseras är ojämn, till skillnad från fördelningen på vinjettvariablerna. Exempelvis är de fyra brottstyperna bedömda lika många gånger, medan det inte är lika många

domare från de olika hovrättsområdena som deltagit. Det gör att det av metodologiska skäl är svårare att påvisa signifikanta skillnader för de hovrättsområden med litet antal deltagare, jämfört med exempelvis skillnader mellan de olika brottstyperna.

Särskilt svårt att påvisa signifikanta skillnader för domar- och domstolsvariablerna är det i analyserna av bedömningarna av fängelsestraffets längd. Eftersom endast fall som resulterat i en fängelsepåföljd kan ingå i analysen av fängelsestraffets längd, ingår betydligt färre bedömningar i dessa analyser än i de övriga analyserna. När det gäller resultaten från analysen av fängelsestraffets längd är det därmed särskilt viktigt att ha i åtanke att ett icke-signifikant resultat inte betyder att det inte finns ett samband, utan att det också kan bero på att underlaget är för litet för att kunna påvisa ett signifikant samband.

Sammantaget medför detta att resultat som visar att vissa faktorer påverkar domarnas bedömningar kan betraktas som tillförlitliga. Samtidigt är det möjligt att fler faktorer har betydelse för domares bedömningar, men som skulle ha krävt ett större antal deltagare för att få genomslag. Det är också möjligt att man skulle ha funnit flera tecken på oenhetlighet mellan olika grupper av domare respektive domstolar om ett större antal domare hade deltagit i studien, vilket särskilt gäller analysen av fängelsestraffets längd.

Fokusgruppsintervjuerna

Med utgångspunkt i resultaten från vinjettstudien genomfördes en intervjustudie där domare intervjuats i fokusgrupper.

Syftet med dessa fokusgruppsintervjuer var att fördjupa de resultat som framkommit i vinjettstudien. Genom att intervjudeltagarna i en gruppintervju får ta del av varandras erfarenheter och reflektioner kring ett givet ämne kan resonemangen många gånger nå djupare och bredare än vad enskilda intervjuer kan, och ge information om samstämmighet och motstridigheter mellan deltagarna (Morgan 1996). Fokusgruppsintervjuer kan också göra det enklare att diskutera känsliga ämnen (Kvale och Brinkmann 2009). Dessutom kan diskussionerna domarna emellan resultera i intressanta resonemang, utöver de resultat som framkommer i vinjettstudien.

Rekrytering av domare till intervjustudien

En inbjudan, genom e-post, om att delta i intervjustudien skickades till samtliga domare som vid tidpunkten för vinjettstudien arbetade vid en domstol där minst 15 procent av domarna deltog i vinjettstudien,²¹ vilket uppgick till 508 domare.²² Av dessa svarade 16 domare att de var intresserade av att delta i intervjustudien. De blev indelade i fyra intervjugrupper, med fyra domare i varje.²³ Två av domarna fick förhinder, vilket medförde att det i två av grupperna var tre domare som deltog. Grupperna sattes samman så att ingen av domarna inom en grupp arbetade vid samma domstol, och att det fanns domare från olika hovrättsområden i samtliga grupper. I endast en av grupperna deltog två domare från samma hovrättsområde. Sammantaget deltog tio män och fyra kvinnor.

Tillvägagångssätt

Fokusgruppsintervjuerna gjordes digitalt, på grund av de restriktioner som uppkommit med anledning av covid-19-pandemin. Även om det kan finnas nackdelar med digitala fokusgruppsintervjuer, såsom eventuella teknikproblem och svårigheter att skapa och upprätthålla kontakt med intervjupersonerna, visar tidigare studier om digitala fokusgruppsintervjuer att det även finns fördelar (se bl.a. Gray m.fl. 2020 och Lobe m.fl. 2020). Digitala fokusgruppsintervjuer är mer flexibla och mer tids- och kostnadseffektiva, vilket var en stor fördel när domare från olika delar av landet skulle delta. Därtill påvisar studier att kvaliteten på digitala intervjuer inte är sämre, och att deltagarna är öppnare och mer uttrycksfulla under en digital intervju (se t.ex. Abrams m.fl. 2015 och Gray m.fl. 2020).

Intervjuerna var semistrukturerade och utgick från en intervjuguide. Under intervjuerna diskuterades bedömningsgrunder i olika fall och hur domare går

²¹ Samtliga hade också fått en inbjudan till att delta i vinjettstudien. Huruvida de hade deltagit i vinjettstudien vet Brå inte, och det bedömdes inte nödvändigt att de som sedan intervjuades även skulle ha deltagit i vinjettstudien.

²² Av dessa var det några som inte nåddes, exempelvis på grund av att de var tjänstlediga eller att e-posten av någon annan orsak studsade tillbaka. Därutöver var det en domstolschef som avböjde medverkan å både sina och sina domares vägnar.

²³ Tidigare forskning om digitala fokusgruppsintervjuer lyfter att mellan fyra och sex grupper är ett lämpligt antal grupper i en fokusgruppstudie (Morgan 1996), men även att ett lägre antal intervjupersoner, omkring 3–5 personer, är lämpligare i en digital fokusgrupp, jämfört med en icke-digital fokusgruppsintervju (se bl.a. Lobe m.fl. 2020). Även andra studier visar på att färre intervjupersoner är att föredra, samt att fler grupper med färre intervjupersoner är bättre än tvärtom (Daniels m.fl. 2019).

tillväga när de fattar sina beslut rörande påföljd i brottmål. En vinjett per intervjutillfälle användes som underlag för att stimulera diskussionerna. Därtill diskuterades preliminära resultat och vilka tankar de väckte hos domarna. Varje intervju tog cirka 90 minuter.

Bearbetning och analys av intervjumaterialet

För att underlätta analyserna av intervjuerna spelades dessa in.²⁴ Därefter transkriberades inspelningarna, och underlaget tematiserades och analyserades i relation till resultaten från de statistiska analyserna. Citat från intervjuerna redovisas i rapporten, i samband med att resultat från de statistiska analyserna redovisas, för att förtydliga och belysa resultaten. Därtill används citat för att lyfta ytterligare diskussioner som framkom under intervjuerna. Citaten är lätt redigerade, för att de ska vara lättlästa och för att det inte ska gå att identifiera enskilda domare eller domstolar (exempelvis har namn på städer tagits bort).

Till skillnad från resultaten från den experimentella vinjettstudien ska det som framkommit under fokusgruppsintervjuerna ses som synpunkter som framförts av en eller några domare, inte som resultat som kan generaliseras.

Studiens avgränsningar

Skuldfrågan bedöms inte

Studiens fokus ligger på påföljdsbestämningen, och inte på bedömningar av skuldfrågan. Bedömningsaspekter kopplade till den tilltalades trovärdighet och tillförlitlighet, liksom grader av uppsåt (såsom oaktsamhet och nödvärn) ingår därför inte.

Endast beslutsföra domare i tings- och hovrätter ingår som respondenter

Respondentgruppen för studien har avgränsats till att gälla domare som är beslutsföra i hovrätt och tingsrätt. Nämndemän ingår däremot inte, med motiveringen att det i huvudsak är domaren som ansvarar för straffvärdesbedömningen, straffmätningen och påföljdsvalet.

²⁴ I inbjudan till intervjustudien och vid intervjutillfället utlovades deltagarna anonymitet, och de gav sitt samtycke till att intervjuerna spelades in.

Avgränsningar av metodologiska skäl

Några avgränsningar har även gjorts av metodologiska skäl. Även om de metodologiska skälen härrör från vinjettstudiens design, gäller de även för diskussionerna under fokusgruppsintervjuerna, eftersom dessa intervjuer hade sin utgångspunkt i vinjettstudien.

Endast vuxna tilltalade omfattas

Studien har avgränsats till att gälla vuxna tilltalade under 65 år. Motivet till att inte inkludera ungdomar är dels att påföljderna skiljer sig åt mellan ungdomar och vuxna, dels att det finns särskilda regler för ungdomsreduktion vid straffmätningen. Anledningen till att inte inkludera personer över 65 år är att det i relation till straffmätningen kan bli aktuellt med vissa billighetsskäl på grund av hög ålder, som inte är aktuella för yngre tilltalade. Både reglerna för ungdomsreduktion och åldersrelaterade billighetsskäl skulle skapa skillnader i möjliga utfall i den beroende variabeln mellan olika fall, vilket skulle bli problematiskt av metodologiska skäl.

Aspekter kopplade till målsägare eller till relationen mellan målsägare och gärningsperson mäts inte

I studien mäts inte aspekter som är kopplade till olika typer av målsägare, och inte heller faktorer kopplade till gärningspersonens relation till målsägaren. Att inkludera sådana faktorer skulle bidra till större komplexitet i både vinjetterna och analyserna, och innebära ytterligare variabler att ta med i modellen.

Allvarlig psykisk störning och rättspsykiatrisk vård utesluts

Frågan om bedömningar relaterade till allvarlig psykisk störning och eventuell dom till rättspsykiatrisk vård har lämnats utanför studien, eftersom det skulle kräva ytterligare information i fallbeskrivningarna, och dessutom medföra olika möjliga utfall i beroendevariabeln för olika fall, beroende på om den tilltalade bedömts ha en allvarlig psykisk störning vid brottet eller ej.

Bedömningar av de fiktiva fallen

I detta kapitel presenteras resultaten från de statistiska analyserna av domarnas bedömningar i påföljdsbestämningen i de fiktiva fallen. Redovisningen är uppdelad efter studiens två forskningsfrågor, där den första avser enhetligheten i påföljdsbestämningen mellan olika grupper av domare respektive domstolar, och den andra vilka faktorer som påverkar påföljdsbestämningen. En mer utförlig resultatredovisning presenteras i bilaga 5.

Redovisningen av resultaten från de statistiska analyserna kontextualiseras med diskussioner som fördes kring dessa resultat under gruppintervjuerna med domarna. Vissa resonemang om resultaten förutsätter att flera av de statistiska resultaten redovisats. Dessa presenteras på ett sammantaget och mer utförligt sätt i nästa kapitel, tillsammans med resonemang om andra aspekter av påföljdsbestämningen som framkom under intervjuerna.

Enhetlighet i dömandet

Enhetligheten i dömandet har studerats genom analyser av om det finns systematiska skillnader mellan olika grupper av domare respektive domstolar i deras bedömningar av straffvärde, påföljdsval (fängelse eller annan påföljd) och det eventuella fängelsestraffets längd, i de fiktiva fall som beskrevs i studiens vinjetter.²⁵ Manliga domare har jämförts med kvinnliga, ordinarie domare har jämförts med icke-ordinarie, domare från större domstolar har jämförts med domare från mindre domstolar, och domare i tingsrätt har jämförts med domare i hovrätt. Jämförelser har också gjorts mellan domare från de olika hovrättsområdena (Skåne och Blekinge, Göta, Västra Sverige, Svea, Nedre Norrland och Övre Norrland).

Både de fiktiva fallens straffvärde och fängelsestraffets längd bedöms enhetligt mellan domare respektive domstolar

I studiens analyser av domarnas bedömningar av straffvärdet respektive fängelsestraffets längd i de fiktiva fallen framträder inga systematiska skillnader mellan några grupper av domare respektive domstolar. Det innebär att analysen inte finner några tecken på oenhetlighet i dessa

²⁵ Fördelningen av bedömningarna av straffvärde, påföljd respektive fängelsestraffets längd finns redovisade i bilaga 5.

bedömningar. Resultatet om fängelsestraffets längd bör dock tolkas med särskild försiktighet, på grund av det lägre antalet bedömningar som ingår i den analysen (se metodkapitlet).

Skillnad mellan hovrättsområden vid påföljdsval

Även när det gäller domarnas bedömningar av påföljdsval (fängelse eller annan påföljd) i de fiktiva fallen visade de flesta jämförelser inga systematiska skillnader mellan de olika grupperna av domare respektive domstolar som studerats. Bedömningarna av påföljd för de fiktiva fallen har därmed i stor utsträckning gjorts på ett enhetligt sätt. Men, en signifikant skillnad framträdde dock, nämligen att domare i hovrättsområdet över Skåne och Blekinge valde fängelsepåföljder i lägre grad än domare i de andra hovrättsområdena.

Ingen överraskning för domarna att det förekommer skillnader mellan hovrättsområdena

Skillnader i påföljdsbestämningen mellan hovrättsområdena diskuterades under studiens gruppintervjuer med domarna. Även om några av de intervjuade domarna bara hade dömt i ett hovrättsområde, och därmed hade svårt att jämföra hovrättsområdena, framkom det under intervjuerna att det bland domare är känt att det finns skillnader mellan hovrättsområdena. Att domarna formas av sin hovrätt betraktas som en självklarhet:

D22 Ja men det är helt självklart att man gör det, för att det funkar på det här sättet att en gång i tiden så är man en blivande domare, och så kommer man hit till hovrätten, och så träffar man en gammal gubbe som jag då, och så vill man så klart vara bäst i klassen för att är man bäst i klassen då får man rätt vitsord. Hur blir man bäst i klassen? Jo man blir ju det genom att ge rätt svar och rätt svar det är ju det svaret som i slutändan de andra kommer fram till. Så det är på det sättet man lär sig hantverket. Man ser liksom att ja men så här dömer de andra, då dömer jag också så. Och sedan så fortplantar det sig genom generationer. Hovrättsområdet är det formativa området eller vad man ska säga.

Att det finns olika kulturer i hovrättsområdena kan möjligen förklaras av att det är lagmannen på hovrätten som sätter nivån, och tingsrätterna följer sin hovrätt, menar några av de intervjuade domarna.

Men domarna är förvånade över att det är hovrättsområdet över Skåne och Blekinge som skiljer ut sig

När domarna under gruppintervjuerna diskuterar skillnader mellan hovrättsområdena, framkommer det flera gånger att de anser att domstolarna

i hovrättsområdet för Västra Sverige är strängare och i norra Sverige mildare. Flertalet domare tycker därför att studiens resultat i detta avseende är förvånande.

Eftersom antalet bedömningar från hovrättsområdet för Skåne och Blekinge är relativt få, har det inte varit möjligt att i statistiska analyser förklara vad skillnaden mellan det hovrättsområdet och de övriga kan bero på. En domare berättar dock om personliga erfarenheter av att domarna i hovrättsområdet tidigare dömde ut fängelse i lägre utsträckning, och domarna lyfter också det de kallar för Skåneskolan. En domare berättar:

D12 Vi har ju en så kallad Skåneskola, där man säger att finns det inte tillräckliga skäl för fängelse så kan du alltid döma ut skyddstillsyn oavsett om det inte finns behov av den, och det där tror jag nog att, där är alla domare inte riktigt med på den skolan. Att många av oss är nog fortfarande så här att ska man ha en skyddstillsyn så ska det åtminstone finnas ett behov av det på något sätt. Att bara använda det som ett skäl för att inte döma ut fängelse, så gör vi nog inte riktigt. Och det tror jag ibland kan sticka ut, eller få viss sådär slagsida åt det ena eller andra hållet, att vissa tillämpar skyddstillsynen på det sättet medan vi andra, eller många andra gör inte riktigt på samma sätt.

En sådan praxis skulle kunna påverka i vilken utsträckning fängelse döms ut, även om den bara tillämpas av en del domare i det aktuella hovrättsområdet.

Olika kontexter i olika delar av landet kan få betydelse

De intervjuade domarna lyfter även andra förklaringar till att det kan uppstå skillnader mellan olika delar av landet, som inte behöver vara direkt kopplade till skilda hovrättsområden, men som ändå handlar om den kontext som domarna befinner sig i. Hur vanlig en brottstyp är, och hur den yttrar sig i olika delar av landet, kan medföra geografiska skillnader i påföljdsbestämningen, menar några av domarna. Tidigare forskning har också uppmärksammat att det flöde av fall domaren hanterar har betydelse, genom att varje fall bedöms i relation till flödet (Johnsson 2006). Domarna menar att exempelvis narkotikafallen ser väldigt olika ut i olika delar av landet. Två domare förklarar:

D21 Det kan vara geografiska skillnader ... Det är snarare ni söderut som i större utsträckning har huvudmän. Vi har ofta kurirfallen här uppe. Det är inte allt för stora partier och det är ofta rena kurirfall, alltså de grips ganska omedelbart, det finns ingen direkt utredning om att de är någon form av huvudman, storlangare eller någonting, utan det blir ofta rent på mängden.

D22 Och här i [en storstad] som jag sitter, där är det ju ofta sammanflätat med gängstridigheter i förorterna och så dyker narkotikan upp och det är skjutningar och vapeninnehav och så vidare, så det kan säkert vara så att karaktären på brottsligheten skiljer sig åt litegrann beroende på var man är.

De intervjuade domarna påpekar också att hur allvarligt man ser på en viss typ av brott skiljer sig runt om i landet och kan få betydelse för hur brottet döms. Att det uppstår lokal praxis kring en specifik brottstyp beroende på hur man ser på brottet i fråga, är något som domarna också diskuterar:

D32 Det är ju uppenbart att det kan utvecklas en lokal praxis beroende på hur allvarligt man i den landsändan ser på brottet. Jag tycker det klassiska exemplet är hur skånska hovrätten har sett på flyktingsmuggling. Jag tror att skånska hovrätten var den enda som ansåg att det var ett artbrott som alltid skulle ge tre månaders fängelse, något man inte hört talas om i de norrländska hovrätterna, utan såg det tvärtom som ett brott som inte var ett artbrott.

Relevanta hänsyn i dömandet

Studiens andra frågeställning handlar om vilka inom- och utomlegala faktorer som har betydelse för domarnas bedömningar av straffvärde, påföljdsval respektive fängelsestraffets längd. Detta har också studerats utifrån domarnas bedömningar av de fiktiva fallen.

Under intervjuerna framkom att domarna har ett steg-för-steg-förfarande där de i påföljdsbestämningen utgår från straffvärdet, innan de går över till påföljdsvalet. Vilka faktorer som ska ha betydelse varierar också mellan de olika stegen av påföljdsbestämningen. Brå har därför valt att först redovisa vilka faktorer som har betydelse för bedömningen av de fiktiva fallens straffvärde, därefter för valet mellan fängelse och annan påföljd, och sedan för fängelsestraffets längd för de fall som resulterat i en fängelsepåföljd.

Faktorer som påverkar bedömningen av de fiktiva fallens straffvärde

I Tabell 2 redovisas resultatet från den statistiska analysen av vilka inom- och utomlegala faktorer som domarna tagit i beaktande vid bedömningen av straffvärdet i de fiktiva fallen. I den första kolumnen redovisas de variabler (faktorer) som studerades, medan det i den andra kolumnen beskrivs vilken effekt respektive variabel hade på straffvärdesbedömningen.

Tabell 2: Bedömningen av de fiktiva fallens straffvärde.

Variabel	Effekten av variabeln
Brottstyp	Ingen effekt.
Allvarlighetsgrad	Ju högre allvarlighetsgrad, desto högre straffvärde.
Försvårande omständighet	Högre straffvärde vid en försvårande omständighet.
Förmildrande omständighet	Lägre straffvärde vid en förmildrande omständighet.
Billighetsskäl	Ingen effekt.
Tidigare belastning	Högre straffvärde vid hög tidigare belastning än om tidigare belastning saknades.
Social situation	Ingen effekt.
Familjebild	Ingen effekt.
Missbruk/Motivation	Vid omfattande missbruk bedömdes straffvärdet högre oavsett om den tilltalade hade motivation till förändring eller inte. Vid förekomst av visst missbruk bedömdes straffvärdet högre om den tilltalade saknade motivation till förändring.
Tilltalades ålder	Ingen effekt.
Tilltalades kön	Högre straffvärde om den tilltalade var man jämfört med om den tilltalade var kvinna.
Tilltalades härkomst	Ingen effekt.

De för straffvärdet relevanta faktorerna beaktas i bedömningen av straffvärdet

Enligt reglerna för påföljdsbestämningen ska straffvärdet baseras på faktorer som hänför till själva gärningen. Av de inkluderade variablerna ska därmed brottets allvarlighetsgrad, försvårande omständigheter och förmildrande omständigheter ha betydelse vid straffvärdebedömningen av de fiktiva fallen,²⁶ vilket de också har, enligt analysen. Straffvärdet ökar ju högre brottets allvarlighetsgrad är, och vid eventuell försvårande omständighet, medan det minskar vid eventuell förmildrande omständighet. Resultaten stämmer därmed överens med intentionerna bakom reglerna för bedömningen av straffvärdet.

Faktorer som relaterar till den tilltalades person beaktas också i straffvärdebedömningen

I straffvärdebedömningen ska faktorer som hänför till den tilltalades person inte beaktas. I analyserna framkommer dock att domarnas bedömningar av de fiktiva fallens straffvärde har påverkats av den tilltalades tidigare belastning, missbruk och motivation till förändring, liksom av den tilltalades kön. Det bedömda straffvärdet ökar om den tilltalade har hög tidigare belastning, har en missbrukarproblematik eller är en man. Beaktandet av

²⁶ För att brottstyperna ska vara jämförbara har den beroende variabeln av metodologiska skäl justerats, vilket även medför att brottstypen inte ska få betydelse för bedömningen av straffvärdet.

dessa för straffvärdebedömningen ovidkommande faktorer diskuteras vidare i nästa kapitel.

Faktorer som påverkar påföljdsvalet i de fiktiva fallen

Tabell 3 redovisar vilka faktorer som enligt analysen har betydelse för valet av fängelse eller annan påföljd i de fiktiva fallen. Tabellen ska förstås på samma sätt som Tabell 2 om straffvärdebedömning.

Tabell 3: Bedömningen om fängelse eller annan påföljd i de fiktiva fallen.

Variabel	Effekten av variabeln
Brottstyp	Fängelsedom är vanligast för narkotikabrott, minst vanlig för stöld. Grovt rattfylleri och misshandel ligger däremellan.
Allvarlighetsgrad	Ju högre allvarlighetsgrad, desto större sannolikhet för fängelse.
Försvårande omständighet	Försvårande omständigheter ökar sannolikheten för fängelse.
Förmildrande omständighet	Ingen effekt.
Billighetsskäl	Billighetsskäl minskar sannolikheten för fängelse.
Tidigare belastning	Ju högre tidigare belastning, desto större sannolikhet för fängelse.
Social situation	Vid oordnad eller delvis oordnad situation ökar sannolikheten för fängelse.
Familjebild	Om den tilltalade har barn minskar sannolikheten för fängelse, oavsett om den tilltalade är sambo eller ensamstående.
Missbruk/Motivation	Vid omfattande missbruk och ingen motivation till förändring ökar sannolikheten för fängelse. Vid omfattande eller visst missbruk minskar sannolikheten för fängelse om den tilltalade har motivation till förändring.
Tilltalades ålder	Ingen effekt.
Tilltalades kön	Ingen effekt.
Tilltalades härkomst	Ingen effekt.

Brottstypen har betydelse för påföljdsvalet

I de fiktiva fallen har brottstypen betydelse för valet mellan fängelse eller annan påföljd (se Tabell 3). I jämförelse med brottstypen grovt rattfylleri (som här fungerar som referenskategori) blir valet fängelse i lägre grad i stöldfallen, men i högre grad i narkotikafallen. Det framkommer ingen signifikant skillnad mellan misshandelsfallen och grovt rattfylleri. Den mer detaljerade resultatredovisningen i bilaga 5 visar även att narkotikabrott innebär en betydligt större sannolikhet för en fängelsepåföljd än de övriga brottstyperna.

Att brottstyperna leder till fängelse i olika stor utsträckning kan bero på brottets straffvärde och artvärde (se kapitel om påföljdsbestämningen), men även på att det finns olika förutsättningar för olika brottstyper att, av särskilda skäl, dömas till annan påföljd än fängelse. Dessa aspekter diskuteras nedan, som möjliga förklaringar till att brottstypen har betydelse för påföljdsvalet i bedömningen av de fiktiva fallen, och även mer specifikt till att just narkotikabrott får så stor betydelse.

Brottstypernas artvärde kan möjligen delvis förklara brottstypens betydelse

En av de tre aspekter som häver presumptionen mot fängelse är brottets artvärde. Att brottstypen får betydelse för om de fiktiva fallen bedöms med fängelse kan därför bero på hur domaren ser på brottstypens artvärde. Det är inte helt självklart vilket artvärde en brottstyp har, utan det bedöms utifrån den sammantagna bilden av en brottshändelse (se bilaga 2). För att ringa in vilket artvärde brottsbeskrivningarna i de fiktiva fallen hade, ombads domarna att även ange vilket artvärde de bedömde att respektive fallbeskrivning hade.²⁷ När artvärdet för de olika brottsbeskrivningarna studeras framkommer en tydlig bild, där omkring 80 procent av fallen om grovt rattfylleri (81 %) och narkotika (78 %) har bedömts ha ett högt eller mycket högt artvärde, jämfört med betydligt lägre siffror för misshandel (36 %) och stöld (2 %).

Eftersom ett brotts artvärde ensamt kan motivera en fängelsepåföljd, är det ett väntat resultat att de fiktiva stöldfallen i lägre grad döms till fängelse, medan narkotikafallen döms till fängelse i högre grad än stöld- och misshandelsfallen. Det är däremot inte lika väntat att de fiktiva narkotikafallen bedöms ha ett högt artvärde i lika stor utsträckning som fallen med grovt rattfylleri. Borgeke (2013) konstaterar också att narkotikabrott av normalgraden, med hänvisning till brottets art, ofta leder till fängelsestraff, något som växt fram i praxis. Grovt rattfylleri är dock generellt den av de inkluderade brottstyperna som har högst artvärde (se exempelvis Borgeke och Heidenborg 2016), vilket även de intervjuade domarna var överens om. Domarnas bedömningar av de fiktiva fallens artvärde i vinjettstudien kan förstås skilja sig från artvärdet hos de fall som domarna diskuterade under intervjuerna, men enbart artvärdet kan knappast

²⁷ Domarna kunde bedöma artvärdet för respektive fall som *inget, mycket lågt, lågt, medel, högt* eller *mycket högt*.

förklara varför de fiktiva narkotikafallen döms till fängelse i betydligt större utsträckning än fallen med grovt rattfylleri.

Betydelsen av straffvärde och särskilda skäl för påföljdsvalet

Till skillnad från de övriga inkluderade brottstyperna, som har en straffskala på upp till två år, har narkotikabrott av normalgraden en straffskala som sträcker sig upp till tre år. Därtill har narkotikabrotten haft en särställning gentemot andra brottstyper när det kommer till att använda sig av hela straffskalan för det aktuella brottet. Narkotikabrotten har utgjort ett undantag från principen att straff bör utmätas i närheten av straffminimum, även efter den så kallade Mefedrondomen (NJA 2011 s. 357) där Högsta domstolen meddelade att påföljdsbestämningen vid narkotikabrott ska ske på samma sätt som vid andra typer av brott (Borgeke och Heidenborg 2016). Sammantaget möjliggör det ett högre straffvärde och därmed större sannolikhet för fängelsepåföljd.

Det kan även finnas skillnader mellan narkotikabrott och de andra brottstyperna när det gäller möjligheten att döma till de alternativa påföljderna villkorlig dom respektive skyddstillsyn. Enligt Borgeke (2013) är det möjligt att döma ut villkorlig dom respektive skyddstillsyn i kombination med samhällstjänst till och med straffmättningsvärden som motsvarar fängelse i tre månader, och skyddstillsyn med kontraktsvård kan tillämpas även vid ett straffmättningsvärde på två år. Däremot finns det mer sällan utrymme att vid narkotikabrott åberopa särskilda skäl (lämplighet för och samtycke till samhällstjänst), och döma ut en frivårdspåföljd i kombination med samhällstjänst, eftersom ett narkotikamissbruk brukar leda till att den tilltalade inte anses vara lämplig för samhällstjänst (förutsatt att den tilltalade har en allvarligare missbrukarproblematik) (Borgeke och Forsgren 2021). Möjligen kan svårigheten i narkotikafall att kombinera en frivårdspåföljd med samhällstjänst medföra att narkotikafallen i studien bedömts med en fängelsepåföljd i större utsträckning än de grova rattfyllerifallen. Däremot borde möjligheten att kombinera skyddstillsyn med kontraktsvård finnas som en möjlig frivårdspåföljd för narkotikabrott, även om samhällstjänst inte anses vara ett möjligt val.

De flesta relevanta faktorerna beaktas vid bedömningen av fängelse eller annan påföljd

Som tidigare beskrivits finns särskilda omständigheter som talar för att fängelse ska utdömas (se kapitel om påföljdsbestämningen), där samtliga faktorer som beskriver brottshändelsen eller den tilltalades personliga

förhållanden kan få betydelse. Tabell 3 visar även vilka andra variabler än brottstyp som har betydelse för domarnas bedömningar av fängelse eller annan påföljd i de fiktiva fallen. De flesta variabler som ska ha betydelse vid valet av påföljd har, enligt analyserna, den förväntade effekten. Ju högre allvarlighetsgrad det fiktiva fallet har, desto större sannolikhet för fängelsepåföljd. Även förekomsten av en försvårande omständighet ökar sannolikheten för fängelse, medan billighetsskäl minskar sannolikheten till fängelse. Förmildrande omständigheter får däremot ingen betydelse för valet av påföljd, enligt analysen.

Information i personutredningar har betydelse för bedömningarna

Också de variabler som beskriver den tilltalades situation, baserat på personutredningen från Kriminalvården, har betydelse för valet mellan fängelse och annan påföljd, enligt de statistiska analyserna. Såväl tidigare belastning som en oordnad social situation (vilket här innebär att den tilltalade saknar jobb och/eller bostad) ökar sannolikheten för fängelsepåföljd i de fiktiva fallen. Sannolikheten för fängelsepåföljd minskar däremot om den tilltalade har barn. Om den tilltalade har ett omfattande missbruk och är omotiverad till förändring ökar också sannolikheten för fängelse, medan den minskar om en tilltalad med missbruksproblematik är motiverad till förändring. Återfall bryter presumtionen mot fängelse, och såsom nämndes i tidigare kapitel kan uppgifter som framkommer i personutredningen beaktas vid utredandet av om det föreligger särskilda skäl för att välja en annan påföljd än fängelse, även när presumtionen mot fängelse är bruten, genom att den tilltalade bedöms lämplig för samhällstjänst. På sätt kan dessa variabler få betydelse för valet mellan fängelse och annan påföljd, och resultaten kan därmed ses som förväntade.

Oenighet om hur information i personutredningen beaktas

Under fokusgruppsintervjuerna framkommer att de intervjuade domarna verkar beakta informationen från personutredningen på olika sätt. Några domare beaktar den genom att de följer bedömningen i frivårdens yttrande, medan en domare säger att de gör en helhetsbedömning av den tilltalades situation och då har informationen i personutredningen betydelse. Det framkommer även att domarna inte är helt samstämmiga kring betydelsen av vissa av frivårdsvariablerna. Några domare menar att de beaktar den tilltalades situation gällande boende och inkomst, medan andra säger att de inte gör det. Några domare säger att det inte beaktas om den tilltalade har barn, medan andra domare säger att det kan beaktas om den tilltalade är en ensamförälder.

En annan intressant aspekt som framkommer under en av intervjuerna är effekten av beaktandet av att den tilltalade har barn. Domarna påpekar att det beror på förutsättningarna i det enskilda fallet. En domare menar att hen skulle kunna tänka sig gå från frihetsberövande till icke-frihetsberövande påföljd, medan en annan säger att hen skulle korta längden på straffet. Nedan återges en sammanhållen diskussion från intervjun.

D22 Ja så säg att du har den här mamman då med barn som gör det här [brottet], att man passerar den här tremånadersgränsen, så att du är uppe på fem eller sex månaders straffvärde. Om du bortser från barnet skulle det vara fängelse, för du ligger lite över gränsen för vad det är möjligt med samhällstjänst. Men då skulle i alla fall jag kunna tänka mig att rucka på den där gränsen och säga att ja det är visserligen över, men på grund utav barnet så, det får bli samhällstjänst och villkorlig dom eller samhällstjänst och skyddstillsyn.

D23 Jag känner att den här frågan är lite, lite känslig... Vi har en tendens att behandla män och kvinnor olika i den här barnfrågan. Det är ju ganska många män i fängelse som också har barn. Så jag skulle tänka mig för, både en och två gånger, för att ge henne någon barnhänsyn.

D21 Jag hade nog kanske inte gjort som D22; jag hade nog dragit ned fängelsestraffet i den situationen. Om vi bara resonerar att vi hamnar så pass högt som sex månaders fängelse då hade jag nog dömt till fängelse men dragit ned straffet till tre, fyra månader.

D22 Och där finns det ju verkligen inget facit; där kan man ju inte tala om att det finns en tydlig praxis, utan där får man ju tänka själv och göra det bästa man kan.

Baserat på att informationen i personutredningen ska få betydelse för valet mellan fängelse eller en frivårdspåföljd, eller för valet mellan frivårdspåföljder, är det oväntat att några av de intervjuade domarna även kan tänka sig att ta det i beaktande genom att korta straffet.

Faktorer som påverkar längden på de fiktiva fallens fängelsestraff

Tabell 4 redovisar resultatet av analysen av vilka faktorer som har betydelse för bedömningarna av fängelsestraffets längd i de fiktiva fallen. Resultaten ska förstås på samma sätt som resultaten i Tabell 2 om straffvärdebedömningen, men även tolkas med större försiktighet på grund av det lägre antalet bedömningar som ingår i analysen av fängelsestraffets längd.

Tabell 4: Bedömningen av fängelsestraffets längd i de fiktiva fallen.

Variabel	Variabelvärde
Brottstyp	Ingen effekt.
Allvarlighetsgrad	Ju högre allvarlighetsgrad, desto längre fängelsestraff.
Försvårande omständighet	Försvårande omständighet ökar längden på fängelsestraffet.
Förmildrande omständighet	Ingen effekt.
Billighetsskäl	Ingen effekt.
Tidigare belastning	Ingen effekt.
Social situation	Ingen effekt.
Familjebild	Ingen effekt.
Missbruk/Motivation	Ingen effekt.
Tilltalades ålder	Ingen effekt.
Tilltalades kön	Längre fängelsestraff om den tilltalade var en man jämfört med om den tilltalade var kvinna.
Tilltalades härkomst	Ingen effekt.

Av de inomlegala faktorerna beaktas endast allvarlighetsgrad och försvårande omständighet

Som tidigare beskrivits (se avsnittet om påföljdsbestämning) är det olika faktorer som ska beaktas i de olika stegen av påföljdsbestämningen. Det kan därför förväntas finnas skillnader i vilka faktorer som medför antingen längre eller kortare fängelsestraff, jämfört med vilka som har betydelse för själva påföljdsvalet. Förutom de faktorer som straffvärdet baseras på (brottstyp²⁸, allvarlighetsgrad, försvårande respektive förmildrande omständighet) ska även eventuella billighetsskäl beaktas i bedömningen av fängelsestraffets längd, och domaren kan även välja att återfallsskärpa genom att beakta tidigare belastning, om den tidigare belastningen inte beaktats vid valet av påföljd.

I analyserna av fängelsestraffets längd framkommer att brottets allvarlighetsgrad och förekomsten av försvårande omständigheter har signifikant betydelse, och båda ökar fängelsestraffens längd för de fiktiva fallen. Enligt analyserna uppnår däremot inte förmildrande omständigheter eller billighetsskäl signifikant effekt för bedömningen av längden på de fiktiva fallens fängelsestraff.

²⁸ För att brottstyperna ska vara jämförbara har den beroende variabeln av metodologiska skäl dock justerats, vilket även medför att brottstypen inte borde få betydelse för bedömningen av fängelsestraffets längd i denna analys.

Män döms till längre fängelsestraff än kvinnor

Analyserna visar även att den tilltalades kön har betydelse för hur fängelsestraffets längd bedöms i de fiktiva fallen, på så sätt att de tilltalade männen bedöms med längre fängelsestraff än kvinnorna. Effekten på fängelsestraffets längd är inte stor, men ändå nästan lika stor som effekten av en försvårande omständighet.

Försvårande omständigheter beaktas när män döms, inte när kvinnor döms

För att djupare analysera vilka faktorer som tagits i beaktande när en kvinnlig respektive manlig tilltalad bedömts i de fiktiva fallen, gjordes ytterligare analyser, där fiktiva fall med kvinnliga respektive manliga tilltalade studerades åtskilt (Tabell 5). I fall med kvinnliga tilltalade är det enbart allvarlighetsgraden som har betydelse för påföljdens längd, medan det i fall med manliga tilltalade framkommer att förutom allvarlighetsgrad hade även förekomsten av försvårande omständighet betydelse. Därtill kan nämnas att även betydelsen av en förmildrande omständighet är nära signifikans i fallen med kvinnliga tilltalade, men inte i fallen med manliga tilltalade (se bilaga 5). Under intervjuerna med domarna fördes diskussioner om varför den tilltalades kön får betydelse. Dessa resonemang redovisas i nästa kapitel.

Tabell 5: Variabler med betydelse för de fiktiva fängelsestraffens längd, uppdelat på den tilltalades kön.

Variabel	Effekten av variabeln Kvinnlig tilltalad	Effekten av variabeln Manlig tilltalad
Allvarlighetsgrad	Ju högre allvarlighetsgrad, desto längre fängelsestraff.	Ju högre allvarlighetsgrad, desto längre fängelsestraff.
Försvårande omständighet	Ingen effekt.	Försvårande omständighet ökar längden på fängelsestraffet.

Vidare diskussioner kring resultaten och faktorer som kan påverka enhetligheten i dömandet

I det föregående kapitlet redovisades resultaten från de statistiska analyserna separat för bedömningen av straffvärde, påföljdsval respektive fängelsestraffets längd i de fiktiva fallen. När man ser till resultaten sammantaget framträder mönster som är värda ytterligare reflektion. Ett sådant mönster är att domarna i sina bedömningar av de fiktiva fallen i större utsträckning tenderar att beakta faktorer som ger hårdare straff än de som mildrar straffet. Förmildrande omständigheter beaktas i mindre grad än de försvårande i bedömningarna, och billighetsskäl förefaller inte ha betydelse i bedömningen av fängelsestraffets längd, även om det är möjligt att beakta sådana i den bedömningen. Ett annat mönster är att ovidkommande faktorer om den tilltalades person beaktas i bedömningarna. I detta kapitel kommer detta att diskuteras vidare och kontextualiseras med resonemang från intervjuerna med domarna.

Därtill redovisas i kapitlet diskussioner om otydligheter i reglerna för påföljdsbestämningen som framkommit under intervjuerna med domarna, och som Brå har bedömt vara av relevans för diskussioner om påföljdsbestämningen.

Svårare för förmildrande omständigheter att få genomslag?

I resultatredovisningen framkommer att förmildrande omständigheter är den enda inomlegala variabeln i fallbeskrivningarna som inte får betydelse för bedömningen av påföljd. Förmildrande omständigheter syntes inte heller ha betydelse för bedömningen av fängelsestraffets längd, men däremot för straffvärdet. Försvårande omständigheter beaktas däremot i alla tre steg av påföljdsbedömningen. Med förbehåll för att detta delvis kan vara ett utslag av att relativt få bedömningar ingår i analyserna, särskilt i analysen av fängelsestraffets längd, ter det sig som om domarna i bedömningarna av de fiktiva fallen har beaktat försvårande omständigheter i större utsträckning än förmildrande omständigheter.

Lagstiftningen borde innebära att förmildrande omständigheter generellt beaktas i högre utsträckning än försvårande

I 29:2 och 29:3 BrB ges exempel på försvårande och förmildrande omständigheter. Dock framgår i kommentarer till brottsbalken att uppräkningsen av försvårande omständigheter är någorlunda uttömmande, medan uppräkningsen av förmildrande omständigheter inte är det. Domaren har således en större frihet att beakta andra förmildrande omständigheter än de uppräknade, jämfört med försvårande omständigheter. Det finns utrymme att beakta goda avsikter och hedervärd handling (se även Borgeke och Heidenborg 2016, Jareborg och Zila 2017). Även beviskraven är lägre när det kommer till förmildrande omständigheter än vad som annars gäller i brottmål (Borgeke och Heidenborg 2016). Baserat på det kan det te sig oväntat att de förmildrande omständigheterna inte har fått lika stort genomslag som de försvårande.

Minimistraflet utgångspunkt för påföljdsbestämningen

En möjlig förklaring som domarna för fram under intervjuerna till varför förmildrande omständigheter beaktas i lägre utsträckning är att de i sin bedömning börjar vid minimistraflet. En domare förklarar:

D11 Jag funderar på om det inte kan vara så då att påföljdssystemet är ju sånt att man ofta börjar från minimipåföljden. För att komma vidare uppåt så krävs det försvårande omständigheter men ... Ja det finns inte så mycket att spela med i tid, eftersom man redan ligger på minimistraflet i utgångsläget.

Utgångspunkten för bedömningen kan därmed medföra att det saknas utrymme att ta förmildrande omständigheter i beaktande i lika stor utsträckning som försvårande. Vid bedömning av brott med en straffskala på fängelsenivå har lagstiftaren även menat att brottet ska bedömas med ett straffvärde på den nedersta delen av straffskalan (Borgeke och Heidenborg 2016, Jareborg och Zila 2017). Det måste finnas skäl för att det aktuella brottet ska bedömas med ett strängare straffvärde. Ett undantag är dock narkotikabrotten, där domstolarna i vart fall tidigare tillämpat hela straffskalan (Borgeke och Heidenborg 2016), något som även diskuterades i förra kapitlet.

En möjlig förklaring till varför förmildrande omständigheter ändå beaktas i bedömningen av de fiktiva fallens *straffvärde*, kan vara lagändringarna som trädde i kraft den 1 juli 2010, då försvårande och förmildrande omständig-

heter gavs större betydelse vid straffvärdebedömningen. Möjligen är det detta som fått genomslag och speglas även i föreliggande studies resultat.

Otydligheter vid bedömningen av omständigheter och billighetsskäl

I samband med diskussioner under intervjuerna om bland annat betydelsen av förmildrande omständigheter framkom en bild av en viss otydlighet i beaktandet av både försvårande och förmildrande omständigheter. Praxisen kring omständigheterna verkar inte vara självklar och varierar mellan dem. Nedan lyfts några otydligheter som kan resultera i att försvårande respektive förmildrande omständigheter beaktas på ett icke-enhetligt sätt.

Oklart om listorna i 29:2 och 29:3 BrB är uttömmande eller enbart exempel

Såsom nämndes tidigare i kapitlet är listorna i 29:2 och 29:3 BrB om försvårande och förmildrande omständigheter *exempel* på omständigheter, även om listan med försvårande omständigheter anses vara någorlunda uttömmande. Under gruppintervjuerna föreföll det inte helt klart bland de deltagande domarna om dessa listor av försvårande och förmildrande omständigheter är uttömmande eller endast exempel på omständigheter som ska beaktas. Flera av domarna anser att båda listorna är exemplifieringar, men det framkommer att det finns en osäkerhet kring det. Detta kan illustreras med citaten nedan:

D33 Nej men där sägs ju att straffvärdet ska bestämmas efter objektiva omständigheter; fara, kränkning, skada, och subjektiva som har med uppsåt och insikter och oaktsamhet att göra. Det är ju en allmän reglering och den är ju lite sådär lagom fluffig, och då har ju lagstiftaren i andra och tredje paragrafen gett exempel på sådant som ska beaktas i listningar.

D43 Jag har nog utgått ifrån att det är exempel men ... Ska jag vara ärlig så vet jag inte riktigt ... Utan att knäcka på det om det är så eller inte.

D41 Det är nog egentligen en ganska fast lista och jag tror att ju fler sådana här punkter man har, desto mer blir det en uttömmande lista egentligen. Men till syvende och sist så har ju domstolen eller domaren ett totalansvar för domens rimlighet. Så att på det sättet så blir de alltid någon form av exemplifieringar, men jag tycker man sällan ser mycket utvecklande domskäl om till exempel förmildrande eller försvårande omständigheter som ligger utanför något som finns med i de här paragraferna.

En domare menar att det finns en fara i om domare börjar läsa listorna bokstavstroget, eftersom det kan leda till att man utesluter omständigheter som bör beaktas. I samband med diskussioner om försvårande och förmildrande omständigheter framkommer även en diskussion om huruvida dessa förhållanden bör vara framlagda under huvudförhandlingen eller inte:

D32 Det är ju en liten komplikation också att man får fundera på hur fri man är att lägga ut vad man tycker är försvårande eller förmildrande, om man kan göra det i efterhand eller om man på något sätt måste redan under förhandlingen ha lyft att man tycker något är försvårande. Det har jag funderat ganska mycket på ... Ja det tycker jag är en spännande fråga!

Svårt att veta i vilken utsträckning förmildrande och försvårande omständigheter ska beaktas

Men även i de fall där det är tydligt om en omständighet ska beaktas eller inte, erfar några domare att det kan vara svårt att veta hur mycket omständigheten ska beaktas. En domare förklarar:

D11 Man vet ungefär kanske vad som är förmildrande och vad som är försvårande, men hur ska man rikta det här i förhållande till rambrottet? Hur mycket ska det vägas in i fråga om månader? Det är väl ofta det som är problemet.

Under diskussionerna med domarna lyfts även svårigheten att veta vilken effekt olika omständigheter ska ha i ett narkotikafall, då effekterna av sådana kan översättas till mängd narkotika i tabellerna.

D12 Vi säger att du har ett egentligt straffvärde på åtta månader, och så har vi en försvårande omständighet, ja hur mycket narkotika ska den omfatta? Ska jag lägga på så mycket att det kanske motsvarar liksom ett halvt kilo cannabis extra? Nämen det är ganska mycket. Plussar man på två, fyra månader, ja då är det motsvarande, ja vi snackar väldigt mycket narkotika och det känns nästan lite oproportionerligt att någon som hade sådär lite ska sitta lika länge som någon som hade sådär mycket, bara på grund av det här.

Billighetsskäl tydligare – men även här finns oklarheter

Under intervjuerna framstår det som om det finns en större tydlighet kring billighetsskäl. Men även här upplever domarna att det kan uppstå problem med att veta om ett billighetsskäl ska beaktas, och i så fall hur mycket det ska påverka straffmätningen. Särskilt diskuterades billighetsskälet att den tilltalade har angett sig själv. En domare sammanfattar det så här:

D32 En sådan punkt som jag har haft problem med att tillämpa, det är just den som ni har aktualiserat här, att någon anger sig själv. Alltså hur mycket ska man sätta ner straffet för den som plötsligt känner för att gå till polisen och säga att han har ett halvt hekto heroin hemma, och polisen åker dit och hittar det här heroinet och tar hand om det ... Är det en halvering av straffet eller en nedsättning med tio procent, och ibland tycker jag att hovrättspraxis har varit väldigt varierande beträffande hur stor straffnedsättning det ska kunna rendera.

Sammantaget ger diskussionerna en bild av att det finns en otydlighet kring dessa omständigheter och billighets-skäl, speciellt i hur stor utsträckning de ska ha betydelse. Även oklarheten gällande när i processen en omständighet bör läggas fram för att ha betydelse kan medföra en oenhetlighet i beaktandet av försvårande och förmildrande omständigheter.

Ovidkommande faktorer om den tilltalades person som får betydelse

Ett resultat från de statistiska analyserna är att ovidkommande faktorer om den tilltalades person beaktas i bedömningarna av de fiktiva fallen. Den tilltalades tidigare belastning och eventuella missbruk samt den tilltalades kön får betydelse för straffvärdebedömningen, och den tilltalades kön får även betydelse för bedömningen av fängelsestraffets längd.

Under intervjuerna framkom ingen relevant diskussion kring eller förklaring till varför den tilltalades missbruksproblematik får betydelse, och det kommer därför inte att diskuteras vidare här. Däremot diskuteras betydelsen av tidigare belastning och den tilltalades kön mer utförligt i det här avsnittet.

Tidigare belastning får genomslag i flera steg

Den tilltalades tidigare belastning kan beaktas vid tre olika steg i påföljdsbestämningen. Förutom vid påföljdsvalet och genom att förverka medgiven villkorlig frigivning, är det möjligt att straffskärpa genom att beakta tidigare belastning vid straffmätningen, och därmed förlänga fängelsestraffet. Om den tidigare belastningen redan tagits i beaktande vid valet mellan fängelse och annan påföljd ska den dock inte tas i beaktande även vid straffmätningen (Borgeke och Heidenborg 2016, Jareborg och Zila 2017). I studien får den tilltalades tidigare belastning betydelse, förutom vid valet av fängelse eller annan påföljd, även vid bedömningen av de fiktiva fallens straffvärde. Att den tilltalades tidigare belastning får betydelse för bedömningen av straffvärde är inte i linje med reglerna för påföljdsbestämningen, vilket även de intervjuade domarna framhåller. En domare säger:

D22 Återfallsaspekten, den kommer ju inte in när man tittar på straffvärdet, det kan jag inte riktigt tänka mig, utan det kommer ju in först efteråt, när man tar hänsyn till påföljdsbestämningen, och då kan det vara ett skäl för fängelse, och någon enstaka gång så återfallsskärper vi straffet när det inte finns förutsättningar att beakta återfall på annat sätt.

För att tidigare belastning ska ha betydelse för påföljdsvalet ska det vara fråga om likartad brottslighet och ha skett under de senaste tre åren. I vinjetterna var den tidigare belastningen formulerad så att det skulle ha gått mer än två år sedan den senaste domen, så att det inte skulle finnas någon pågående påföljd att ta hänsyn till, men inom tre år, för att den ändå skulle kunna ha betydelse. Under intervjuerna var det några domare som framförde att de inte skulle ta hänsyn till den tidigare belastningen såsom den var beskriven i vinjetterna, eftersom den låg för långt tillbaka i tiden. Sammantaget verkar det inte självklart för domarna att den tidigare belastningen, såsom den var beskriven i vinjetterna, skulle få betydelse, och den borde i vart fall inte ha fått betydelse för bedömningen av straffvärdet.

Den tilltalades kön, men inte härkomst eller ålder, av betydelse för bedömningarna

Enligt de statistiska analyserna bedöms de fiktiva fallen med en kvinnlig tilltalad med ett lägre straffvärde och ett kortare fängelsestraff än de fiktiva fallen med en manlig tilltalad. Att kvinnor får lindrigare straff än män är inget nytt eller häpnadsväckande, utan ett resultat som speglar resultaten från flera tidigare studier (se t.ex. Nowacki och Windsong 2019). I dessa studier diskuteras bland annat att kvinnor oftare får lägre straff som en följd av andra faktorer, såsom att de har barn som de är huvudansvariga för, att deras tidigare belastning är lägre, eller att de typer av brott som de döms för oftare är av mindre allvarlig karaktär.

Domarna inte förvånade över att män döms hårdare

Under gruppintervjuerna med domarna står det klart att resultatet att kvinnorna i de fiktiva fallen bedöms med kortare fängelsestraff än männen inte heller förvånar dem. De lyfter olika möjliga förklaringar till det, exempelvis att kvinnor vanligen inte utför de mer allvarliga brotten, och när män och kvinnor begår brott tillsammans så är männen oftare den drivande parten, initiativtagaren och organisatören, medan kvinnorna står ett steg bakom. I föreliggande studie kvarstår dock skillnaden mellan män och kvinnor vid konstanthållning för huruvida den tilltalade har barn eller inte,

om det finns en tidigare belastning, om den tilltalade har medverkat i mindre grad och vilken brottstyp den tilltalade döms för.

Andra intervjuade domare lyfter att kvinnor möjligen framstår på ett annat sätt i personutredningar än män. Exempelvis kan kvinnor ha lättare att sätta ord på känslor och personliga förhållanden, och inse sin egen missbrukarproblematik. Det är dock inget som borde ha påverkat domarna i vinjettstudien, eftersom den relevanta informationen från personutredningen i vinjetterna har presenterats på exakt samma sätt för kvinnliga och manliga tilltalade. Vidare ska denna information endast användas i bedömningen av påföljdsvalet, inte i straffvärdebedömningen eller bedömningen av straffets längd. Skillnaderna i hur de tilltalade männen och kvinnorna i de fiktiva fallen bedöms kan därmed inte endast förklaras av de faktorer som framförts i tidigare forskning eller av de domare som deltog i gruppintervjuerna.

Påverkas domarna av omedvetna föreställningar om gärningspersoner?

Däremot kan möjligen de ovannämnda uppfattningarna om skillnader mellan män och kvinnor påverka domarna, det vill säga att domarna påverkas av den egna bilden av en gärningsperson. En domare berättar:

D31 Jag tror att det finns någon sorts bias i detta att vi vet hur det ser ut på fängelserna. Det är merparten män som sitter där och det påverkar ens bild av klander också.

Det följer även resonemang i den internationella forskningen om att tilltalade som överensstämmer med domarens föreställningar om den typiska lagbrytaren får hårdare straff, jämfört med tilltalade som inte överensstämmer, och att män därför döms hårdare än kvinnor. Att män döms utifrån stereotypa uppfattningar om en tilltalad kan möjligen även förklara resultaten från vinjettstudien att försvårande omständigheter beaktas när den tilltalade är en man, men inte när den tilltalade är en kvinna (se föregående kapitel). Kvinnor döms däremot, enligt internationell forskning, i större utsträckning utifrån genusbaserade stereotypa uppfattningar (se t.ex. Strub och McKimmie 2016).

En domare menar att man bör vara ödmjuk inför hur det omedvetna påverkar:

D22 Alltså det finns ju ingen domare som skulle säga såhär att nämen jag dömer kvinnor lindrigare än män. Det är klart man inte gör det, utan varje domare försöker ju döma män och kvinnor lika utan beaktande av könet; det är en självklar förutsättning. Men en intressant fråga är väl om det kan vara så att man påverkas av

könet på ett sätt som egentligen inte tillåts att ta i beaktande när man ska bestämma påföljden ... Man ska väl ha respekt för detta, vara ödmjuk, försiktig inför det. Man försöker döma utan beaktande av könet, men åtminstone jag är inte beredd att säga att jag inte påverkas utav det, utan jag kan väl tänka mig att i det omedvetna så gör jag det ändå.

Några domare lyfter dock att de tycker sig se en tendens mot att döma allt mer jämställt:

D11 Jag tycker mig ändå kunna skönja en tendens nu under de här åren jag har varit med i det här, att förmildrande omständigheter i form av att gärningsmannen är kvinna får ändå mindre betydelse än vad det var tidigare. Så jag tror ändå att jämställdheten börjar slå igenom på det fältet också. Det är mitt allmänna intryck.

Betydelsen av den tilltalades härkomst synliggörs möjligen inte i en studie som denna

Av de utomlegala faktorerna som studerats i denna studie är det endast den tilltalades kön som får betydelse för bedömningarna av de fiktiva fallen. Den tilltalades ålder eller härkomst får inte det. Att det inte är något som framträder i den här studien, är något som de intervjuade domarna är positiva till, men de påpekar också att betydelsen av härkomst är något som kanske inte fångas upp i en studie som denna:

D22 Att vi inte svarar olika när vi får de här exemplen, det tycker jag kanske inte är så konstigt. Möjligen att risken för det skulle bli större om man ser en svart man i rättsalen eller vit kvinna... När de här faktorerna blir verkliga och de inte bara förekommer som representationer i text. Att det är då liksom som de här mekanismerna klickar in och man förleds att döma på ett konstigt sätt.

En annan aspekt som lyfts under intervjuerna är att den tilltalades svenskakunskaper kan få betydelse, eftersom språket är viktigt för att beskriva händelsen och vilka svårigheter man har (Brå 2008:4). Muntlighets- och omedelbarhetsprincipen, som innebär att endast sådant som läggs fram vid huvudförhandlingen ligger till grund för bedömningen, medför även att den muntliga framställningen får stor betydelse. Den aspekten är dock inget som har kunnat analyseras i denna studie.

Yttre faktorer som kan försvåra enhetligheten i dömandet

Under intervjuerna lyfte domarna även oenhetlighet i frivårdens yttranden och åklagarens roll för påföljdsbestämningen som yttre faktorer som dels medför svårigheter i domarnas arbete, dels kan förklara varför det kan uppstå skillnader i deras bedömningar.

Oenhetlighet i frivårdens yttrande och hur yttrandet beaktas

Som framgått tidigare ska domare vid påföljdsbestämningen beakta den tilltalades personliga förhållanden, vilket görs genom en personutredning från Kriminalvården. Personutredningen beskriver bland annat om den tilltalade har behov av övervakning eller behandling, och om det föreligger förutsättningar för en frivårdspåföljd. Den resulterar även i ett yttrande om bedömning av påföljdsfrågan och lämplighet för samhällstjänst. Ett yttrande av god kvalitet är därför viktigt för att rätt påföljd ska kunna utdömas. Graden av oenhetlighet i yttrandena och kvaliteten på det arbete som görs på frivårdskontoren är något som några av de intervjuade domarna lyfter som en möjlig förklaring till att regionala skillnader kan uppstå. En domare menar också att frivården kan göra olika bedömningar av samma förhållanden, och även att det finns en variation i om domstolarna följer eller går emot frivårdens yttrande:

D12 När det gäller samhällstjänst är det en sådan där sak där man ser att frivården gör olika bedömningar. Vissa är väldigt sådär "Nej har du typ rökt cannabis då kan du inte göra samhällstjänst, då är du olämplig, du är en missbrukare". Jag tror att där kör vi tingsrätter ganska ofta över frivården i den bedömningen ... Och där kan jag ändå tänka mig att vissa kanske är mindre benägna att köra över frivården, och då hamnar man i en situation där de då inte är lämpliga, då kan de få fängelse istället. Eller så väljer man att säga "Nej men vi skiter i samhällstjänsten, han får bara skyddstillsyn då för att fängelse är väl kanske ändå att ta i, och nu har frivården sagt att nej". Så att sådana där saker kan också spela roll i var man landar här. Yttre faktorer styr liksom hur man landar och, ja vi är nog lite olika benägna som domare att gå olika vägar.

Det framkommer även under intervjuerna att domare på mindre orter kan vara mer benägna att döma ut en frivårdspåföljd baserat på att de känner större förtroende för frivården. En domare förklarar det så här:

D33 På ett litet område, till skillnad från en storstadsmiljö där man har fler lekmanövervakare, det är ett begränsat område så frivårdsinspektörer och klienter ser varandra direkt, dagligen nästan, och direkt upptäcker om någon återfaller och direkt går in till övervakningsnämnd och kan skriva yttranden på ett helt annat sätt. Det tror jag bygger förtroende också för frivården.

I det förra kapitlet framkom att några av de intervjuade domarna följer bedömningen i frivårdens yttrande, medan andra gör en egen helhetsbedömning av den tilltalades personliga omständigheter. Redan där kan oenhetlighet uppstå. Att yttrandena därtill är av olika kvalitet, och domarna har olika stort förtroende för frivården, kan medföra ytterligare olikheter.

Åklagarens roll

Under en av gruppintervjuerna lyfts åklagarens roll i förhållande till påföljdsbestämningen. Några domare framför att åklagarna blivit sämre på att yrka på rätt påföljd, och att de yrkar på allt lägre straff. Eftersom domarna inte brukar vilja gå emot åklagaren, får åklagarnas yttrande en betydande roll för hur enhetligt domarna dömer. Speciellt yngre och mer oerfarna domare kan ha svårt att gå emot åklagarens yrkande, menar några domare under denna gruppintervju.

D12 Åklagarnas roll i det här – det finns ju ingen formell regel där, men man brukar försöka att inte döma hårdare än vad staten vill, och min erfarenhet är att åklagare blir sämre och sämre på att yrka rätt påföljd och de yrkar generellt sett lägre och lägre straff.

D13 Ja. Jag tänkte precis på det. Och det här har vi pratat jättemycket om på min tingsrätt för att en del av oss anser sig vara bundna av åklagarens yrkande i påföljdsdelen medan andra inte. Så att det har ju också en betydelse för hur utfallet blir ...

Men det bör även nämnas att en annan domare inte håller med om denna beskrivning, och i en annan fokusgrupp har domarna inte alls samma upplevelse av åklagarna.

Att bestämma påföljd har blivit lättare – men fler verktyg medför även viss risk

Detta kapitel har lyft olika aspekter och otydligheter i påföljdsbestämningen som kan försvåra domarnas arbete. Men det framkommer också i flera av gruppintervjuerna med domare att det har blivit lättare att bestämma påföljd. Det framförs bland annat i diskussioner om beaktandet av förmildrande och försvårande omständigheter. En domare säger:

D11 Jag tycker att påföljdsfrågorna har fått en bättre behandling på senare år än vad det var tidigare. Tidigare var det väldigt styvmoderligt. Det fanns nästan ingen diskussion men sedan har ju HD gått in mer i brottmål. Sen så tycker jag också att det är bra att man numera har de där sammanställningarna i RH [rättsfall från hovrätterna]. Om man ser många fall så får man ändå en bild av var påföljden ska ligga. Så sådant underlättar ju. Det finns bättre verktyg nu tycker jag än vad det fanns förr.

Men en domare lyfter också att det kan finnas en fara i att det finns så mycket tillgängligt material att luta sig emot, eftersom informationen kan användas felaktigt. En domare förklarar:

D12 Absolut men jag skulle också lägga till att det finns en fara i dem ... Alltså man kan säga såhär: Idag så har ju alla i princip tillgång till varenda tingsrätts- och hovrättsdom som existerar. Man kan liksom söka fram allting. Så var det ju inte förut utan då hade man tillgång till det som hovrätterna ansåg att tingsrätterna skulle ha tillgång till. Och det här tycker jag är ett problem särskilt för dem som är yngre och processar i domstolar, att de går liksom in i rättsdatabasar och så hittar de ett fall som de tycker att det här talar för min grej, och så lägger de fram det i domstolen ... Det är stor fara just att man kan hitta ett fall någonstans som passar en själv ... Och det tycker jag mig se mer och mer, att man kommer dragande med en massa olika fall.

Slutsatser och förslag

I stor utsträckning enhetligt dömande mellan grupper av domare respektive domstolar

I den här rapporten har Brå i statistiska analyser studerat om det förekommer systematiska skillnader i domarnas bedömningar i påföljdsbestämningen i fiktiva fall, och vilka faktorer domarna tar i beaktande i dessa bedömningar.

En slutsats från vinjettstudien är att de fiktiva fallen överlag bedömdes på ett enhetligt sätt, dock med ett undantag. Domare verksamma i hovrättsområdet över Skåne och Blekinge bedömde de fiktiva fallen med fängelse i lägre utsträckning än domare i andra hovrättsområden. I övrigt framkom inga systematiska skillnader mellan grupper av domare eller grupper av domstolar i analyserna av bedömningen av straffvärde, påföljdsval eller fängelsestraffets längd i de fiktiva fallen. Domarnas kön eller erfarenhet påverkade därmed inte bedömningarna på ett systematiskt sätt, och inte heller domstolsstorlek eller om bedömningarna var gjorda av en tingsrättsdomare eller hovrättsdomare.

De flesta relevanta faktorer beaktas, men lindrande faktorer får liten betydelse

En annan slutsats, baserad på resultaten från vinjettstudien, är att de flesta relevanta faktorer beaktades i bedömningarna av de fiktiva fallen, och att de fiktiva fallen därmed bedömdes i stor utsträckning i enlighet med reglerna för påföljdsbestämningen. Förmildrande omständigheter fick dock inget genomslag, vare sig i påföljdsvalet eller i bedömningen av fängelsestraffets längd, och i bedömningen av fängelsestraffets längd fick inte heller billighetskäl något genomslag. Lindrande faktorer fick därmed mindre betydelse i bedömningarna av de fiktiva fallen än försvårande faktorer. En förklaring som framkom under gruppintervjuerna var att domarna har minimistraffet som utgångspunkt för sin bedömning, och att detta påverkar utrymmet för lindrande faktorer att få lika stort genomslag som försvårande.

Även ovidkommande faktorer om den tilltalades person beaktas

Jareborg och Zila (2017) menar att det finns goda förutsättningar för en rättvis bedömning av straffvärdet, eftersom straffvärdebedömningens process inte anses vara komplicerad. Att bedömningen av straffvärdet är okomplicerad beror på att det står klart vilka faktorer som är relevanta vid straffvärdebedömning, och vilka som inte är det. Men, förutom relevanta faktorer beaktades även den tilltalades tidigare belastning samt förekomst av missbruk och motivation till förändring och den tilltalades kön i bedömningarna av de fiktiva fallens straffvärde. Den tilltalades kön fick även betydelse för fängelsestraffets längd. Ytterligare en slutsats från studien är därmed att ovidkommande faktorer om den tilltalades person fick betydelse, både i bedömningen av de fiktiva fallens straffvärde och av fängelsestraffets längd.

Stereotypa uppfattningar kan påverka omedvetet

Van Knippenberg m.fl. (1999) lyfter att stereotypa uppfattningar kan påverka bedömningen av bevisning, så att bevis som är förenliga med stereotypa uppfattningar tas i beaktande, medan information som inte överensstämmer avfärdas. Detta kan förklaras av att man i bearbetandet av information i beslutsfattarprocesser använder kognitiva strukturer som förenklar och snabbar upp processen, men som även innebär generaliseringar och kategoriseringar av verkligheten. Personer kategoriseras ofta utifrån det första intryck de ger, och ny information assimileras sedan i linje med denna kategorisering, vilket innebär att det första intryck som någon får av en person inte förändras så lätt (Lundh m.fl. 1992). Den initiala föreställningen kan därmed fungera som vägledning för tolkningen av ny information, vilket även kan medföra kognitiv bias i beslutsfattandet.

Tidigare forskning har även visat att användandet av mentala genvägar och förenklingsverktyg minskar komplexiteten i det rättsliga beslutsfattandet (Fariña m.fl. 2003), och den internationella forskningen lyfter också att beslutsfattandet i påföljdsbestämningen påverkas av domarnas tolkningar av den tilltalades egenskaper (se t.ex. Anderson och Spohn 2010) och att det rättsliga beslutsfattandet påverkas av kognitiv bias (se t.ex. Dhimi och Belton 2017, Olaborede och Meintjes-van der Walt 2020).

De ovidkommande faktorer som får betydelse i bedömningarna av de fiktiva fallen i den här studien, det vill säga den tilltalades kön, tidigare belastning

och förekomsten av missbruksproblem, är samtliga sådana som kan ge upphov till en viss bild av den tilltalade, och där förutfattade meningar om tilltalade med dessa egenskaper kan förekomma. De intervjuade domarna påpekar själva att de omedvetet kan påverkas av den bild de har av en kvinnlig tilltalad jämfört med en manlig. Det kan inte uteslutas att även andra egenskaper hos den tilltalade kan ha en liknande effekt. Under projektets referensgruppsmöte²⁹ fördes också ett resonemang med innebörden att även om straffvärdet ska bestämmas innan påföljdsvalet görs, kan domaren göra en helhetsbedömning av fallet, som resulterar i en vilja att döma ut en viss typ av påföljd, vilket då måste resultera i ett straffvärde på en viss nivå för att möjliggöra det. På så sätt kan ovidkommande faktorer, såsom den tilltalades tidigare belastning och missbruksproblematik, få betydelse för straffvärdet.

Möjligt att det förekommer skillnader som vinjettstudien inte fångade upp

Under intervjuerna med domarna framkom aspekter som inte fångades upp av vinjettstudien, men som Brå bedömt vara relevanta att uppmärksamma i diskussioner om enhetlighet i dömandet och beaktande av relevanta hänsyn, och som därför har redovisats i rapporten. Anledningen till att de inte fångades upp av vinjettstudien kan bero på att de skillnader som dessa aspekter resulterar i inte är systematiska, eller att de är systematiska men inte mellan de grupper av domare respektive domstolar som analyserats i vinjettstudien. Det handlar till exempel om hur mycket förmildrande respektive försvårande omständigheter ska beaktas i de fall de förekommer.

Bakgrundskunskaper liksom framtidsutsikter kan påverka beslutsfattandet

Ett annat exempel på en aspekt som inte fångades upp av vinjettstudien men där skillnader verkar förekomma, baserat på diskussionerna under intervjuerna, är förtroendet för frivården bland domarna. Paik (2011) och Emerson och Paley (1992) framhåller att beslutsfattandet formas av praktiska och organisatoriska faktorer, där både bakgrundskunskaper om hur ett fall har kommit dit det är, och framtidsutsikter om vad som kommer att hända med fallet, beaktas. Exempelvis kan en domare med ett högt

²⁹ I slutskedet av projektet hölls ett referensgruppsmöte där studiens resultat dryftades. I referensgruppsmötet ingick personer från både akademien och myndigheter i rättsväsendet.

förtroende för frivården mycket väl tänkas vara mer benägen att döma till en frivårdspåföljd än en domare med lågt förtroende för frivården. En sådan anpassning hos domarna till bakgrundskunskaper och framtidsutsikter skulle innebära att icke-relevanta faktorer kan komma att beaktas i påföljdsbestämningen. Baserat på diskussionerna under intervjuerna framstår det därmed som att det kan finnas behov av att se över kvaliteten och enhetligheten i frivårdens bedömningar för att undvika sådana skillnader.

Förslag på strategier för att minska betydelsen av ovidkommande faktorer och otydligheter i påföljdsbestämningen

Strategier för att minska betydelsen av ovidkommande faktorer

Forskning om betydelsen av känslor och kognitiva förenklingar för beslutsfattandet sammanfattar att båda dessa har betydelse för beslutsfattandet (Fariña m.fl. 2003, Lerner m.fl. 2015). Det är därmed inte överraskande att rapportens analyser visar att sådana egenskaper hos den tilltalade som kan överensstämma med stereotypa uppfattningar (den tilltalades kön, missbruksproblem och tidigare belastning) får genomslag i situationer där de inte borde få det.

När det gäller effekten av känslor lyfter forskningen strategier för att minska dessa effekter. En sådan strategi är att låta det gå en viss tid före beslutsfattandet, en annan är att omvärdera betydelsen av en faktor som medför en viss känsla (Lerner m.fl. 2015, Gross 2002). Det ska också nämnas att forskning visar att stereotypa föreställningar får större betydelse vid hög arbetsbelastning, eftersom de får större genomslag ju högre den kognitiva bördan är (van Knippenberg m.fl. 1999). Både behovet av tillräckligt med tid för beslutsfattandet och ett ökat genomslag av stereotypa föreställningar vid en hög arbetsbörda tyder på vikten av att domares arbetsbelastning inte blir för hög.

Lerner m.fl. (2015) lyfter även att en ökad medvetenhet om värderingar gällande ovidkommande faktorer kan minska deras effekt på beslutsfattandet (se även Han m.fl. 2007). Om till exempel en känslorelaterad värdering är omedveten kan den inaktiveras genom att beslutsfattaren i högre grad görs medveten om hur hen fattar beslut. Medvetandegörande som en strategi för att undvika eller minska effekterna av kognitiv bias lyfts även i studier om bias i rättsligt beslutsfattande (Bergius m.fl. 2020, Farina m.fl. 2003,

Olaborede och Meintjes-van der Walt 2020). Sammantaget innebär det att domares beslutsfattande i påföljdsbestämningen i lägre grad bör påverkas av ovidkommande faktorer i den mån de medvetandegörs om dessa processer.

Diskussion om HD-rättsfall kan medföra tydlighet

Enligt de intervjuade domarna finns vissa svårigheter och otydligheter i påföljdsbestämningen. Att bli medveten om dessa kan, såsom beskrevs ovan, bidra till enhetlighet i dömande. Under referensgruppsmötet framkom att domarna troligen är mer bekväma med att diskutera ett nytt rättsfall som har kommit från Högsta domstolen, än att diskutera hur man hanterar omedvetna processer. Ett förslag är därför att domarna i större utsträckning skapar forum för att diskutera rättsfall från Högsta domstolen, för att tydliggöra de aspekter och riktlinjer som är otydliga, men att de också diskuterar de typer av rättsfall där det kan finnas en risk att deras bedömningar blir påverkade av omedvetna föreställningar och stereotyper.

Under intervjuerna framkom också att flera av domarna delvis deltog i intervjuerna för att få möjlighet att diskutera påföljdsbestämningen med kollegor de annars inte träffar, från olika delar av landet och med olika erfarenhet. Mera diskussioner domarna emellan tycks därmed vara önskvärt.

Lågt deltagande, men intervjudeltagarna anser att forskning behövs

Det låga deltagandet sätter gränser för vad som kan fastslås utifrån studien

Såsom framgick i metodkapitlet var deltagandet i vinjettstudien lågt. Den låga svarsfrekvensen är en utmaning och har begränsat vilka analyser som kan göras och vilka typer av slutsatser som kan dras. Exempelvis har det inte varit möjligt att närmare analysera bedömningarna av domare verksamma i hovrättsområdet över Skåne och Blekinge. Även interaktionseffekter, exempelvis om det finns skillnader i hur domarna bedömer fall som rör manliga tilltalade med olika härkomst, har inte kunnat studeras. Studier påvisar att sådana interaktionseffekter, det vill säga exempelvis effekten av att vara både man och ha utrikes härkomst, får större betydelse än effekten av dem enskilt, och forskare har efterfrågat studier som undersöker just interaktionseffekter (t.ex. Doerner och Demuth 2010).

Det låga deltagandet påverkar även möjligheten att påvisa signifikanta resultat i de statistiska analyserna, och särskilt analyserna av eventuella skillnader mellan grupper av domare respektive domstolar påverkas av detta. Att det inte förekommer fler skillnader mellan dessa grupper kan därför inte fastslås i studien, liksom det inte heller med säkerhet kan fastslås att exempelvis den tilltalades ålder eller härkomst inte har betydelse. Om en större andel av de tillfrågade domarna hade medverkat i studien hade det varit möjligt att visa fler typer av resultat och att dra säkrare slutsatser utifrån resultaten.

Domarna lyfter flera aspekter som möjligen kan förklara det låga deltagandet

I vinjettsvaren var det några domare som lyfte svårigheten i att bedöma korta fiktiva fall. Det kan vara en anledning till det låga deltagandet. En domare berättade under en intervju att domarna får rätt mycket förfrågningar om att delta i olika typer av undersökningar och att tidsbristen gör att de inte hinner delta, vilket förstås också kan vara en orsak till det låga deltagandet. Samma domare menar även att domarna generellt inte är så bra på att delta i undersökningar:

D33 Vi hade någon redovisning här på tingsrätten om något liknande projekt. Möjligen var det bedrivet från någon fakultet eller så, men det väckte rätt mycket frågor och tankar. Jag tror det var olika yrkeskategorier som varit med där och domarna var klart underrepresenterade och då kände jag att vi är lite usla på att ställa upp på sånt här.

En ytterligare orsak till varför domarna möjligen inte vill delta i denna typ av studie är att domarna är ovana vid att prata öppet om enhetligheten i påföljdsbestämningen. En domare uttrycker det på följande sätt:

D12 Det finns en hel del saker att prata om som jag tror att vi i Sverige är ganska dåliga på att prata om jämfört med många andra länder. Jag vet att det finns länder där varje domare får enskild statistik varje år på hur han eller hon dömer i förhållande till andra kollegor och sådär och det där tycker vi nog i Sverige är jättejobbigt att prata om.

Flera domare lyfte vikten av att delta i forskning

Flera av domarna som deltog i intervjuerna uppgav också som svar på frågan varför de deltog att de tycker att det är viktigt att bidra till forskningen, och att det är en skyldighet att delta:

D41 Jag tycker till syvende och sist att vi faktiskt har en skyldighet att också delta i det forskningsarbete som pågår på vårt område.

D22 Jag brukar alltid tacka ja till förfrågningar om intervjuer eller forskning för att jag tycker det att det är himla viktigt att man tittar på det vi sysslar med på olika sätt. Det kan vara psykologisk forskning eller nationalekonomisk forskning, och den här typen utav forskning är också jätteviktig. Det är ju en helt central samhällsfunktion som måste beforskas och kritiseras.

Förslag på framtida forskning

Som en följd av avgränsningarna i den här studien finns det aspekter som med fördel skulle kunna studeras närmare, för att få ytterligare kunskap om enhetligheten i dömandet i landets domstolar. Det handlar till exempel om olika grupper av tilltalade utifrån ålder, liksom målsägare utifrån kön, ålder och relationen mellan gärningsperson och målsägare. Även andra brottstyper än de som inkluderades i denna studie vore intressant att studera. Tidigare internationell forskning har exempelvis visat att det har betydelse om domaren är man eller kvinna, vid dömandet av sexualbrott (se t.ex. Bielen & Grajzl 2020, Spohn 1990). Hur könade brottstyper bedöms vore därför intressant att studera.

Under intervjuerna lyftes att denna typ av studie möjligen inte fångar upp den fulla betydelsen av härkomst, eller kombinationen av kön och härkomst, eftersom de fiktiva fallen endast beskrevs i text. Betydelsen av interaktions-effekter mellan exempelvis kön och härkomst är inte något som varit möjligt att studera inom ramen för denna studie, på grund av det låga deltagandet, men som är något som efterfrågas av tidigare forskning.

Domarna nämnde också vid flera tillfällen aspekter som kan medföra att domare med mindre erfarenhet dömer annorlunda än domare med mer erfarenhet. Detta är en skillnad som inte framträder i denna studies resultat, men som möjligen skulle synas med ett större antal deltagare. I och med att det finns en uppfattning bland domare att det kan finnas en skillnad i bedömningarna mellan mindre respektive mer erfarna domare, vore det intressant att kunna studera denna fråga mer noggrant.

Rapporten vill bidra till ett ökat intresse för forskning om dömandet

Trots de begränsningar som studien har på grund av det låga deltagandet, har flera analyser kunnat göras, vars resultat även ledde till intressanta

diskussioner med domare. Rapporten visar även förtjänsterna med den experimentella vinjettmetoden för att studera professionellas bedömningar. Förhoppningsvis kan rapporten bidra till att öka intresset för forskning om dömandet i Sverige.

Referenser

Abrams, K.M. m.fl. (2015). Data Richness Trade-Offs Between Face-to-Face, Online Audiovisual, and Online Text-Only Focus Groups. *Social Science Computer Review*. 33(1): 80–96.

Aguinis, H. och Bradley, K. (2014). Best Practice Recommendations for Designing and Implementing Experimental Vignette Methodology Studies. *Organizational Research Methods*. 17(4): 351–371.

Ahola, A.S. (2010). *Justice Needs a Blindfold: Effects of Defendants' Gender and Attractiveness on Judicial Evaluation*. Akademisk avhandling. Stockholm: Psykologiska institutionen, Stockholms universitet.

Alexander, C.S. och Becker, H.J. (1978). The Use of Vignettes in Survey Research. *Public Opinion Quarterly*. 42: 93–104.

Anderson, A.L. och Spohn, C. (2010). Lawlessness in the Federal Sentencing Process: A Test for Uniformity and Consistency in Sentence Outcomes. *Justice Quarterly*. 27(3): 263–293.

Applegate, B.K. m.fl. (2000). Individualization, Criminalization, or Problem Resolution: A Factorial Survey of Juvenile Court Judges' Decisions to Incarcerate Youthful Felony Offenders. *Justice Quarterly*. 17(2): 309–331.

Asp, P. (2003). "Brottslighetens art" — kommentar till Dag Victors och Andrew von Hirschs uppsatser. *Svensk juristtidning*. 2: 136–153.

Auspurg, K. och Hinz, T. (2015). *Factorial Survey Experiments*. Series: Quantitative Applications in the Social Sciences. SAGE Publications, Inc.

Auspurg, K., Hinz, T. och Liebig, S. (2009). Complexity, Learning Effects, and Plausibility of Vignettes in Factorial Surveys. Paper accepted for the Annual Meeting 2009 of the *American Sociological Association (ASA)*. Konstanz/Bielefeld: University of Konstanz/Bielefeld University.

Bergius, M. m.fl. (2020). Are Judges Influenced by Legally Irrelevant Circumstances? *Law, Probability and Risk*. 19: 157–164.

Bielen, S. och Grajzl, P. (2020). Gender-based Judicial Ingroup Bias in Sex

Crime Sentencing: Evidence from Belgium. *International Journal of Law, Crime, and Justice*. 62(2).

Bondeson, M. (2004). *Betydelsen av personutredning och yttrande i brottmål vid straffmätning och påföljdsval: Individualprevention enligt proportionalitetsprincipen*. Examensarbete i straffrätt/processrätt. Juridiska fakulteten vid Lunds universitet.

Borgeke, M. (2013). Påföljdsbestämning i narkotikamål. *SvJT* 2013.

Borgeke, M. (2016). Brottets art — några tankar kring en svårgripbar företeelse. *Svensk Juristtidning*.1999: 218-240.

Borgeke, M. och Heidenborg, M. (2016). *Att bestämma påföljd för brott*. 3 uppl. Stockholm: Wolters Kluwer.

Borgeke, M. och Forsgren, M. (2021). *Att bestämma påföljd för brott*. 4 uppl. Stockholm: Norstedts Juridik.

Bradbury-Jones, C., Herber, O.R. och Taylor, J. (2014). Vignette Development and Administration: A Framework for Protecting Research Participants. *International Journal of Social Research Methodology*. 17(4): 427–440.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2000). *Sannolikheten att dömas till fängelse: En statistisk analys*. Rapport 2000:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2008). *Diskriminering i rättsprocessen. Om missgynnande av personer med utländsk bakgrund*. Rapport 2008:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2011). *Ungdomsvård och ungdomstjänst – en utvärdering av 2007 års påföljdsreform för unga lagöverträdare*. Rapport 2011:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2017). *Enhetligt dömande i tingsrätter: En statistisk analys av andelen fängelsedomar*. Kortanalys 3/2017. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brown, H. och Prescott, R. (2006). *Applied Mixed Models in Medicine*. 2 uppl. New York: Wiley.

- Bursell, M. (2014). The Multiple Burdens of Foreign-Named Men – Evidence from a Field Experiment on Gendered Ethnic Hiring Discrimination in Sweden. *European Sociological Review*. 30(3): 399–409.
- Carpusor, A.G. och Loge, W.E. (2006). Rental Discrimination and Ethnicity in Names. *Journal of Applied Psychology*. 36: 934–952.
- Daniels, N. m.fl. (2019). STEER: Factors to Consider When Designing Online Focus Groups Using Audiovisual Technology in Health Research. *International Journal of Qualitative Methods*.18: 1–11.
- Dhami, M.K. och Belton, I. (2017). On Getting Inside the Judge’s Mind. *Translational Issues in Psychological Science*. 3(2): 214–226.
- Diesen, C. m.fl. (2005). *Likhet inför lagen*. Stockholm: Natur och kultur.
- Dülmer, H. (2007). Experimental Plans in Factorial Surveys. Random or Quota Design? *Sociological Methods & Research*. 35: 382–409.
- Dörner, J. K. och Demuth, S. (2010). The Independent and Joint Effects of Race/Ethnicity, Gender, and Age on Sentencing Outcomes in US Federal Courts. *Justice Quarterly*. 27: 1–27.
- Edelman, B., Luca, M. och Svirsky, D. (2017). Racial Discrimination in the Sharing Economy: Evidence from a Field Experiment. *American Economic Journal: Applied Economics*. 9: 1–22.
- Eisenstein, J., Flemming, R. och Nardulli, P. (1988). *The Contours of Justice: Communities and Their Courts*. Boston: Little, Brown.
- Emerson, R.M. och Paley, B. (1992). Organizational Horizons and Complaint-Filing. I: Hawkins, K. (red). *The Uses of Discretion*. Oxford: Clarendon Press.
- Fariña, F., Arce, R. och Novo, M. (2003). Cognitive Bias and Judicial Decisions. I: Vanderhallen, M., Vervaeke, G., Van Koppen, P.J. och Goethals, J. (red). *Much ado about Crime*. Politeia, Brussel.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*. 3 uppl. London: Sage Publications Ltd.
- Goldstein, H. (2003). *Multilevel Statistical Models*. 3 uppl. London: Edward Arnold.

- Gray, L.M. m.fl. (2020). Expanding Qualitative Research Interviewing Strategies: Zoom Video Communications. *The Qualitative Report*. 25(5): 1292–1301.
- Gross, J. (2002). Emotion Regulation: Affective, Cognitive, and Social Consequences. *Psychophysiology*. 39: 281–91.
- Hagendoorn, L. (1995). Intergroup Biases in Multiple Group Systems: The Perception of Ethnic Hierarchies. *European Review of Social Psychology*. 6(1): 199–228.
- Han, S., Lerner, J.S. och Keltner, D. (2007). Feelings and Consumer Decision Making: The Appraisal-Tendency Framework. *Journal of Consumer Psychology*. 17(3): 158–168.
- Hanson, A., Hawley, Z. och Taylor, R. (2011). Subtle Discrimination in The Rental Housing Market: Evidence from e-mail Correspondence with Landlords. *Journal of Housing Economics*. 20: 276–284.
- Holmberg, L. och Kyvsgaard, B. (2003). Are Immigrants and Their Descendants Discriminated against in the Danish Criminal Justice System? *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. 4: 125–142.
- Hox, J.J., Kreft, I.G.G. och Hermkens, P.L.J. (1991). The Analysis of Factorial Surveys. *Sociological Methods & Research*. 19: 493–510.
- Hughes, R. och Huby, M. (2004). The Construction and Interpretation of Vignettes in Social Research. *Social Work and Social Sciences Review*. 11(1): 36–51.
- Jareborg, N. och Zila, J. (2017). *Straffrättens påföljdslära*. 5 uppl. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Jerre, K. och Tham, H. (2010). *Svenskarnas syn på straff*. Rapport 2010:1. Stockholm: Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Johnson, B.D. (2005). Contextual Disparities in Guidelines Departures: Courtroom Social Contexts, Guidelines Compliance, and Extralegal Disparities in Criminal Sentencing. *Criminology*. 43(3): 761–796.

- Johnson, B.D. (2006). The Multilevel Context of Criminal Sentencing: Integrating Judge- and County-Level Influences. *Criminology*. 44(2): 259–298.
- Jordan, K. och Freiburger, T.L. (2015). The Effect of Race/Ethnicity on Sentencing: Examining Sentence Type, Jail Length, and Prison Length. *Journal of Ethnicity in Criminal Justice*. 13(3): 179–196.
- Kardell, J. och Bergqvist, M. (2009). Equal Treatment in Swedish Economic Crime Investigations: Do Professional Specialization and the Suspect's Social Background Matter? *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*. 10: 76–101.
- Kullberg, C. och Brunnberg, E. (2007). Vinjetter som verktyg i studier av välfärdsstatens professioner: Exemplet socialt arbete. I: Brunnberg, R. och Cedersund, E. (red). *Välfärdspolitik i praktiken. Om perspektiv och metoder i forskning*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Kvale, S. och Brinkmann, S. (2009). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Kääriäinen, J. (2018). Knowledge, Punitive Attitudes and Punitive Gap: Finnish Findings. *European Journal of Criminal Policy and Research*. 25: 409–425.
- Lerner, J.S. m.fl. (2015). Emotion and Decision Making. *Annual Review of Psychology*. 66: 799–823.
- Liden, M., Gräns, M. och Juslin, P. (2019). 'Guilty, No Doubt': Detention Provoking Confirmation Bias in Judges' Guilt Assessments and Debiasing Techniques. *Psychology, Crime & Law*. 25(3): 219–247.
- Liebig, S., Sauer, C. och Friedhoff, S. (2015). Using Factorial Surveys to Study Justice Perceptions: Five Methodological Problems of Attitudinal Justice Research. *Social Justice Research*. 28(4): 415–434.
- Lobe, B., Morgan, D. och Hoffman K.A. (2020). Qualitative Data Collection in an Era of Social Distancing. *International Journal of Qualitative Methods*. 19: 1–8.
- Lundh, L-G., Montgomery, H. och Waern, Y. (1992). *Kognitiv Psykologi*. Lund: Studentlitteratur.

- Morgan, D.L. (1996). Focus Groups. *Annual Review of Sociology*. 22: 129–52.
- Nilsson, L. (2014). *Brottslighetens art: Artbrottens vara eller icke vara*. Rättsvetenskaplig uppsats. Lund: Juridiska fakulteten, Lunds universitet.
- NJA 2011 s. 357. *Straffvärdebedömning i narkotikamål (mefedron)*.
- Nowacki, J.S. och Windsong, E.A. (2019). Structural Gender Equality and Federal Sentencing Outcomes: A Test of the Ameliorative and Backlash Hypotheses. *Feminist Criminology*. 14(1): 45–64.
- Olaborede, A. och Meintjes-van der Walt, L. (2020). Cognitive Bias Affecting Decision-Making in the Legal Process.
- Paik, L. (2011). *Discretionary Justice: Looking Inside a Juvenile Drug Court*. Piscataway, N.J.: Rutgers University Press.
- Perklev, A. (2003). Artbrotten från en praktisk synvinkel. *SvJT* 2003 s. 154.
- Piazza, J. A. (2015). Terrorist Suspect Religious Identity and Public Support for Harsh Interrogation and Detention Practices. *Political Psychology*. 36: 667–690.
- Proposition 1987/88:120. *Om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.)*.
- Quillian, L. m.fl. (2019). Do Some Countries Discriminate More than Others? Evidence from 97 Field Experiments of Racial Discrimination in Hiring. *Sociological Science*. 6: 467–496.
- Redding, R.E. och Hensl, K.B. (2011). Knowledgeable Judges Make a Difference: Judicial Beliefs Affect Juvenile Court Transfer Decisions. *Juvenile and Family Court Journal*. 62(3): 15–25.
- Regeringsformen
- Rossi, P.H. och Anderson, A.B. (1982). An Introduction. I: Rossi, P.H. och Nock, S.L. (Red). *Measuring Social Judgments: The Factorial Survey Approach*. Sage Publications, Beverly Hills.
- Sauer, C. m.fl. (2011). The Application of Factorial Survey in General Population Surveys: The Effects of Respondent Age and Education on

Response Times and Response Consistency. *Survey Research Methods*. 5: 89–102.

SOU 2006:30. (2006). *Är rättvisan rättvis? Tio perspektiv på diskriminering av etniska och religiösa minoriteter inom rättssystemet*. Stockholm: Fritzes.

Spohn, C. (1990). Decision Making in Sexual Assault Cases: Do Black and Female Judges Make a Difference? *Women and Criminal Justice*. 2(1): 83–106

Spohn, C. (2013). The Effects of The Offender's Race, Ethnicity, and Sex on Federal Sentencing Outcomes in the Guidelines Era. *Law and Contemporary Problems*. 76: 75–104.

Sporer, S. L. och Goodman-Delahunty, J. (2009). Disparities in Sentencing Decisions. I: Osvald, M. E., Bieneck, S. och Hupfeld-Heinemann, J. (Red). *Social Psychology of Punishment of Crime*. John Wiley & Sons.

Steffensmeier, D., Ulmer, J. och Kramer, J. (1998). The Interaction of Race, Gender, and Age in Criminal Sentencing: The Punishment Cost of Being Young, Black, and Male. *Criminology*. 36: 763–797.

Steinar, P., Atzmüller, C. och Su, D. (2016). Designing Valid and Reliable Vignette Experiments for Survey Research: A Case Study on the Fair Gender Income Gap. *Journal of Methods and Measurement in the Social Sciences*. 7(2): 52–94.

Strub, T. och McKimmie, B.M. (2016). Sugar and Spice and All Things Nice: The Role of Gender Stereotypes in Jurors' Perceptions of Criminal Defendants. *Psychiatry, Psychology and Law*. 23(4): 487–498.

Strömbäck, J. och Theorin, N. (2018). *Attityder till invandring. En analys av förändringar och medieeffekter i Sverige 2014–2016*. Delmi-rapport 2018:4. Stockholm: Elanders Sverige AB.

Svensson, K. och Persson, A. (2011a). *Personutredningar: Organisation, profession och (risk)bedömning*. Utvecklingsenheten Kriminalvården.

Svensson, K. och Persson, A. (2011b). *Påföljdsförslag och påföljdsval: Samstämmighet och variation mellan personutredning och domskäl*. Utvecklingsenheten Kriminalvården.

- Sveriges domareförbund (2011). *God domarsed – grundsatser och frågor*. Västerås: Edita Västra Aros AB.
- Sörman, K. m.fl. (2020). Perceptions of Mental Health Conditions in Criminal Cases. A Survey Study Involving Swedish Lay Judges. *Criminal Justice and Behavior*. 47(6): 688–711.
- Ulmer, J.T. (2012). Recent Developments and New Directions in Sentencing Research. *Justice Quarterly*. 29(1): 1-40.
- Ulmer, J.T. och Johnson, B.D. (2004). Sentencing in Context: A Multilevel Analysis. *Criminology*. 42(1): 137–177.
- Van Knippenberg, A., Dijksterhuis, A. och Vermeulen, D. (1999). Judgement and Memory of a Criminal Act: The Effects of Stereotypes and Cognitive Load. *European Journal of Social Psychology*. 29: 191–201.
- Wallander, L. (2008). *Measuring Professional Judgements: An Application of the Factorial Survey Approach to the Field of Social Work*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Wallander, L. (2009). 25 Years of Factorial Surveys in Sociology: A Review. *Social Science Research*. 38(3): 505–520.
- Wallander, L. (2019). Fiktiva fall – fast inte som förr: faktoriella survey-metoden i högre utbildning. *Pedagogisk Forskning i Sverige*. 24(1): 46–66.
- Ågren, J. (2018). *Brott och straff. En grundbok i straffrätt*. Stockholm: Norstedts juridik.

Bilageförteckning

Bilaga 1	Påföljdsbestämningen	80
Bilaga 2	Studiens vinjettuniversum.....	82
Bilaga 3	Urvals- och insamlingsförfarande	91
Bilaga 4	Bortfall, fördelning, samt vinjettuniversumets korrelation och balans	94
Bilaga 5	De statistiska analyserna	97

Bilaga 1 Påföljdsbestämningen

Försvårande och förmildrande omständigheter, samt billighetsskäl

29 kap. 2 § Försvårande omständigheter

Som försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet ska, vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp, särskilt beaktas

- 1 om den tilltalade avsett att brottet skulle få allvarigare följder än det faktiskt fått,
- 2 om den tilltalade visat stor hänsynslöshet,
- 3 om den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller svårigheter att värja sig,
- 4 om den tilltalade utnyttjat sin ställning eller i övrigt missbrukat ett särskilt förtroende,
- 5 om den tilltalade förmått någon annan att medverka till brottet genom tvång, svek eller missbruk av hans eller hennes ungdom, oförstånd eller beroende ställning,
- 6 om brottet utgjort ett led i en brottslighet som utövats i organiserad form eller systematiskt eller om brottet föregåtts av särskild planering,
- 7 om ett motiv för brottet varit att kränka en person, en folkgrupp eller en annan sådan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse, sexuell läggning, könsöverskridande identitet eller uttryck eller annan liknande omständighet,
- 8 om brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person,
- 9 om brottet begåtts mot en person på grund av att han eller hon eller någon närstående innehaft ett uppdrag som förtroendevald i stat, kommun, region, Sametinget eller Europaparlamentet, eller
- 10 om ett motiv för brottet varit att bevara eller återupprätta en persons eller familjs, släkts eller annan liknande grupps heder.

29 kap. 2 § Förmildrande omständigheter

Som förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet ska, vid sidan av vad som är föreskrivet för vissa fall, särskilt beaktas

- 1 om brottet föranletts av någon annans uppenbart kränkande beteende,
- 2 om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande

efter en sådan insikt eller annars till följd av en psykisk störning, sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande,

- 3 om den tilltalades handlande stått i samband med hans eller hennes bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga,
- 4 om brottet föranletts av stark mänsklig medkänsla, eller
- 5 om gärningen, utan att vara fri från ansvar, är sådan som avses i 24 kap.

29 kap. 5 § Billighetsskäl

Vid straffmätningen ska rätten utöver brottets straffvärde i skälig omfattning beakta

- 1 om den tilltalade till följd av brottet drabbats av allvarlig kroppsskada,
- 2 om den tilltalade till följd av hög ålder eller dålig hälsa skulle drabbas oskäligt hårt av ett straff utmätt efter brottets straffvärde,
- 3 om en i förhållande till brottets art ovanligt lång tid förflutit sedan brottet begicks,
- 4 om den tilltalade efter förmåga försökt förebygga, avhjälpa eller begränsa skadliga verkningar av brottet,
- 5 om den tilltalade frivilligt angett sig eller lämnat uppgifter som är av väsentlig betydelse för utredningen av brottet,
- 6 om den tilltalade förorsakas men till följd av att han eller hon på grund av brottet utvisas ur riket,
- 7 om den tilltalade förorsakas men till följd av att han eller hon på grund av brottet blir eller kan antas bli avskedad eller uppsagd från anställning eller drabbas av annat hinder eller synnerlig svårighet i yrkes- eller näringsutövning,
- 8 om ett straff utmätt efter brottets straffvärde skulle framstå som oproportionerligt strängt med hänsyn till andra rättsliga sanktioner till följd av brottet, eller
- 9 om någon annan omständighet påkallar att den tilltalade får ett lägre straff än brottets straffvärde motiverar.

Bilaga 2 Studiens vinjettuniversum

Förstudien

För att uppnå en tillförlitlig design och rimliga vinjetter har vinjettstudien föregåtts av en förstudie där relevanta personer (inom akademien samt hovrättsassessorer) tillfrågats om vår studiedesign, samt innehållet i och utformningen av vinjetterna.

Inledningsvis gav relevanta forskare synpunkter på studiedesignen och metoden i relation till studiens frågor, samt inspel på hur vinjetterna bör se ut för att dels innehålla relevanta bedömningsfaktorer i relation till påföljdsbestämningen, dels vara så realistiska som möjligt för respondenterna. Därefter utarbetades vinjetterna i ett första steg med hjälp av tre forskare inom straffrätt, och i ett andra steg med hjälp av tre hovrättsassessorer för att även få praktikers uppfattning om vinjetterna. I ett tredje steg prövades hela vinjettuppsättningar i två omgångar med sammanlagt fem hovrättsassessorer från Domstolsverket. Detta för att få ytterligare inspel på utformningen av vinjetterna, men även på hur hovrättsassessorerna uppfattade längden på vinjetterna, antalet vinjetter som domarna skulle besvara och om det var möjligt att bedöma de fiktiva fallen utifrån den information som gavs. Vinjetterna och vinjettuppsättningarna, liksom undersökningens utformning, omarbetades därefter ytterligare baserat på inspelen från hovrättsassessorerna.

Antalet variabler och variabelvärden i modellen

Efter alla avvägningar i förstudien landade studiens modell i tolv variabler.³⁰ Tidigare forskning har visat att människor bäst förmår beakta omkring sju saker samtidigt (Auspurg m.fl. 2009) och att en respondents bedömning av olika vinjetter då är mest konsekvent (Auspurg och Hinz 2015). Antalet variabler i studien är därmed något fler än vad som rekommenderats i tidigare forskning. Respondenterna är dock högt utbildade och vana vid denna typ av texter, vilket gör att antalet variabler inte är lika kritiskt som om Brå skulle ha vänt sig till en annan målgrupp (Sauer m.fl. 2011).

De tolv variablerna omfattade mellan två och fem variabelvärden. Vilka variabelvärden som specificeras, och hur många värden respektive variabel

³⁰ I andra vinjettstudier varierar antalet variabler mellan tre och 26 stycken (Auspurg och Hinz 2015), där det vanliga är mellan fem och sju variabler.

antar, avgör vilka effekter av variabeln som kan mätas. Ju mer variation det är mellan de valda variabelvärdena, desto mer sannolikt är det att en faktisk effekt av variabeln på bedömningen upptäcks. Att någon variabel antar flera variabelvärden kan rekommenderas om respondenterna ska besvara ett flertal vinjetter, då det medför att variationen i vinjetterna blir större. Vid valet av variabelvärden är det också relevant att beakta hur de går att kombinera med andra variabelers variabelvärden, eftersom vissa kombinationer av variabelvärden kan ge fallbeskrivningar som är ologiska (Auspurg och Hinz 2015).

Fallbeskrivningarna utgår från olika brottstyper

Fallbeskrivningarna i studien utgår från olika brottstyper. I studien ingår fyra brottstyper. Varje respondent bedömde en vinjett per brottstyp, och antalet brottstyper som ingår baseras därmed på hur många vinjetter varje respondent skulle bedöma.³¹

För att sälla fram möjliga brottstyper har först ett antal kriterier tillämpats utifrån en genomgång av kriminalstatistiken. Kriterierna bygger på hur många lagföringar som registrerats för olika brottstyper, samt antalet fängelsedomar, andelen fängelsedomar totalt och andelen kvinnor bland lagförda personer för de olika brottstyperna.³² Det har även bedömts relevant för studien att de brott som ingår har ungefär samma straffskala, eftersom lagstiftaren därmed ansett att dessa brott är ungefär lika allvarliga i normalfallet, och allvarlighetsgraden i vinjetterna därmed kan varieras på liknande sätt (se nedan kring skapande av variabeln om allvarlighetsgrad). Ett ytterligare kriterium är därför att de inkluderade brottstyperna har en straffskala på fängelse i 14 dagar till maximalt 2 eller 3 år. Brottstyper med böter i straffskalan har uteslutits, eftersom fokus i forskningsfrågorna är på fängelseandelar och fängelsestraffets längd.

Grovt rattfylleri, stöld, misshandel och narkotikabrott

Denna sällning resulterade i ett antal brottstyper, där följande fyra brottstyper valdes; grovt rattfylleri, misshandel, stöld och narkotikabrott.

³¹ För avvägningar kring antalet vinjetter per respondent, se bilaga 3.

³² De brottstyper som ingår bör i möjligaste mån vara ålders- kultur- och könsneutrala, så att vinjetterna framstår som rimliga när kön, ålder och härkomst varieras, samt förekomma i rimlig omfattning, så att domarna i tillräckligt hög grad stöter på brotten och kan göra en bedömning utan att behöva leta efter praxis och dylikt. Därtill måste de resultera i en någorlunda jämn fördelning mellan fängelse och andra påföljdsval, för att utfallet av bedömningarna inte enbart blir exempelvis fängelse, eftersom variation i den beroende variabeln är en förutsättning för de statistiska analyserna.

Tabell B 1 visar hur de valda brottstyperna uppfyller de uppsatta kriterierna. Anledningen till att narkotikabrott inkluderades även om straffskalan för brottstypen avviker från de tre övriga är för att det skett en förändring från att man tidigare bestämt straffmätningen för narkotikabrott utifrån kvantitativa förhållanden, till att Högsta domstolen i ett antal domar gjort en mer nyanserad straffvärdebedömning (Jareborg och Zila 2017). Hur detta tillämpas vid olika domstolar och av olika grupper av domare ansågs vara särskilt intressant.

Tabell B 1: Grundkriterier och de inkluderade brottstyperna. Genomsnitt för 2017 och 2018. Källa: Krimstat.

	Grovt rattfylleri	Stöld	Misshandel	Narkotikabrott
Totalt antal lagföringar	3243	6288	4832	3343
Totalt antal fängelsedomar	1676	1398	622	1197
Andel fängelsedomar totalt	52 %	22 %	14 %	36 %
Andel kvinnor bland lagförda	15 %	26 %	16 %	8 %
Straffskala	Fängelse i högst 2 år	Fängelse i högst 2 år	Fängelse i högst 2 år	Fängelse i högst 3 år

Variabler kopplade till brottets konkreta straffvärde samt billighetsskäl

Bedömningen av det aktuella brottets konkreta straffvärde (dess allvarlighet, skada, fara, kränkning och art) bygger på en sammanvägning av brottstyp, brottshändelsebeskrivning samt eventuella försvårande och förmildrande omständigheter. Variabeln om allvarlighetsgrad utgörs av en grundbeskrivning av brottstypen och brottshändelsen. Denna variabel omfattar tre variabelvärden: låg allvarlighetsgrad, en mellangrad och hög allvarlighetsgrad. I tabellen nedan redovisas vad respektive brottsbeskrivning bygger på för att mäta allvarlighetsgraden (Tabell B 2).³³

³³ Baserat på en genomgång av domar för respektive brottstyp identifierades vilka omständigheter vid en brottshändelse som medför att en händelse är mer eller mindre allvarlig för respektive brott. Ambitionen har även varit att brottsbeskrivningen håller sig inom ramen för den aktuella straffskalan, det vill säga normalgrad för samtliga brott förutom grovt rattfylleri.

Tabell B 2: Brottstyp och variabler kopplade till det konkreta straffvärdet.

Brottstyp	Allvarlighetsgrad	Försvårande omständighet	Förmildrande omständighet ³⁴	Billighetsskäl
Grovt rattfylleri	Alkohol-koncentrationen i utandningsluften och vilken trafikfara körningen medfört.	Den tilltalade har visat stor hänsynslöshet.	Brottet har föranletts av någon annans uppenbart kränkande beteende (misshandel).	Den tilltalade har till följd av brottet drabbats av allvarlig kroppsskada.
Stöld	Inbrott och värdet på stöldgodset.	Den tilltalade har utnyttjat sin ställning eller i övrigt missbrukat ett särskilt förtroende.	Den tilltalade har medverkat i mindre mån.	Den tilltalade har frivilligt angett sig (eller lämnat uppgifter som är av väsentlig betydelse för utredningen av brottet).
Misshandel	Antal knytnävsslag mot huvudet och skador som misshandeln resulterade i.	Den tilltalade har utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller svårigheter att värja sig.	Brottet har föranletts av någon annans uppenbart kränkande beteende (provokation).	Den tilltalade har efter förmåga försökt förebygga, avhjälpa eller begränsa skadliga verkningar av brottet.
Narkotikabrott	Mängden Tramadol och hanterandet av Tramadolen.	Den tilltalade har visat stor hänsynslöshet /den tilltalade har avsett att brottet skulle få allvarigare följder än det faktiskt fått.	Den tilltalade har medverkat i mindre mån (begränsad befattning).	Den tilltalade har frivilligt angett sig (eller lämnat uppgifter som är av väsentlig betydelse för utredningen av brottet).

I det konkreta straffvärdet vägs även möjliga försvårande och förmildrande omständigheter in,³⁵ och i studien ingår för respektive brottstyp en försvårande respektive förmildrande omständighet.³⁶ När det konkreta straffvärdet fastställts ska domstolen väga in eventuella billighetsskäl i

³⁴ Att den tilltalade medverkat i mindre mån finns inte uppräknat i listan över förmildrande omständigheter i 29:3 BrB, men att medverka i mindre mån kan sänka straffvärdet såsom en förmildrande omständighet (Jareborg och Zila 2017).

³⁵ Det är inte alltid självklart hur försvårande och förmildrande omständigheter (vilka ryms i 29 kap. 2 och 3 §§) förhåller sig till bedömningen av brottets skada, kränkning eller fara (vilket ryms i 29 kap. 1 §), och inte heller att de alltid går att separera. Aspekterna behandlas ändå separat i studien för att kunna studera betydelsen av dem skilt från varandra.

³⁶ Under förstudien framkom att det sällan föreligger mer än en försvårande eller förmildrande omständighet i ett brottsfall, vilket innebär att en skala som bygger på ett varierande antal försvårande respektive förmildrande omständigheter sannolikt inte skulle framstå som verklighetstroget i vinjetterna.

lindrande riktning.³⁷ Billighetsskäl har inkluderats som ytterligare en variabel för samtliga brottstyper, som på samma sätt som de försvårande och förmildrande omständigheterna antingen förekommer eller inte förekommer i fallbeskrivningarna. Tabell B 2 redovisar vilken försvårande respektive förmildrande omständighet, samt vilket billighetsskäl, som inkluderats för respektive brottstyp.

Försvårande och förmildrande omständigheter samt billighetsskäl som inte inkluderats

Som tidigare redovisats finns det fler förmildrande och försvårande omständigheter, samt billighetsskäl, än de som inkluderats. Av olika anledningar har de flesta av dessa inte gått att inkludera i studien. Som exempel kan nämnas billighetsskälet om att den tilltalade kan antas förlora arbetet, eftersom inkluderandet av det skulle krocka med att vissa tilltalade inte har fast försörjning (se längre fram i bilagan). Ett exempel på en förmildrande omständighet som inte kunde inkluderas som en följd av avgränsningar, är att den tilltalade har en allvarlig psykisk störning.

Variabler kopplade till Kriminalvårdens personutredning

Ett antal områden i Kriminalvårdens personutredningar har identifierats som centrala för påföljdsbestämningen. Eftersom fallbeskrivningarna bör vara korta har endast de aspekter inkluderats som är nödvändiga för att en bedömning ska kunna göras, vilka har bedömts vara: Tidigare belastning, Social situation, Familjebild, Missbruk och motivation till förändring. Tabell B 3 redovisar vilka aspekter de olika variablerna baseras på. Variablerna som är kopplade till personutredningen är inte brottspecifika, utan gäller generellt för samtliga brottstyper.

Tabell B 3: Variabler kopplade till frivårdens yttrande.

Variabel	Aspekter
Tidigare belastning	Antal avsnitt, tidpunkt och påföljd för senaste dom
Social situation	Förekomst av stadigvarande bostad, försörjning
Familjebild	Förekomst av sambo, barn
Missbruk och motivation för stöd och behandling	Förekomst och grad av missbruk av alkohol, narkotika + Förekomst av motivation för stöd och behandling

³⁷Eventuell ungdomsreduktion ska även vägas in i det här skedet. Ungdomsreduktion är dock inte aktuellt i denna studie, vilket beror på att studien bara fokuserar på vuxna tilltalade (se metodkapitlet för en utförlig beskrivning av studiens avgränsningar).

Den tilltalades kön, ålder och härkomst

I vinjettdesignen inkluderas även den tilltalades kön, ålder och härkomst som variabler för att kontrollera för eventuella omedvetna processer i påföljdsbestämningen. Den tilltalades ålder varierar med tre variabelvärden: ung vuxen (23-25 år), yngre medelålder (36-38 år) och äldre medelålder (54-56 år), där alla faller inom ett åldersspann där varken ungdomsreduktion eller ungdomspåföljder kan bli aktuellt, eller där billighetsskäl på grund av hög ålder kan aktualiseras (från 65 år enligt praxis). För att inte krocka med variabelvärdena i variabeln om familjeförhållanden, där det bör vara rimligt att den tilltalade har minderåriga barn, fick de äldsta vara högst 56 år, medan den yngsta 23 år. Den tilltalades kön varierar utifrån juridiskt kön (kvinna/man), genom namn och pronomen i vinjetten. Den tilltalades härkomst fångas också upp genom variationer i namn, där den tilltalades namn varierar mellan att vara svenskt klingande, balkanklingande eller arabiskt klingande.³⁸ De icke-svenskklingande namnen speglar stora invandrargrupper i Sverige samtidigt som deras härkomst åsyftar olika regioner i statushierarkin (Hagendoorn 1995), och representerar olika regioner som svenskarna är positiva i olika stor utsträckning till invandring från (Strömbäck och Theorin 2018).

Artvärde har inte varit möjligt att inkludera som en variabel

Artbrott är inte något tydligt definierat begrepp, och det finns ingen uttömmande lista över brottstyper som alltid respektive aldrig kan utgöra artbrott. Det är sällan en hel brottstyp utgör artbrott. Snarare handlar det om omständigheter i det enskilda fallet som avgör om fallet kan anses vara ett artbrott. Man brukar tala om att olika brott har olika högt artvärde. Att ett brott har artvärde hänger samman med allmänpreventiva hänsyn där man anser att brottet blivit mer utbrett, mer svårartat, är svårt att upptäcka eller förebygga, utgör ett angrepp på den personliga integriteten eller utgör ett angrepp på rättsväsendet. Artvärdet kan inte ses isolerat från straffvärdet, och beroende på straffvärdet krävs mer eller mindre "art" för att påföljden ska bli fängelse. Flera av de brott som har artkaraktär leder heller inte i en majoritet av fallen till fängelse. (Asp 2003, Borgeke 2016, Nilsson 2014,

³⁸ Detta är ett etablerat sätt att studera effekter av härkomst på bland annat beslutsfattande inom olika forskningssammanhang. Se t.ex. Bursell 2014, Carpusor och Loge 2006, Hanson m.fl. 2011, Edelman m.fl. 2017, Piazza 2015, Quillian m.fl. 2019.

Perklev 2003.) Det har därför inte varit möjligt att inkludera artvärde som en variabel i modellen.

Operationalisering av ett stöldfall som exempel

Tabell B 4 redovisar strukturen på vinjetterna, medan Tabell B 5 beskriver hur varje variabel och variabelvärde har operationaliserats, i båda fallen med stöld som exempel. Exempelvis har brottets allvarlighet operationaliserats med ett värde på stöldgodset, vilket sätts in vid punkt [7] i vinjetten (Tabell B 4).³⁹ För de variabelvärden som har flera alternativ, exempelvis variabelvärdena för variabeln ålder, där "Ung" kan operationaliseras med antingen 23, 24 eller 25 år, har ett av alternativen för "Ung" slumpats fram.

Tabell B 4: Strukturen för vinjetterna, exemplet stöld.

Stöld

[1] har tillsammans och i samförstånd med en annan person brutit sig in i en auktionsfirmas lokaler nattetid. På detta sätt har de olovligen tillägnat sig kontanter, klockor samt smycken till ett värde av [7] kronor, vilket har inneburit ekonomisk skada för målsäganden. [8] [9] [10]

[16] är [11] år och [12] [13] [14] [15]

³⁹ Vissa pronomen förekommer inte i alla vinjetter, i stöldvinjetterna ingår t.ex. inte nr 5 och 6.

Tabell B 5: Operationalisering av variabler och variabelvärden i stöldvinjetterna.

Variabler och variabelvärden	Operationalisering
1. Förnamn Efternamn	<i>Fyra vanliga svensk-/balkan-/arabiskt klingande kvinno- respektive mansnamn.</i>
2-6. Pronomen	hon/han, hennes/hans, Hon/Han, henne/honom, Hennes/Hans
7. Allvarlighetsgrad	<i>Värdet på stöldgodset</i>
a. Låg allvarlighetsgrad	a. 52 500
b. Mellan allvarlighetsgrad	b. 94 900
c. Hög allvarlighetsgrad	c. 163 100
8. Försvårande omständighet	<i>Den tilltalade har utnyttjat sin ställning eller i övrigt missbrukat ett särskilt förtroende</i>
a. Förekommer	a. [16] har tidigare varit anställd vid auktionsfirman och [3] kännedom om lokaler och larm har använts vid genomförandet av brottet.
b. Förekommer inte	b. (Tomt)
9. Förmildrande omständighet	<i>Den tilltalade har medverkat i mindre mån</i>
a. Förekommer	a. Den andra gärningspersonen är den som har varit drivande vid tillgreppet och det framstår som uppenbart att [16] har blivit utnyttjad vid utförandet av brottet.
b. Förekommer inte	b. (Tomt)
10. Billighetsskäl	<i>Den tilltalade har frivilligt angett sig</i>
a. Förekommer	a. Trots att det inte funnits någon brottsmisstanke mot någon av dem, kontaktade [16] polisen ett par dagar efter inbrottet för att berätta att [2] tillsammans med den andra personen hade begått denna stöld.
b. Förekommer inte	b. (Tomt)
11. Ålder	<i>Antal år</i>
a. Ung	a. 23, 24 eller 25
b. Yngre medelålder	b. 36, 37 eller 38
c. Äldre medelålder	c. 54, 55 eller 56
12. Tidigare belastning	<i>Antal avsnitt, tidpunkt och påföljd för senaste dom</i>
a. Förekommer inte i belastningsregistret.	a. förekommer inte i belastningsregistret.
b. Förekommer i någon mån i belastningsregistret.	b. förekommer under två // tre avsnitt i belastningsregistret för liknande brottslighet de senaste tre åren. [4] dömdes senast den 4 maj/15 maj/2 juni // 8 maj/18 maj/5 juni 2017 till dagsböter.
c. Förekommer i en större omfattning i belastningsregistret.	c. förekommer under fem // sex avsnitt i belastningsregistret för liknande brottslighet de senaste tre åren. [4] dömdes senast den 3 november/20 november/8 december // 6 november/29 november/18 december 2017 till villkorlig dom med böter.
13. Social situation	<i>Förekomst av stadigvarande bostad, försörjning</i>
a. Ordnad social situation	a. [16] lever under socialt ordnade förhållanden avseende att [2] har stadigvarande bostad och försörjning.
b. Delvis oordnad social situation	b. [16] lever under ordnade sociala förhållanden avseende boende men saknar stadigvarande försörjning.
c. Oordnad social situation	c. [16] lever för närvarande i en oordnad social situation avseende att [2] saknar stadigvarande boende och försörjning.
14. Familjebild	<i>Förekomst av sambo, barn</i>
a. Ensamstående utan barn	a. [4] är ensamstående och har inga minderåriga barn.
b. Ensamstående med barn	b. [4] är ensamstående och har ett/två minderårigt/a barn.
c. Sambo utan barn	c. [4] är i ett samboförhållande och har inga minderåriga barn.
d. Sambo med barn	d. [4] är i ett samboförhållande och har ett/två minderårigt/a barn.

Variabler och variabelvärden	Operationalisering
15. Förekomst av missbruk och motivation för stöd och behandling a. Inget missbruk b. Visst missbruk, tilltalad motiverad att få stöd och behandling c. Vissst missbruk, tilltalad inte motiverad att få stöd och behandling d. Omfattande missbruk, tilltalad motiverad att få stöd och behandling e. Omfattande missbruk, tilltalad inte motiverad att få stöd och behandling	<i>Förekomst och grad av missbruk av alkohol, narkotika, och förekomst av motivation för stöd och behandling (om den tilltalade har ett missbruk)</i> a. Det har inte framkommit något som tyder på att [16] missbrukar alkohol eller narkotika. b. Det har framkommit att [16] i perioder har ett visst missbruk av alkohol. [4] har förklarat sig motiverad och villig att få stöd och hjälp för sitt missbruk. c. Det har framkommit att [16] i perioder har ett visst missbruk av alkohol. [6] motivation för stöd och behandling för missbruket bedöms som låg. d. Det har framkommit att [16] har en omfattande missbruksproblematik gällande alkohol och narkotika. [4] har förklarat sig motiverad och villig att få stöd och hjälp för sitt missbruk. e. Det har framkommit att [16] har en omfattande missbruksproblematik gällande alkohol och narkotika. [6] motivation för stöd och behandling för missbruket bedöms som låg.
16. Förnamn	<i>Förnamnet från variabel 1.</i>

Bilaga 3 Urvals- och insamlingsförfarande

Urval av vinjetter

Det finns i huvudsak två sätt att göra urvalet från vinjettuniversumet: slumpmässigt eller systematiskt. Vanligast är att göra ett slumpmässigt urval (Wallander 2009), men det finns fördelar med systematiska sätt, såsom att det anses som en mer effektiv urvalsteknik (än den slumpmässiga) och då behövs färre respondenter eller färre vinjetter per respondent för att uppnå samma exakthet. Det ger också en större säkerhet i relation till att alla variabler av betydelse kan identifieras (Auspurg och Hinz 2015, Dulmer 2007, Sauer m.fl. 2011). Därför rekommenderas att man i experimentella vinjettstudier tillämpar ett så kallat "D-efficiency-urval". En nackdel med ett sådant urval är dock att man på förhand måste känna till interaktionseffekterna mellan vinjettvariablerna som man vill analysera, eftersom dessa måste specificeras när man gör urvalet. I den här studien har det inte ansetts möjligt att känna till samtliga interaktionseffekter i förväg. Studien har därför använt ett slumpmässigt urval av vinjetter.

Undersökningsföretaget Ipsos förfarande

Undersökningsföretaget Ipsos skapade vinjetterna och drog urvalet. Det förfarande som tillämpats av Ipsos är som följer: Ipsos skapade alla möjliga vinjetter baserat på samtliga variabelvärden för respektive brottstyp, vilket resulterade i fyra uppsättningar med samtliga förekommande kombinationer av variabelvärden. Därifrån slumpades 1000 vinjetter fram från respektive uppsättning, eftersom det behövdes 990 vinjetter per brottstyp baserat på antalet domare undersökningen skulle gå ut till, plus några tester. De fyra uppsättningarna sattes i kolumner bredvid varandra, och en rad utgjorde en vinjettuppsättning med fyra vinjetter, som sedan en domare skulle bedöma. Om ett namn förekom fler än en gång i en uppsättning av vinjetter som skulle skickas till samma domare, ersattes det genom att ett nytt namn (som gav uttryck för samma kön och härkomst) slumpades fram.

Hanteringen och behandlingen av domarnas personuppgifter

Uppdraget innebar att Ipsos behandlade personuppgifter från Domstolsverket för Brå räkning. Brå har endast fått tillgång till anonymiserade och aggregerade data från undersökningen. För hanteringen och behandlingen av personuppgifterna upprättades ett personuppgiftsbiträdesavtal mellan Brå och Ipsos. Ipsos åtog sig även att tre månader efter leveransen av datafilen till Brå, radera eller förstöra personuppgifter som rör enskilda datasubjekt.

Antalet vinjetter till varje respondent

Hur många vinjetter varje respondent kan besvara är en viktig avvägning som också får betydelse för hur stort urvalet av vinjetter blir. Alltför många vinjetter kan leda till överbelastning och trötthet hos respondenten, medan alltför få scenarier begränsar forskarens möjlighet att analysera effekterna av de manipulerade variablerna i bedömningarna (Aguinis och Bradley 2014). Det är rekommenderat att respondenterna kan besvara vinjetterna i en sittning (Aguinis och Bradley 2014). Det finns en stor variation i hur många vinjetter som respondenter fått besvara i tidigare vinjettstudier (Applegate m.fl. 2000, Liebig, Sauer och Friedhoff 2015, Steiner m.fl. 2016), vilket bland annat hänger samman med vilken kapacitet som respondenterna anses ha i relation till den typen av vinjett.

I denna studie gjordes bedömningen att varje respondent skulle få ta ställning till fyra vinjetter. Bedömningen gjordes mot bakgrund av diskussioner med hovrättsassessorer som deltagit i förstudien.⁴⁰

De vinjetter som respektive respondent skulle besvara sattes ihop till en vinjettuppsättning, så att varje uppsättning innehöll fyra vinjetter med kriteriet att varje brottstyp bara förekommer en gång per uppsättning. Detta för att respondenterna inte skulle få flera liknande fallbeskrivningar. I övrigt fick varje respondent en uppsättning med vinjetter som slumpmässigt dragits från vinjettuniversumet. Varje vinjettuppsättning följde samma ordning, där fallet om grovt rattfylleri kom först, följt av stöld, misshandel och narkotika.⁴¹

Förankring hos domstolarna

Före insamlingsperiodens början förankrades studien vid domstolarna och hos domarna genom informationsbrev, missiv och samtal till myndighetscheferna vid samtliga domstolar, informationsbrev och missiv till de administrativa cheferna vid samtliga domstolar, och missiv till samtliga domare. På det sättet säkerställdes att alla hade fått information om studien,

⁴⁰ Under förstudien framkom att 30 minuter var den tid som ansågs vara möjlig för domarna att avsätta för en undersökning, och att fyra vinjetter var ett lämpligt antal att besvara på den tiden.

⁴¹ Ordningen diskuterades med hovrättsassessorer under förstudien, där det framkom att det var bra att börja med ett fall som känns lätt att bedöma. Av den anledningen valde vi att ha en fast ordning, så att inte narkotikafallet skulle komma först för somliga, eftersom det, baserat på förstudien, verkade vara det svåraste att bedöma.

innan en personlig länk till undersökningen skickades per e-post till varje domare.

Insamlingsperioden var planerad till sex veckor, och skulle förutom den första e-posten med länk omfatta två påminnelser (e-post med länk till undersökningen). Insamlingsperioden sammanföll dock med början av covid-19-pandemin, och Brå fick information om att domstolarna hade hög arbetsbelastning, till följd av bland annat frånvaro. Brå valde därför att förlänga insamlingsperioden, så att den sammanlagt omfattade tio veckor, samt en påminnelse till myndighetscheferna och fem påminnelser till domarna.

Bilaga 4 Bortfall, fördelning, samt vinjettuniversumets korrelation och balans

Bortfalls- och fördelningsanalys

Tabell B 6 visar andelen och antalet domare som deltog i studien, uppdelat på olika kategorier. Tabellen visar även hur de deltagande domarna fördelar sig på de domar- och domstolsvariabler som inkluderades i de statistiska analyserna, liksom hur det totala antalet domare i domarkollegiet fördelar sig på dessa.

Tabell B 6: Bortfalls- och fördelningsanalys av domare.

	Andel domare som besvarade enkäten (%)	Antal domare som besvarade enkäten	Fördelning av deltagande domare (%)	Fördelning av domare totalt (%)
Hovrättsområde				
Svea	19	81	39	44
Göta	15	21	10	14
Skåne och Blekinge	17	24	12	14
Västra Sverige	29	50	24	17
Nedre Norrland	34	21	10	6
Övre Norrland	24	11	5	5
Hovrätt eller tingsrätt				
Hovrättsdomare	18	52	25	30
Tingsrättsdomare	23	156	75	70
Domstolsstorlek				
Liten (under 10 domare)	29	39	19	13
Mellan (10–30 domare)	22	78	38	36
Stor (över 30 domare)	18	91	44	51
Domarerfarenhet				
Ordinarie domare	20	148	71	74
icke-ordinarie domare	23	60	29	26
Domarens kön				
Kvinna	16	87	42	56
Man	28	121	58	44
<i>Totalt</i>	<i>21</i>	<i>208</i>		

Korrelation och balans i de bedömda vinjetterna

Ett vinjettuniversum utmärks av två egenskaper: balans i respektive vinjettvariabel, det vill säga att varje variabelvärde förekommer lika ofta, exempelvis att det förekommer kvinnliga tilltalade lika ofta som manliga tilltalade, och ingen korrelation mellan de inkluderade variablerna (ortogonalitet) (Auspurg och Hinz 2015). Den experimentella kontrollen kommer från den låga korrelationen mellan variablerna, medan både den låga korrelationen och balansen i variablerna medför en hög grad av

statistisk styrka (Wallander 2019). Nedan redogörs för korrelationen och balansen i de vinjetter som bedömdes av domarna.

Korrelation

Korrelationen mellan vinjettvariablerna är lägre än 0,10 när samtliga bedömningar är inkluderade, och lägre än 0,20 när endast vinjetter som utgör grund för analyserna av fängelsestraffets längd är inkluderade. Sammantaget är korrelationerna mellan variablerna i vinjetterna mycket låga.⁴²

Balans

Bland de bedömda vinjetterna förekommer variabelvärdena i respektive variabel enligt tabellen nedan (Tabell B 7). Vinjettvariablerna är relativt balanserade när samtliga bedömda vinjetter inkluderas i analysen, förutom att det är en större andel som bedömt en vinjett där inget missbruk förekommer, jämfört med andelen som bedömt en vinjett med något av de andra värdena på missbruksvariabeln. Anledningen är att vinjetturvalet var stratifierat för att undvika att en stor majoritet av de tilltalade skulle ha missbruksproblematik. Däremot är fördelningen jämn om man jämför andelen utan missbruk, med visst missbruk och med omfattande missbruk, samt andelen vinjetter där den tilltalade har motivation till förändring respektive inte har det.

Vinjettvariablerna i de vinjetter som utgör underlag för analyserna av fängelsestraffets längd är något mindre balanserade. Framst är det variabeln om missbruk och motivation som har fem variabelvärden som är ojämnt fördelad, vilket gäller även i viss utsträckning för familjebildsvariabeln. De övriga variabelernas variabelvärden fördelar sig rätt jämnt.

Sammantaget innebär den relativt goda balansen och den mycket låga korrelationen mellan variablerna att studien har en hög statistisk styrka, särskilt i de analyser där samtliga bedömda vinjetter ingår.

⁴² Korrelationen är testad med *Pearson Correlation* respektive *Spearman's Rank Correlation Coefficient*.

Tabell B 7: Fördelningsanalys av variabelvärden i de bedömda vinjetterna (andel).

	Samtliga bedömda vinjetter (N=832)	Vinjetter i analyser av fängelsestraffets längd (N=321)
Brottstyp		
Grovt rattfylleri	25,0	20,6
Stöld	25,0	13,4
Misshandel	25,0	23,1
Narkotikabrott	25,0	43,0
Allvarlighetsgrad		
Låg	32,2	25,5
Mellan	34,9	35,8
Hög	32,9	38,6
Försvårande omständighet		
Förekommer	48,2	50,8
Förekommer inte	51,8	49,2
Förmildrande omständighet		
Förekommer	49,9	48,6
Förekommer inte	50,1	51,4
Billighetskäl		
Förekommer	48,0	42,1
Förekommer inte	52,0	57,9
Tidigare belastning		
Ingen	36,2	25,2
Mellan	32,8	34,9
Hög	31,0	39,9
Social situation		
Ordnad situation	32,5	28,3
Delvis ordnad situation	33,1	34,3
Oordnad situation	34,5	37,4
Familjebild		
Ensamstående, utan barn	23,7	27,1
Ensamstående, med barn	22,6	19,3
Sambo, utan barn	27,3	30,2
Sambo, med barn	26,4	23,4
Missbruk/Motivation		
Inget missbruk	31,5	34,6
Visst missbruk, motiverad	17,8	13,7
Visst missbruk, omotiverad	16,1	19,3
Omfattande missbruk, motiverad	17,1	7,8
Omfattande missbruk, omotiverad	17,5	24,6
Tilltalades kön		
Kvinna	51,6	49,5
Man	48,4	50,5
Tilltalades härkomst		
Svensk	33,9	31,5
Balkan	32,1	33,0
Arabisk	34,0	35,5
Tilltalades ålder		
Ung	34,1	34,0
Mellan	32,5	30,8
Äldre	33,4	35,2

Bilaga 5 De statistiska analyserna

Analysmodell

Tabell B 8 redovisar de beroende och oberoende variablerna som ingår i studiens statistiska analyser. De kontinuerliga beroende variablerna (fängelsestraffets längd och straffvärde) är inte normalfördelade. Därtill har brottstyperna olika straffskalor och fördelningen av bedömningarna varierar beroende på brottstyp. För att ändå kunna användas som kontinuerliga beroende variabler i analyserna, har de transformerats genom logaritmering och standardisering.

Tabell B 8: Beroende och oberoende variabler i analysmodellen.

Beroende variabler	Oberoende variabler
Straffvärdet	Egenskaper hos domaren: kön, ordinarie eller icke-ordinarie domare. ⁴³
Fängelse (1) eller Annan påföljd (0)	Egenskaper hos domstolen: hovrättsområde ⁴⁴ , hovrätt eller tingsrätt, domstolsstorlek ⁴⁵ .
Fängelsestraffets längd	De variabler som fallbeskrivningarna är uppbyggda av, såsom brottstyp, försvarande omständighet och den tilltalades tidigare belastning.

Domarnas bedömningar kan inte betraktas som oberoende av varandra, dels på grund av att varje domare bedömer fyra fall var (beroende på domarnivå), dels på grund av att flera av domarna arbetar på samma domstol (beroende på domstolsnivå). Båda dessa beroenden bör optimalt sett tas i beaktande i analyserna. En avvägning har dock gjorts mellan en mer komplicerad modell där båda nivåerna tas i beaktande och en enklare modell där beroendet på den ena nivån inte tas i beaktande. Bedömningen har varit att det är mindre problematiskt att inte ta beroendet på domstolsnivå i beaktande, än att

⁴³ En variabel som kategoriserar domarna som ordinarie eller icke-ordinarie domare har använts som mått på domarens erfarenhet. Även kategoriseringar baserade på domarnas ålder respektive antal år som ordinarie domare har testats i modeller som analyserats, med resultatet att de inte hade någon signifikant effekt på bedömningarna.

⁴⁴ Eftersom det inte finns någon variabel som varierar enligt hovrättsområde är hovrättsområde inte en egen nivå, utan utgör en egenskap hos domstolen.

⁴⁵ Variabeln om domstolsstorlek utgörs av tre kategorier som baseras på hur många domare som är verksamma vid respektive domstol: Liten domstol (under 10 domare), mellanstor domstol (10–30 domare) och stor domstol (över 30 domare). Även andra kategoriseringar har testats i modeller som analyserats, men utan att de gett någon signifikant effekt.

bortse från beroendet på domarnivå. Det beror på att korrelationen mellan bedömningar gjorda av samma domare rimligen bör vara större än korrelationen mellan bedömningar gjorda av olika domare på samma domstol. Ett ICC-test, som används i flernivåmodeller för att mäta beroendet i datat på samma nivå (Field 2009), visar att det finns en viss korrelation mellan domare som hör till samma domstol, men att den är förhållandevis liten (under 0,05). Bedömningen var därför att effekten av att bortse från denna korrelation inte var tillräckligt stor för att motivera den ökade komplexitet i modellerna som skulle följa av att införa en tredje analysnivå.

För att ta beroendet mellan bedömningarna på domarnivå i beaktande analyseras bedömningarna i så kallade mixed model-analyser. För den beroende variabeln med dikotomt utfall (antingen fängelse eller annan påföljd) tillämpas *generalized linear mixed models* medan för de kontinuerliga beroende variablerna (fängelsestraffets längd samt straffvärde) tillämpas *linear mixed models* (Brown och Prescott 2006, Goldstein 2003).

Resultatredovisning

Fördelning av bedömningarna på de beroende variablerna

Tabellerna B9–B11 redovisar fördelningen av bedömningarna på de tre beroende variablerna. Nästan samtliga fiktiva fall (826 av 832 fiktiva fall) har bedömts vara på fängelsenivå, och resulterat i antingen fängelse, villkorlig dom eller skyddstillsyn som påföljd, vilket är förväntat baserat på att fallen konstruerades för att inte resultera i böter. Av samtliga fall är det 39 procent som bedömts med en fängelsepåföljd, medan 61 procent bedömts med en annan påföljd (Tabell B 10). Det finns därmed en betydande variation på den beroende variabeln, vilket är en förutsättning för att statistiska analyser ska kunna genomföras. Det finns även en spridning av bedömningarna av de fiktiva fallens straffvärde, och hur långt fängelsestraff som de fiktiva fallen med fängelsepåföljd bedömts med, även om en stor andel bedömts ha ett straffvärde (Tabell B 9) respektive fängelsestraff (Tabell B 11) på mellan en och sex månader.

Tabell B 9: Fördelningen av bedömningar av de fiktiva fallens straffvärde. Antalet fall och andelen fall i procent samt den kumulativa andelen.⁴⁶

Straffvärde (månader)	Antal fall	Andel fall	Kumulativ andel
0,5	9	1,1	1,1
1	197	24,1	25,2
2	184	22,5	47,7
3	160	19,6	67,3
4	118	14,4	81,8
5	29	3,5	85,3
6	88	10,8	96,1
7	3	0,4	96,5
8	14	1,7	98,2
9	4	0,5	98,7
10	4	0,5	99,1
12	1	0,1	99,3
20	1	0,1	99,4
23	1	0,1	99,5
24	1	0,1	99,6
28	1	0,1	99,8
36	2	0,2	100,0
<i>Totalt</i>	<i>817</i>	<i>100,0</i>	

Tabell B 10: Fördelningen av påföljd i bedömningarna. Antalet fall och andelen fall i procent.

Påföljd	Antal fall	Andel fall
Fängelse	322	39
Villkorlig dom	203	24
Skyddstillsyn	301	36
Övrigt ⁴⁷	6	1
<i>Totalt</i>	<i>832</i>	<i>100,0</i>

⁴⁶ Det var 15 bedömningar som exkluderades från analyserna av de fiktiva fallens straffvärde, vilket innebär att 817 bedömningar ingått i analyserna av straffvärdet. Av dessa exkluderades fem bedömningar p.g.a. att de av domarna bedömdes vara på bötesnivå, vilket betyder att inget straffvärde var angett. Därutöver exkluderades två bedömningar p.g.a. straffvärden som ansetts orimliga, och åtta bedömningar som gällt straffmättningsvärdet och inte straffvärdet.

⁴⁷ I kategorin Övrigt ingår dagsböter (4 fall), påföljdseftergift (1 fall) och ett fall som inte är preciserat.

Tabell B 11: Fördelningen av bedömningar av fängelsestraffets längd för de fiktiva fallen.⁴⁸
Antalet fall och andelen fall i procent samt den kumulativa andelen.

Fängelsestraffets längd (månader)	Antal fall	Andel fall	Kumulativ andel
0,5	4	1,2	1,2
1	54	16,8	18,1
2	76	23,7	41,7
3	50	15,6	57,3
4	59	18,4	75,7
5	16	5,0	80,7
6	44	13,7	94,4
7	2	,6	95,0
8	6	1,9	96,9
9	3	0,9	97,8
10	1	0,3	98,1
12	1	0,3	98,4
20	1	0,3	98,8
24	1	0,3	99,1
28	1	0,3	99,4
36	2	0,6	100,0
<i>Totalt</i>	<i>321</i>	<i>100,0</i>	

Bedömningen av de fiktiva fallens straffvärde

Tabell B 12 redovisar resultatet från den statistiska analysen av de fiktiva fallens straffvärde. De variabler som är kursiverade har en signifikant betydelse för domarnas bedömning av straffvärdet. För dessa variabler redovisas även variabelvärdenas effekt, det vill säga om de ökar eller minskar straffvärdet, i jämförelse med referenskategori⁴⁹. Ju högre positivt värde, desto större positiv effekt på straffvärdet, medan ett negativt värde innebär att variabelvärdet i fråga minskar straffvärdet. Eftersom den beroende variabeln är logaritmerad och standardiserad är det inte möjligt att översätta värdena i en exakt tid som varje signifikant variabelvärde ökar eller minskar straffvärdet.

⁴⁸ Att det endast ingår 321 bedömningar här, och det i tabell B10 framkommer att det är 322 fall som bedömts med fängelse, beror på att ett fall hade bedömts med ett antal fängelsemånader (96 månader) som inte antas vara rimligt, utan bedöms vara en felskrivning, och därför har det fallet exkluderats från analyserna av fängelsestraffets längd.

⁴⁹ Om en variabel har fler än två kategorier, såsom t.ex. brottets allvarlighetsgrad, som har tre kategorier, ska samtliga kategoriers resultat förstås i relation till referenskategori för den aktuella variabeln.

Tabell B 12: Bedömningen av de fiktiva fallen straffvärde. Linear mixed model. Repeated measurements. Kovariansstruktur: Diagonal. Logaritmerad och standardiserad beroende variabel. N=817.

Variabel (referenskategori i parentes)	Sign.	Variabelvärde	Estimate (Sign.)
Intercept			-0,858332 (0,000)
Tingsrätt eller hovrätt	0,556		
Hovrättsområde	0,525		
Domstolsstorlek	0,285		
Ordinarie eller icke-ordinarie domare	0,954		
Domarens kön	0,742		
Brottstyp	0,520		
Allvarlighetsgrad (Låg allvarlighetsgrad)	0,000	Hög allvarlighetsgrad	1,317948 (0,000)
		Mellan allvarlighetsgrad	0,685214 (0,000)
Försvårande omständighet (Ingen förekomst)	0,000	Förekomst	0,2944492 (0,000)
Förmildrande omständighet (Ingen förekomst)	0,004	Förekomst	-0,169377 (0,004)
Billighetsskäl	0,112		
Tidigare belastning (Låg tidigare belastning)	0,018	Hög tidigare belastning	0,197739 (0,006)
		Mellan tidigare belastning	0,047284 (0,503)
Social situation	0,963		
Familjebild	0,761		
Missbruk/Motivation (Inget missbruk)	0,028	Omfattande missbruk, inte motiverad	0,213259 (0,015)
		Omfattande missbruk, motiverad	0,192659 (0,031)
		Visst missbruk, inte motiverad	0,189582 (0,034)
		Visst missbruk, motiverad	0,017171 (0,843)
Tilltalades kön (Kvinna)	0,010	Man	0,151488 (0,010)
Tilltalades ålder	0,172		
Tilltalades härkomst	0,776		

Bedömningen av fängelse eller annan påföljd i de fiktiva fallen

I Tabell B 13 redovisas resultatet från den statistiska analysen av val av påföljd i de fiktiva fallen. För att besvara frågan om vilka faktorer som kan påverka huruvida fängelse väljs som påföljdsval har de fall där bedömningen resulterat i en annan påföljd än fängelse slagits ihop. De variabler i tabellen som är kursiverade har en signifikant betydelse för om fängelse döms ut eller inte. För de signifikanta variablernas variabelvärden redovisas även

exponenten för b-koefficienten, $\exp(B)$, det som vanligen kallas oddskvot. Förenklat indikerar koefficienten vilken effekt ett variabelvärde har på den beroende variabeln. Ju närmare 1 oddskvoten är, desto mindre är skillnaden mellan den jämförda kategorin och referenskategorin i valet mellan fängelse eller annan påföljd. Värdet mellan 0 och 1 innebär en mindre sannolikhet för att fängelse döms ut, medan värdet över 1 innebär en större sannolikhet. Om en variabel har fler än två kategorier, såsom exempelvis brottets allvarlighetsgrad som har tre kategorier, ska samtliga kategoriers resultat förstås i relation till referenskategorin för den aktuella variabeln.

Tabell B 13: Bedömningen av fängelse eller annan påföljd i de fiktiva fallen (referenskategori: annan påföljd). Generalized linear mixed model. Repeated measurements. Kovariansstruktur: Compound symmetry. N=832.

Variabel (referenskategori i parentes)	Sign.	Variabelvärde	Exp(Coef.) (Sign.)
Intercept			0,132 (0,001)
Tingsrätt eller hovrätt	0,671		
Hovrättsområde (Svea hovrättsområde) ⁵⁰	0,023	Göta hovrättsområde HR-området över Skåne o. Blekinge HR-området för Västra Sverige HR-området för Nedre Norrland HR-området för Övre Norrland	0,631 (0,181) 0,315 (0,001) 0,921 (0,740) 1,254 (0,560) 0,739 (0,543)
Domstolsstorlek	0,398		
Ordinarie eller icke-ordinarie domare	0,192		
Domarens kön	0,513		
Brottstyp (Grovt rattfylleri)	0,000	Narkotika Stöld Misshandel	7,611 (0,000) 0,563 (0,025) 1,411 (0,148)
Allvarlighetsgrad (Låg allvarlighetsgrad)	0,000	Hög allvarlighetsgrad Mellan allvarlighetsgrad	2,730 (0,000) 1,933 (0,003)
Försvårande omständighet (Ingen förekomst)	0,022	Förekomst	1,510 (0,022)
Förmildrande omständighet	0,172		
Billighetsskäl (Inget billighetsskäl)	0,004	Förekomst	0,594 (0,004)
Tidigare belastning (Ingen tidigare belastning)	0,000	Hög tidigare belastning Mellan tidigare belastning	4,137 (0,000) 2,317 (0,000)
Social situation (Ordnadsituation)	0,037	Oordnad situation Delvis oordnad situation	1,605 (0,029) 1,667 (0,021)
Familjebild (Ensamstående, inget barn)	0,005	Sambo, barn Sambo, utan barn Ensamstående, barn	0,417 (0,001) 0,733 (0,199) 0,574 (0,033)
Missbruk/Motivation (Inget missbruk)	0,000	Omfattande missbruk, inte motiverad Omfattande missbruk, motiverad Visst missbruk, inte motiverad Visst missbruk, motiverad	2,085 (0,004) 0,159 (0,000) 1,381 (0,206) 0,447 (0,002)
Tilltalades kön	0,474		
Tilltalades ålder	0,846		
Tilltalades härkomst	0,412		

⁵⁰ Analyser har även gjorts med de andra hovrättsområdena som referenskategori, med resultatet att det inte framkommer några andra signifikanta skillnader mellan hovrättsområdena.

Bedömning av fängelsestraffets längd

Tabell B 14 redovisar resultatet från den statistiska analysen av längden på de fiktiva fallens fängelsestraff.⁵¹ Tabell B14 ska läsas på samma sätt som Tabell B 12 om straffvärde.

Tabell B 14: Bedömningen av fängelsestraffets längd. Linear mixed model. Repeated measurements. Kovariansstruktur: Compound symmetry. Logaritmerad och standardiserad beroende variabel. N=321.

Variabel (referenskategori i parentes)	Sign.	Variabelvärde	Estimate (Sign.)
Intercept			-0,642370 (0,067)
Tingsrätt eller hovrätt	0,793		
Hovrättsområde	0,602		
Domstolsstorlek	0,318		
Ordinarie eller icke-ordinarie domare	0,688		
Domarens kön	0,688		
Brottstyp	0,477		
Allvarlighetsgrad (Låg allvarlighetsgrad)	0,000	Hög allvarlighetsgrad	1,236130 (0,000)
		Mellan allvarlighetsgrad	0,768143 (0,000)
Försvårande omständighet (Ingen förekomst)	0,004	Förekomst	0,297279 (0,004)
Förmildrande omständighet	0,109		
Billighetsskäl	0,157		
Tidigare belastning	0,850		
Social situation	0,549		
Familjebild	0,535		
Missbruk/Motivation	0,434		
Tiltalades kön (Kvinna)	0,040	Man	0,203066 (0,040)
Tiltalades ålder	0,158		
Tiltalades härkomst	0,910		

Tabell B 15 redovisar resultatet från den statistiska analysen av längden på de fiktiva fallens fängelsestraff uppdelat på den tiltalades kön. Såsom Tabell B 14 visar har ingen av variablerna om domarens eller domstolens egenskaper signifikant betydelse för bedömningarna av fängelsestraffets längd. Analyser uppdelat på den tiltalades kön har därför även gjorts där

⁵¹ Eftersom den beroende variabeln är logaritmerad och standardiserad av metodologiska skäl har Brå bedömt att det inte är möjligt att ange med exakt hur många månader en variabel ökar eller minskar fängelsestraffets längd.

dessa inte inkluderas, utan där endast variablerna som beskriver brotthändelsen analyseras.⁵² Utöver att samma resultat framträder som i Tabell B 15 får då även billighetsskäl signifikant betydelse i analysen av bedömningar av fall med kvinnliga tilltalade.

Tabell B 15: De fiktiva fängelsestraffens längd uppdelat på den tilltalades kön. Linear mixed model. Repeated measurements. Kovariansstruktur: Compound symmetry. Logaritmerad och standardiserad beroende variabel.

Variabel (referenskategori i parentes)	Variabelvärde	Kvinnlig tilltalad (N=159)	Manlig tilltalad (N=162)
Allvarlighetsgrad (Låg allvarlighetsgrad)	Hög allvarlighetsgrad	1,368821 (0,000)	0,997186 (0,000)
	Mellan allvarlighetsgrad	0,780007 (0,000)	0,697898 (0,001)
Försvårande omständighet (Ingen förekomst)	Förekomst	Icke-signifikant	0,372740 (0,014)
Förmildrande omständighet (Ingen förekomst)	Förekomst	-0,305062 (0,053)	Icke-signifikant

⁵² En sådan modell, med färre variabler, innebär även fler bedömningar i relation till antalet inkluderade variabler, vilket av metodologiska skäl är positivt eftersom relativt få bedömningar ingår i analysen av fängelsestraffets längd.

Vilka faktorer påverkar hur domare bestämmer straffvärde och hur de väljer mellan olika påföljder? Finns det systematiska skillnader mellan olika grupper av domare, eller mellan domstolar i olika hovrättsområden? Hur resonerar domare själva kring dessa frågor?

Denna rapport undersöker dessa frågor med hjälp av en experimentell vinjettstudie där domare bedömt lämplig påföljd i fiktiva brottsfall, och genom gruppintervjuer med domare. Resultaten visar att de fiktiva fallen i stor utsträckning bedömdes enhetligt, samt att relevanta faktorer beaktades i olika steg av påföljdsbestämningen. Samtidigt visar resultaten att ovidkommande faktorer, såsom den tilltalades kön, också kan påverka påföljdsbestämningen. Rapporten beskriver också hur domarna resonerade kring dessa resultat i gruppintervjuerna, och vissa otydligheter som kan finnas i påföljdsbestämningen.

Rapporten vänder sig i första hand till Sveriges domstolar, Domstolsverket och regeringen. Förhoppningen är att rapporten ska bidra till ett ökat intresse för forskning om dömandet i Sverige.

Box 1386/Tegnégatan 23, SE-111 93 STOCKHOLM

Tel +46 (0) 8 527 58 400, info@bra.se, www.bra.se

urn:nbn:se:bra-1013